

**ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕТРЕНКО АННА СЕРГІЇВНА

УДК 343.1:347.965.42(477)(043)

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕДІАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ
ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ**

081 «Право»

Галузь знань — 08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А.С. Петренко**

Науковий керівник: **Єспринцев Пилип Сергійович**, доктор юридичних наук,
доцент

м. Кропивницький – 2025

АНОТАЦІЯ

Петренко А.С. Медіація у кримінальному процесі України як інструмент відновного правосуддя. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право). – Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2025.

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексне дослідження медіації як інструменту відновного правосуддя у кримінальному процесі України на доктринальному рівні. Розроблено авторську концепцію правового регулювання кримінальної медіації. У роботі обґрунтовано необхідність імплементації відповідних в українське процесуальне законодавство з урахуванням міжнародного досвіду на прикладі обраних країн (Нідерландів, Німеччини, Канади та США), а також сучасних викликів.

Автор дисертаційного дослідження вивчає ретроспективу становлення концепції відновного правосуддя у світі, а також його функціонування на території сучасної України на різних історичних етапах. На підставі цього, автор наводить власну періодизації розвитку відновного правосуддя в Україні. Крім того, автор спростовує думку про новизну цього інституту для України, адже результати дослідження підтвердили тривалу історію існування елементів медіації та примирення на території України у різні періоди. Думка щодо новизни відповідного явища виникла внаслідок того, що воно було фактично викорінене у період перебування України у складі Російської імперії та СРСР. Тоді кримінальні механізми змінились від людиноцентриських до державоцентриських, що зумовило ліквідацію механізмів відновного правосуддя. Наразі Україна відновлює цей інститут відповідно до європейських стандартів, а отже ми можемо говорити про формування новітнього відновного правосуддя у системі кримінальної юстиції.

У дисертаційному дослідженні проаналізовано доктринальні підходи до визначення поняття «відновне правосуддя» та сформульоване авторське визначення відповідного поняття. Розкрито ґносеологічні засади відновного правосуддя, яке фокусується не на відплаті, а на діалозі та відшкодуванні завданої

шкоди, а також на ресоціалізації особи, яка вчинила правопорушення. Здійснено узагальнення основних наукових позицій щодо цілей, принципів та змісту кримінальної медіації як добровільної процедури врегулювання конфлікту між потерпілим і правопорушником за участю нейтрального посередника. Автор класифікував підходи вітчизняних та іноземних дослідників, виокремивши ключові категорії, застосовані для формулювання поняття «медіація» та на підставі аналізу цього явища сформулював власне визначення.

Автор розкриває зв'язок між медіацією та основоположними принципами кримінального процесу, зокрема, принципами змагальності, доступу до правосуддя та верховенства права. Дослідження розмежовує поняття «угода про примирення» та «медіація», які в національному законодавстві часто сприймаються як тотожні. Розглянуто доктринальні суперечності щодо допустимості застосування медіації у справах, що становлять суспільний інтерес. Обґрунтовано можливість використання медіації як альтернативної, але не конкуруючої форми з традиційним кримінальним судочинством.

Дисертаційне дослідження розглядає соціальні передумови розвитку інституту медіації, зокрема: зростаючий суспільний запит на гуманізацію кримінального процесу; зменшення пенітенціарного навантаження; зростання ролі прав людини у кримінальному судочинстві. Зроблено висновок про необхідність подальшого інституційного розвитку медіації на доктринальному рівні як складової правової модернізації кримінального процесу.

Дослідження релевантного законодавства дозволило виокремити низку наявних сьогодні проблем, які перешкоджають ефективному використанню практик відновного правосуддя. Підтвердження відповідних проблем було знайдено і у вітчизняній науковій доктрині. На підставі цього автор виокремив низку проблем, зокрема: розрив між положеннями загального Закону «Про медіацію» та нормами КПК України; відсутність методичних рекомендацій та конкретних вимог до медіаторів; відсутність чіткої інтеграції медіації в строки та стадії процесу; дублювання та неузгодженість механізмів примирення; проблема фінансування та організації медіації в кримінальних справах; відсутність чіткого

регулювання статусу медіа та інших учасників медіації, а також їхніх прав та обов'язків; колізія між принципом конфіденційності медіації та потребами кримінального провадження та деяких інших.

Для вирішення цих проблем вперше в українській правовій науці запропоновано системну модель розвитку кримінальної медіації, яка поєднує законодавчий, освітній, інституційний, євроінтеграційний та постконфліктний вектори. Визначено правову природу кримінальної медіації та відмежовано її від інших процесуальних форм примирення. Автором роботи розкрито сутність участі медіатора як окремого суб'єкта кримінального провадження, наголошено на пов'язаних із цим проблемах та запропоновані комплексні законодавчі зміни щодо їхнього усунення. У дослідженні здобувачем обґрунтовано необхідність внесення низки змін до вітчизняного законодавства, зокрема, КПК України, КК «України», Закону України «Про медіацію», Закону України «Про пробацію», Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Особливу увагу приділено питанням конфіденційності медіації, захисту прав потерпілих, моніторингу виконання угод про примирення, а також процедурам тимчасового звільнення обвинуваченого від відбування покарання з метою проведення медіації. На основі аналізу законодавства, судової практики, звітів міжнародних організацій та емпіричних досліджень сформульовано авторські законодавчі пропозиції, які представлено у Додатку 3 у вигляді комплексного проекту змін до законодавства. Відповідні зміни обґрунтовані на підставі наявних сьогодні проблем та оформлені окремим правовим актом «Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів щодо розвитку кримінальної медіації та відновних програм», який містить цілісну структуру, а всі зміни узгоджені між собою з метою уникнення правової колізії.

У межах дослідження обґрунтовано доцільність нормативної кодифікації спеціалізації кримінального медіатора, визначено критерії його акредитації, запропоновано уніфікований підхід до ведення національного реєстру медіаторів з урахуванням етичних і професійних стандартів. На прикладі успішних практик

США, Канади, Нідерландів та Німеччини доведено доцільність застосування моделей пілотних програм та мультидисциплінарної підготовки кадрів.

На основі аналізу теоретичних підходів, національного законодавства та міжнародного досвіду обґрунтовано доцільність системної інтеграції кримінальної медіації у правову систему України як ефективного інструменту ресоціалізації правопорушника, компенсації шкоди потерпілому та зниження рівня рецидиву.

Крім того, автором запропоновано запровадити нові інститути, такі як «кримінальний медіатор», «відновна програма», «меморандум медіатора» та визначено їхню роль у кримінальному провадженні. Вперше обґрунтовано концепцію ресторанної конференції у справах про тяжкі злочини. Автор розглядає її як форму, що дозволяє поєднати інтереси правосуддя та потреби потерпілих у моральній і матеріальній компенсації. Запропоновано нові процесуальні інструменти, зокрема механізм тимчасового звільнення обвинуваченого з-під варти для участі в медіації та структуру контролю за виконанням досягнутих угод органами пробації.

Велику увагу автор дисертаційного дослідження зосередив на питанні фінансування медіації. У якості прикладу було проаналізовано досвід Нідерландів. Ця країна відносно нещодавно започаткувала медіацію, що робить її досвід можливим для застосування в Україні. Аналіз фінансових показників Нідерландів щодо витрат на медіацію та судові слухання показав, що у перспективі фінансування медіації несе фінансову економію. На підставі емпіричних даних та практичному прикладі Нідерландів, запропоновані відповідні зміни для України. Серед іншого, запропоновані зміни у Закон України «Про безоплатну правничу допомогу».

У дисертації підкреслено, що становлення кримінальної медіації як інституційного явища потребує не лише змін у законодавстві, а й трансформації правової культури, підвищення рівня обізнаності населення, навчання суддів, прокурорів та адвокатів, створення стійкої професійної спільноти медіаторів. На підставі аналізу іноземного досвіду, дослідження доводить, що відновний підхід дозволяє досягти балансу між справедливістю, ефективністю та гуманізмом

правосуддя. У цьому напрямку, автором також запропоновані інституційні та організаційні зміни з метою ефективного впровадження інститутів відновного правосуддя. Автор підкреслює, що запропонована модель сприяє гуманізації кримінального правосуддя. Крім того, вона забезпечує реальне врахування інтересів потерпілих. Вона дозволяє формалізувати результати переговорів, не порушуючи принципів невідворотності відповідальності, та гарантує контроль за виконанням досягнутих домовленостей. Такий підхід значно підвищує довіру до правосуддя та сприяє відновленню соціальної рівноваги після тяжких правопорушень.

У дисертації досліджено перспективні напрями розвитку інституту кримінальної медіації в Україні. Автор пропонує системну концепцію трансформації медіації, яка базується на п'яти ключових векторах: вдосконалення законодавства, розвиток освітнього та інформаційного середовища, інституційне та організаційне зміцнення, євроінтеграційний контекст, відповідь на нові виклики, зокрема, виклики перехідного правосуддя в умовах збройного конфлікту.

Автор розкриває взаємозв'язок між цими сферами та формулює бачення їхньої взаємодії як «екосистеми медіації», в якій кожен елемент посилює ефективність інших. Особливу увагу приділено подоланню правових та ментальних бар'єрів, професійному розвитку юристів, розбудові суспільної довіри до медіації та розвитку інфраструктури для її сталого функціонування.

Запропоновані висновки та практичні рекомендації мають важливе теоретичне і прикладне значення, спрямоване на вдосконалення кримінального процесу України в умовах реформування правосуддя та інтеграції до європейського правового простору.

Ключові слова: медіація, відновне правосуддя, медіатор, кримінальний процес, угода про примирення, примирення сторін, права людини, кримінальне право, покарання, кримінальна відповідальність, досудове розслідування, кримінальне провадження.

ABSTRACT

Petrenko A.S. Mediation in the Criminal Process of Ukraine as an Instrument of Restorative Justice. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law. – Donetsk State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi. – 2025.

The dissertation study conducts comprehensive research of mediation as an instrument of restorative justice in the criminal procedure of Ukraine at the doctrinal level. The author's own concept of legal regulation of criminal mediation is developed. The work substantiates the need to implement the relevant provisions in Ukrainian procedural legislation, taking into account international experience on the example of selected countries (the Netherlands, Germany, Canada and the United States), as well as current challenges.

The author of the dissertation studies the retrospective of the formation of the concept of restorative justice in the world, as well as its functioning in the territory of modern Ukraine at different historical stages. Based on this, the author presents his own periodization of the development of restorative justice in Ukraine. In addition, the author refutes the opinion that this institution is new to Ukraine, since the results of the study confirm the long history of mediation and reconciliation elements in Ukraine at different periods. The opinion that the relevant phenomenon is new arose because it was actually eradicated during the period when Ukraine was part of the Russian Empire and the USSR. Back then, criminal mechanisms changed from human-centered to state-centered, which led to the elimination of restorative justice mechanisms. Currently, Ukraine is restoring this institution in accordance with European standards, and thus we can talk about the formation of a modern restorative justice in the criminal justice system.

The dissertation analyzes the doctrinal approaches to the definition of “restorative justice” and formulates the author's own definition of the relevant concept. The author reveals the epistemological foundations of restorative justice, which focuses not on retribution, but on dialogue and compensation for harm, as well as on the resocialization of the person who committed the offense. The author summarizes the main scientific

positions on the objectives, principles and content of criminal mediation as a voluntary procedure for resolving a conflict between a victim and an offender with the participation of a neutral mediator. The author classifies the approaches of domestic and foreign researchers, identifying the key categories used to define the concept of “mediation” and, based on the analysis of this phenomenon, formulates his own definition.

The author reveals the connection between mediation and the fundamental principles of criminal procedure, in particular, the principles of advisability, access to justice and the rule of law. The study distinguishes between the concepts of “conciliation agreement” and “mediation”, which are often perceived as identical in national legislation. The author examines the doctrinal contradictions regarding the admissibility of mediation in cases of public interest. The author substantiates the possibility of using mediation as an alternative, but not a competing form of traditional criminal proceedings.

The dissertation examines the social prerequisites for the development of the mediation institute, in particular: the growing public demand for the humanization of the criminal process; reduction of the penitentiary burden; and the growing role of human rights in criminal proceedings. The author concludes that there is a need for further institutional development of mediation at the doctrinal level as a component of the legal modernization of criminal procedure.

The study of the relevant legislation has made it possible to identify a number of current problems which impede the effective use of restorative justice practices. Confirmation of the relevant problems was also found in the national scientific doctrine. Based on this, the author identified a number of problems, including: a gap between the provisions of the general Law "On Mediation" and the norms of the Code of Criminal Procedure of Ukraine; the absence of methodological recommendations and specific requirements for mediators; the lack of clear integration of mediation into the terms and stages of the process; duplication and inconsistency of reconciliation mechanisms; the problem of financing and organizing mediation in criminal cases; the lack of clear regulation of the status of the media and other participants in mediation, as well as their rights and obligations; the conflict between the principle of confidentiality of mediation and the needs of criminal proceedings and some others.

To address these problems, for the first time in Ukrainian legal science, a systemic model of the development of criminal mediation has been proposed, which combines legislative, educational, institutional, European integration and post-conflict vectors. The legal nature of criminal mediation has been determined and it has been distinguished from other procedural forms of reconciliation. The author of the work has revealed the essence of the participation of the mediator as a separate subject of criminal proceedings, highlighted the problems associated with this and proposed comprehensive legislative changes to eliminate them. In the research, the applicant substantiated the need to make a number of changes to domestic legislation, in particular, the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Mediation”, the Law of Ukraine “On Probation”, the Law of Ukraine “On Free Legal Aid”. Special attention is paid to the issues of confidentiality of mediation, protection of the rights of victims, monitoring the implementation of reconciliation agreements, as well as the procedures for temporary release of the accused from serving a sentence for the purpose of mediation. Based on the analysis of legislation, judicial practice, reports of international organizations and empirical research, the author's legislative proposals have been formulated, which are presented in Appendix 3 in the form of a comprehensive draft of amendments to the legislation. The relevant changes are justified on the basis of the current problems and are formalized in a separate legal act "Draft Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine and Other Legislative Acts on the Development of Criminal Mediation and Restorative Programs", which contains a holistic structure, and all changes are coordinated with each other in order to avoid legal conflict.

The study substantiates the expediency of regulatory codification of the specialization of a criminal mediator, identifies the criteria for his/her accreditation, and proposes a unified approach to maintaining a national register of mediators with due regard for ethical and professional standards. Based on the successful practices of the United States, Canada, the Netherlands and Germany, the author proves the feasibility of using pilot program models and multidisciplinary training.

Based on the analysis of theoretical approaches, national legislation and international experience, the author substantiates the expediency of systemic integration of criminal mediation into the legal system of Ukraine as an effective tool for resocialization of an offender, compensation for harm to the victim and reduction of recidivism.

In addition, the author proposes to introduce new institutions such as “criminal mediator”, “restorative program”, “mediator's memorandum” and defines their role in criminal proceedings. For the first time, the author substantiates the concept of a restaurant conference in cases of serious crimes. The author considers it as a form that allows combining the interests of justice and the needs of victims for moral and material compensation. New procedural tools are proposed, including a mechanism for temporary release of the accused from custody to participate in mediation and a structure for monitoring the implementation of agreements reached by probation authorities.

The author of the dissertation focused much attention on the issue of financing mediation. As an example, the experience of the Netherlands was analyzed. This country has relatively recently introduced mediation, which makes its experience possible for application in Ukraine. An analysis of the financial indicators of the Netherlands regarding the costs of mediation and court hearings showed that in the long term, financing mediation brings financial savings. Based on empirical data and the practical example of the Netherlands, appropriate changes are proposed for Ukraine. Among other things, changes are proposed to the Law of Ukraine "On Free Legal Aid". The dissertation emphasizes that the formation of criminal mediation as an institutional phenomenon requires not only changes in legislation, but also a transformation of legal culture, increasing the level of public awareness, training of judges, prosecutors and lawyers, and the creation of a stable professional community of mediators. Based on an analysis of foreign experience, the study proves that the restorative approach allows achieving a balance between fairness, efficiency and humanism of justice. In this direction, the author also proposed institutional and organizational changes for the purpose of effective implementation of restorative justice institutions. The author emphasizes that the proposed model contributes to the humanization of criminal justice. In addition, it ensures

real consideration of the interests of victims. It allows formalizing the results of negotiations without violating the principles of the inevitability of responsibility, and guarantees control over the implementation of the agreements reached. This approach significantly increases trust in justice and contributes to the restoration of social balance after serious offenses.

The dissertation emphasizes that the establishment of criminal mediation as an institutional phenomenon requires not only changes in legislation, but also the transformation of legal culture, raising public awareness, training of judges, prosecutors and attorneys, and the creation of a sustainable professional community of mediators. Based on the analysis of foreign experience, the study proves that the restorative approach allows achieving a balance between fairness, efficiency and humanism of justice. In this direction, the author also proposes institutional and organizational changes for the effective implementation of restorative justice institutions. The author emphasizes that the proposed model contributes to the humanization of criminal justice. In addition, it ensures that the interests of victims are actually taken into account. It allows to formalize the results of negotiations without violating the principles of inevitability of responsibility and guarantees control over the implementation of the agreements reached. This approach significantly increases trust in justice and helps to restore social balance after serious offenses.

This dissertation examines the promising areas of development of the criminal mediation institute in Ukraine. The author proposes a systemic concept of mediation transformation based on five key vectors: improvement of legislation, development of educational and information environment, institutional and organizational strengthening, European integration context, and response to new challenges, in particular, the challenges of transitional justice in the context of armed conflict.

The author reveals the relationship between these areas and formulates a vision of their interaction as a “mediation ecosystem” in which each element enhances the effectiveness of the others. Particular attention is paid to overcoming legal and mental barriers, professional development of lawyers, building public trust in mediation and developing infrastructure for its sustainable functioning.

The proposed conclusions and practical recommendations have important theoretical and applied significance aimed at improving the criminal procedure of Ukraine in the context of justice reform and integration into the European legal area.

Keywords: mediation; restorative justice; mediator; criminal procedure; conciliation agreement; reconciliation of the parties; human rights; criminal law; punishment; criminal responsibility, pre-trial investigation; criminal proceedings

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Петренко А. С. Принципи медіації у кримінальному процесі України: теоретико-правове та нормативне обґрунтування. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 6(16). С. 185-194.
2. Муляр Г. В., Петренко А. С. Міжнародні підходи до медіації в кримінальному провадженні: порівняльно-правовий аналіз та перспективи імплементації в Україні. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2025. № 17(2025) С. 54 – 62 (Особистий внесок здобувачки: здійснено порівняльно-правовий аналіз моделей кримінальної медіації держав-членів ЄС, сформульовано пропозиції щодо імплементації міжнародних стандартів у кримінальний процес України, обґрунтовано актуальність адаптації моделей у контексті воєнного стану).
3. Петренко А. С. Теоретико-правові засади впровадження медіації в кримінальному процесі України: доктринальний аналіз і сучасні виклики. *Право.UA*. 2025. № 2. С. 120 – 126.
4. Петренко А. С. Аналіз потенціалу медіації в українській моделі відновного правосуддя. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 3. С. 172–177.
5. Petrenko A. Prosecutor participation in criminal mediation: Legal regulation, challenges, and ways to overcome them. *Legal Horizons*. 2025. Vol. 25, no. 2. P. 106–113.
6. Khovpun, O., Kichuk, Ya., Petrenko, A., Dombrovska, O., Metil, A. Mediation as a conflict resolution tool in criminal proceedings in the context of martial law. *Social and Legal Studios (SCOPUS)*. (2024). Vol. 7, no. 1. P. 264-272 (Особистий внесок здобувачки: проведено ґрунтовний аналіз правового статусу учасників кримінальної медіації під час воєнного стану, сформульовано правові передумови застосування медіації як альтернативного механізму реагування на конфлікт і обґрунтовано необхідність нормативної деталізації).

7. Petrenko A. The Dutch experience of implementing restorative justice in criminal proceedings: Prospects for Ukrainian justice. *Legal Horizons*. 2025. Vol. 26, no. 3. P. 10–18.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Петренко А. Роль прокурора у кримінальній медіації: правові виклики та напрями законодавчих змін. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рієка, 12-13 травня 2025 року). Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка. 2025. С. 340 – 342.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТІЙНА КОНСТРУКЦІЯ ТА ГЕНЕЗА ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	25
1.1 Становлення та сучасні підходи до розуміння концепції відновного правосуддя	25
1.2 Історичні витоки та формування національних традицій відновного правосуддя на території сучасної України.....	35
1.3 Сучасний стан нормативного регулювання та практична реалізація відновного правосуддя в Україні.....	45
Висновки до Розділу 1.....	62
РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ ПІД ЧАС УКЛАДЕННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	64
2.1 Нормативно-правове регулювання процедури медіації під час укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні: сучасний стан і проблемні аспекти	64
2.2 Учасники кримінального провадження у процедурі медіації: повноваження, ролі та проблеми взаємодії.....	86
2.3 Аналіз зарубіжного досвіду застосування медіації у кримінальному провадженні (на прикладі вибраних країн)	113
Висновки до Розділу 2	133
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОСУДДІ УКРАЇНИ	135
3.1 Можливості імплементації позитивного зарубіжного досвіду в кримінальне процесуальне законодавство та практику України.....	135
3.2 Авторські пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання медіації у кримінальному провадженні	152
3.3 Перспективи розвитку медіації як елемента відновного правосуддя в Україні	167
Висновки до Розділу 3.....	180
ВИСНОВКИ	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	190
ДОДАТКИ.....	210

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ЄС – Європейський Союз

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

НАМУ – Національна асоціація медіаторів України

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

СІЗО – Слідчий ізолятор

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені штати Америки

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Вибір теми дослідження обґрунтований складним трансформаційним періодом, який переживає вітчизняна система кримінального процесуального права в умовах адаптації до європейських стандартів. Світові тенденції кримінального процесуального права рухаються у напрямку гуманізації покарань. Про це свідчить аналіз практики застосування відновного правосуддя у різних країнах світу. Зокрема, гуманізація проявляється і у праві ЄС. Одним із ключових напрямків цієї трансформації є запровадження інституту відновного правосуддя, центральним елементом якого є медіація у кримінальному процесі. Європейський вектор розвитку України зобов'язує імплементувати у національне законодавство право та практику держав-членів. Тому, передбачається запровадження відновних підходів на усіх стадіях кримінального процесу. Відновне правосуддя відоме українській правовій історії давно. Проте, воно було майже повністю замінене за часів російського імперіалізму та радянського державоцентризму. Тому, ми не погоджуємось із твердженням про новизну відповідного інституту. Однак, підтримуємо думку про його відродження та формування нового інституту відновного правосуддя у законодавстві та практиці України.

У 2021 р. в Україні було прийнято Закон України «Про медіацію», який включив цю процедуру в кримінальний процес. Проте, дотепер законодавство не має узгодженої системи регулювання відповідного інституту в межах кримінальної юстиції. На сьогодні ми виявили низку проблем: відсутність чіткого статусу медіатора та допуску його до матеріалів справи; неурегульованість ролей інших учасників; нечіткість фіксації результатів медіації та її впливу на процес; правова колізія між різними формами примирення; відсутність врегулювання питань перебігу строків та багато іншого. Крім того, у суспільстві та представників кримінальної юстиції відсутнє розуміння ролі інституту медіації. Незважаючи на наявність у законодавстві окремих декларативних положень, в Україні відсутня єдина модель відновної програми. Це не дозволяє забезпечити рівний доступ до

процедури. Проблемою залишається і недостатній рівень підготовки та сертифікації медіаторів та брак контролю за якістю послуг. Питання фінансування цього інституту неврегульоване належним чином. Загалом, законодавство характеризується фрагментарністю, а практика – недостатньою імплементацією відповідного інституту.

Актуальність обраної теми зростає в умовах широкомасштабної війни, розв'язаної Російською Федерацією проти України. Нові виклики, пов'язані з воєнними діями, створюють об'єктивну потребу в гуманних механізмах вирішення конфліктів. У цьому контексті медіація може стати дієвим інструментом суспільної стабілізації.

З урахуванням зазначеного, обрана тема є своєчасною, науково обґрунтованою та соціально значущою. Її розроблення має на меті виявлення та подолання виявлених нормативних прогалин та створення цілісного концептуального бачення розвитку інституту кримінальної медіації в Україні.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження склали роботи українських та іноземних дослідників, зокрема: С. В. Андрусенко, Р. Ф. Аракелян, Дж. Базимор, І. В. Басиста, І. Бекс, Р. Ван Рі, Г. П. Власова, В. Д. Гвоздецький, І. В. Гловюк, С. С. Герасимчук, Л. М. Герасіна, М. М. Глоба, І. М. Гочачко, Д. В. Гринь, П. Д. Денисюк, А. А. Дмитренко, А. Ю. Доценко, О. І. Дубовик, Н. А. Жерж, Л. А. Жерж, О. Б. Загурський, В. В. Землянська, Г. Зер, А. М. Іванов, І. В. Іваньков, В. В. Калінін, О. О. Кармаза, Є. Г. Коваленко, О. М. Коваль, О. Л. Копиленко, К. Е. Косяченко, Н. Крісті, А. В. Лапкін, Л. В. Лизак, О. І. Литвинчук, М. С. Люшин, А. О. Ляш, М. Р. Мазур, Б. Маан, Ю. І. Мельничук, Ю. І. Микитин, О. М. Миколенко, С. М. Міщенко, Н. В. Неледва, Р. В. Новак, М. М. Новікова, В. Т. Нор, Г. В. Паламарчук, М. І. Панов, Д. А. Позов, М. Я. Поліщук, Ю. Д. Притика, П. В. Пушкар, В. В. Рєзнікова, Н. З. Рогатинська, М. М. Сербін, З. В. Симоненко, В. С. Сірко, К. Л. Сірук, З. Д. Смітєнко, О. Є. Соловійова, О. А. Стеценко, Р. І. Сторожук, О. В. Темніков, І. А. Тітко, Н. О. Турман, Г. О. Усатий, Е. Фарелл, Т. В. Федоренко, Дж. Фолберг,

Т. Г. Фоміна, П. Л. Фріс, А. Хартманн А. С. Чайковський, Т. О. Часова, В. Б. Череватюк, Н. В. Шишка, Г. В. Юркова, І. Г. Ясиновський та інші.

Вибір теми обумовлений також і дефіцитом ґрунтовних наукових досліджень, присвячених саме системній інтеграції медіації у кримінальне провадження. Існуючі роботи переважно зосереджуються на цивільно-правовій та адміністративній медіації, тоді як кримінальна залишається слабо розробленою в контексті національного законодавства. У зв'язку з цим, об'єктом дисертаційного дослідження стали не лише норми законодавства, але й порівняльний досвід країн іноземних країн.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне теоретико-правове осмислення інституту медіації у кримінальному процесі України, виявлення ключових проблем та розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства з урахуванням міжнародного досвіду та потреб становлення відновного правосуддя в умовах сучасних викликів.

Для досягнення визначеної мети поставлено такі **завдання**:

- вивчити становлення та сучасні підходи до розуміння концепції відновного правосуддя;
- дослідити історичні витоки та формування національних традицій відновного правосуддя на території сучасної України;
- охарактеризувати сучасний стан нормативного регулювання та практичну реалізацію відновного правосуддя в Україні;
- виокремити сучасний стан і проблемні аспекти нормативно-правового регулювання процедури медіації під час укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні;
- виявити повноваження, ролі та проблеми взаємодії учасників кримінального провадження у процедурі медіації;
- проаналізувати зарубіжний досвід застосування медіації у кримінальному провадженні на прикладі вибраних країн;

- встановити можливості імплементації позитивного зарубіжного досвіду в кримінальне процесуальне законодавство та практику України;
- надати авторські пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання медіації у кримінальному провадженні;
- виявити перспективи розвитку медіації як елемента відновного правосуддя в Україні.

Об’єктом дослідження є суспільні правовідносини, що виникають у процесі реалізації кримінального провадження, зокрема на стадії досудового розслідування та судового розгляду, в контексті впровадження інституту медіації як форми відновного правосуддя.

Предмет дослідження становить сукупність нормативних, організаційних, процесуальних та інституційних аспектів впровадження медіації в кримінальному провадженні України.

Методологічна основа проведеного дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, що були використані для всебічного аналізу інституту медіації в кримінальному провадженні. Історичний метод було застосовано для аналізу виникнення, становлення та розвитку відновного правосуддя на території України та іноземних державах. Системний метод наукового дослідження було застосовано для дослідження медіації як структурного елементу кримінальної юстиції та її взаємозв’язків із суміжними правовими інститутами. Крім того, системний метод було використано для узагальнення наукових підходів авторів до визначення поняття «медіація», виокремлення етапів розвитку відновного правосуддя в Україні, а також для класифікації рис медіації. Метод аналізу та синтезу послужив основою при виокремленні основних ознак, функцій і проблем правового регулювання медіації. Крім того, цей метод було використано для аналізу формування висновків та авторських пропозицій щодо внесення змін до вітчизняного законодавства з метою усунення наявних прогалин та колізій. Також метод аналізу та синтезу було застосовано при аналізі досліджуваних явищ та формулюванні авторських визначень, зокрема термінів «відновне правосуддя»,

«медіація», «медіатор» та інших. Компаративний метод наукового дослідження був застосований при здійсненні аналізу та порівнянні досвіду впровадження медіації у Німеччині, Нідерландах, США та Канаді. Також цей метод було використано для визначення можливостей імплементації ефективних моделей в українське законодавство. Формально-юридичний метод використано для дослідження змісту чинних нормативно-правових актів України, зарубіжних країн, Ради Європи, ЄС та ООН, які регламентують інститут медіації, зокрема, їхньої структури, юридичної природи та співвідношення між собою. Крім того, цей метод застосований для аналізу відповідної практики судових органів в Україні. Усі вищеописані методи використовувалися комплексно та системно, взаємодоповнюючи один одного.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що дисертація є комплексним науково-теоретичним дослідженням застосування практик відновного правосуддя у кримінальному процесі. На основі проведеного аналізу автором сформульовано наступні наукові положення, що містять у собі елементи новизни:

уперше:

- надано авторську періодизацію генези та розвитку відновного правосуддя – на підставі відповідних історичних та політичних подій, виокремлено шість періодів: первіснообщинного ладу; період князівства; доба розділення українських земель, внаслідок їх загарбання; етап розвитку відновного правосуддя в умовах імперського правопорядку; доба радянської влади; сучасний етап відновного правосуддя;

- вивчено практику Канади щодо створення особливих умов медіації для корінного населення й національних меншин та запропоновано внести зміни до Закону України «Про медіацію», зокрема доповнити ст. 17². «Захист учасників медіації з числа корінних народів та національних меншин України», а також ч. 4 ст. 74¹ «Медіатор» до КПК України;

- наголошено, що перспективи розвитку інституту відновного правосуддя поділяються на п'ять напрямків: законодавчі зміни; освіта та просвітницька діяльність; інституційні та організаційні перспективи; євроінтеграційний вимір;

нові виклики, пов'язані із війною та постконфліктним відновленням. Виокремлено структурні компоненти та напрямки змін, необхідних для ефективного функціонування інститутів відновного правосуддя;

- запропоновано визначити поняття «відновне правосуддя» як модель кримінального правосуддя, засновану на активній участі сторін кримінального конфлікту, спрямовану на усунення заподіяної шкоди, відновлення психоемоційного стану потерпілого, ресоціалізацію правопорушника та зміцнення громадянської злагоди, з урахуванням принципів добровільності, відповідальності та співучасті;

- сформульовано визначення «медіації» як добровільного, позасудового, конфіденційного і структурованого процесу врегулювання спору, за якого нейтральний та неупереджений посередник (медіатор) сприяє сторонам конфлікту в комунікації та переговорах для досягнення взаємоприйнятної рішення, при цьому остаточне рішення виробляється самими сторонами на засадах взаємної згоди;

- запропоновано зміни та доповнення до законодавчих та інших нормативно-правових актів, які регулюють діяльність у сфері відновного правосуддя, та систематизовані у проєкті Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів щодо розвитку кримінальної медіації та відновних програм»;

удосконалено:

- систематизацію принципів відновного правосуддя на три групи: фундаментальні (добровільності, балансу інтересів учасників конфлікту, консенсусу); процесуальні (активної участі, усвідомлення вини, превентивності); результативні (реінтеграція та ресоціалізація, відновлення попереднього стану);

набули подальшого розвитку:

- дослідження ролі учасників медіації у кримінальному процесі та наголошено на наявних правових неточностях і колізіях щодо участі окремих сторін, зокрема: медіатора, сторін конфлікту, прокурора, адвоката та представників

сторін. Запропоновано зміни до законодавства з метою усунення виявлених проблем до КПК України, Закону України «Про медіацію», КК України.

Особистий внесок здобувача в отриманні наукових результатів. Дисертаційне дослідження виконано автором самостійно. На використані в роботі джерела є відповідні посилання.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів визначене науковою новизною низки положень дисертаційної роботи та полягає у можливості використання висловлених пропозицій та зроблених висновків:

- у науково-дослідній роботі: під час проведення подальших наукових пошуків при дослідженні медіації у кримінальному процесі України;
- у правотворчій діяльності: у ході вдосконалення КПК України, КК України; Закону України «Про медіацію», Закону України «Про пробацію», Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», підзаконних правових актів.
- в освітньому процесі: при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право України» та «Кримінальне процесуальне право», «Порівняльне кримінальне право та процес», а також під час підготовки навчальних посібників, методичних рекомендацій, інших навчально-методичних матеріалів підручників та монографій.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, результати та висновки дисертаційного дослідження пройшли апробацію на наукових конференціях різного рівня, що засвідчує їх наукову новизну, практичну значимість і відповідність сучасним науковим підходам у сфері права.

Зокрема, результати дослідження були представлені у формі доповіді на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі» (м. Рієка, Хорватія, 12–13 травня 2025 року), що відбулася за участю Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, E-Science Space (Польща), Університету м. Рієка (Хорватія), Університету Бабеша-Больяї (Румунія), Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Грузія), Центру стратегічних інновацій та прогресивного розвитку (Україна) та інших установ. За результатами виступу тези на тему «Роль прокурора у кримінальній медіації: правові виклики та напрями законодавчих

змін» опубліковано у збірнику матеріалів конференції (Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2025. – С. 340)

Публікації. Основні положення роботи знайшли відображення у 7 наукових публікаціях, серед яких 6 статей у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, 1 стаття – у виданні, проіндексованому у наукометричній базі SCOPUS.

Структура дисертації. Структура дисертаційної роботи обумовлена метою, а також завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів та дев'яти підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 235 сторінок, з яких список використаних джерел із 195 найменувань на 20 сторінках та 4 додатки на 26 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТІЙНА КОНСТРУКЦІЯ ТА ГЕНЕЗА ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1 Становлення та сучасні підходи до розуміння концепції відновного правосуддя

Світова кримінально-правова практика почала формувати нові підходи до розуміння карального правосуддя на початку 1960-х рр. Зокрема, науковці почали відводити центральне місце тим наслідкам, які злочин завдав конкретним особам, а не державі [29, с. 21]. Робота норвезького кримінолога Н. Крісті «Конфлікти як власність» суттєво вплинули на суспільну думку. Вона сприяли пошуку нових підходів до системи судочинства, особливо в кримінальних справах. Науковець звернув увагу на те, що держава монополізувала механізми вирішення міжособистісних конфліктів. Цим, фактично, вона позбавила сторін можливості брати участь у прийнятті справедливого для них рішення [140, с. 8].

У подальшому підхід Н. Крісті був значно розвинутий американським кримінологом Г. Зером, зокрема він звернув увагу на концептуальний недолік традиційного визначення злочину. Автор відзначив домінування уявлення про злочин як посягання на правопорядок або державний інтерес у кримінально-правовій доктрині. При цьому факт заподіяння шкоди конкретній особі ігнорується. Така інтерпретація зміщує фокус від жертви до держави, яка, у цьому випадку, виступає абстрактним бенефіціаром «відновлення справедливості».

Крім того, Г. Зер підкреслює, що у переважній більшості випадків передбачені законом покарання спрямовані не на відновлення прав і добробуту потерпілої сторони, а на реалізацію публічного інтересу держави. Такі санкції, як штраф, громадські чи виправні роботи, переважно забезпечують інтереси фіскальної чи репресивної політики. При цьому, вони залишають поза увагою потреби жертви. Зокрема, ігнорується її емоційний стан, почуття справедливості чи відшкодування реальної шкоди [36, с. 43].

Отже, класична модель кримінального правосуддя, яка домінувала упродовж тривалого часу, зазнавала дедалі гострішої критики. Основні зауваження стосувалися її неспроможності ефективно реагувати на реальні потреби учасників конфлікту. Зокрема, така система не забезпечувала повноцінного відшкодування шкоди потерпілим, а також ігнорувала їх емоційний і психологічний стан. Крім того, вона не створювала умов для належної соціальної адаптації правопорушників. Як наслідок – зростання рецидиву та зниження довіри до судової системи.

Ці виклики обумовили формування нових концептуальних підходів у теорії та практиці кримінального права. Одним із таких альтернативних підходів стала концепція відновного правосуддя. Її сутність полягає в переорієнтації акцентів. Тобто акцент з карального переслідування змінюється на відновлення початкового (доконфліктного) стану сторін. Таким чином, розвиток суспільної думки сприяв трансформаціям у сфері кримінальної юстиції. Акценти із карального переслідування було зміщено до більш гуманістичних підходів. Ця зміна мала глобальний характер. Поступово, вона вплинула не лише на доктрину, а й на практику кримінального права багатьох країн світу.

Вважається, що поняття «відновне правосуддя» вперше вжив американський психолог А. Еглаш, який працював з засудженими та відмічав, що усвідомлення засудженими відповідальності за свої вчинки та відшкодування ними завданої шкоди, яку вони заподіяли потерпілій особі (реституція правопорушника) суттєво впливає на їх реабілітацію [190; 154].

Проте визначення відновного правосуддя в сучасному його розумінні вперше надав англійський дослідник Т. Маршалл. Він представив відновне правосуддя як підхід до вирішення проблем із злочинністю, при якому самі сторони злочину та спільнота, як правило, беруть активну участь, співпрацюючи з державними установами. При цьому він наголосив, що сутність такого підходу розкривається в сукупності принципів, які можуть використовуватися будь-яким органом (установою) чи групою у їх загальній боротьбі зі злочинністю [163, с. 5]. Таким чином, Т. Маршалл розглядав відновне правосуддя як тривалий процес, явище, що потребує часу.

Дещо інший підхід до визначення відновного правосуддя міститься в роботах інших дослідників, які розкривають його сутність через мету та очікувані наслідки. Так, американські науковці Г. Баземор та Л. Уолгрейв охарактеризували відновне правосуддя як будь-яку дію, яка першочергово орієнтована на відновлення справедливості шляхом виправлення шкоди, завданої протиправним діянням [138, с. 48].

Англійський дослідник Дж. Брейтвейт та американський науковець П. МакКолд відзначають, що відновне правосуддя – це процес, який передбачає прощення, виправлення та усвідомлення відповідальності. На їхню думку, ці складові є необхідними для виправлення та відновлення психічного та фізичного здоров'я сторін після кримінального конфлікту. Основними суб'єктами цього процесу є жертва, злочинець і громада. Автори підкреслюють, що в центрі уваги цієї стратегії стоїть жертва та її потреби [139, с. 11; 164, с. 402]. Однак тільки тоді, коли всі сторони спору беруть участь у процесі, правосуддя може бути здійснене. Таким чином стає можливим примирення та розвиток відповідального ставлення до правопорушення [137, с. 301]. Вітчизняна дослідниця Р. Ф. Аракелян розрізняє два підходи до визначення сутності відновного правосуддя: холістичний (основний акцент робиться на кінцевому результаті відновного правосуддя) та максимілістський (увага акцентується на процесі розв'язання конфлікту) [4, с. 16].

Однак, як слушно зазначає Ю. І. Микитин, ці позиції окремо одна від одної не розкривають в повній мірі ні сутність, ні мету, ні завдання відновного правосуддя. Він наголошує на важливості самого як самого процесу, так і наслідків, до яких він призводить. Саме тому їх слід розглядати в сукупності [57, с. 16]. Така ж ідея зафіксована і у Віденській декларації про злочинність та правосуддя «Відповіді на виклики ХХІ століття» від 2000 р. [4, с. 138].

Загалом існує велика кількість термінів, які використовуються для позначення концепції відновного правосуддя, наприклад можна зустріти такі «комунітарна справедливість» («communitarian justice»), «юстиція громади» («community justice»), «позитивне правосуддя» («positive justice»), «реляційна справедливість» («relational justice»), «репараційне (відновлююче) правосуддя»

(«reparative justice»), «відновне правосуддя» («restorative justice») та інші. Однак, їх об'єднує одна ідея – відшкодування завданої шкоди та спільне вирішення конфліктної ситуації. Проте варті зазначити, що одні дослідники «відшкодування завданої шкоди» розглядають як відновлення порушених прав, тобто відшкодування, в основному матеріальної шкоди, якої зазнала потерпіла особа (Г. Баземор, Л. Уолгрейв), а інші як відновлення, в першу чергу, психо-емоційного стану учасників конфлікту, а вже потім майнового стану потерпілої особи (Дж. Брейтвейт, П. МакКолд, Д. Маерс).

Крім того, у науковій літературі відбуваються дискусії щодо, власне, розуміння сутності відновного правосуддя, оскільки ця концепція знаходиться на стадії розвитку та постійно досліджується як зарубіжними так і вітчизняними науковцями.

Незалежно від позиції з якої розглядається відновне правосуддя, спільними є декілька характерних рис, які і розкривають сутність його концепції, а саме:

- 1) центральне місце відводиться особі, її інтересам та потребам, а не державі.
- 2) Першочерговою метою є задоволення матеріальних, фінансових, емоційних та соціальних потреб жертви (постраждалої сторони). При цьому до постраждалої сторони відносяться не лише ті, хто безпосередньо постраждав від злочину (потерпіла особа), але й члени її сім'ї та члени спільноти, що постраждала [148; 162]. Таким чином, в рамках відновного правосуддя розрізняють потреби первинних жертв та вторинних жертв, які можуть відрізнятися, але повинні бути задоволені.

- 3) Злочин розглядається як конфлікт між індивідуумами, які і повинні його вирішувати, але не без участі державних органів. Саме на це звертав увагу Г. Зер, характеризуючи злочин як насильницькі дії як вид правовідносин між людьми [36, с. 79]. Р. Ф. Аракелян, посилаючись на роботу іноземного науковця Дж. Ван Несс, зазначає, що злочин не можна розглядати лише як просте порушення закону. Його шкода поширюється на трьох суб'єктів: потерпілу особу, суспільство та правопорушника [4, с. 37].

4) При вирішенні конфлікту обов'язкова участь потерпілої особи, правопорушника і громади, при цьому участь має бути добровільною.

5) Всі дії повинні бути спрямовані на відновлення справедливості. Оскільки, розуміння справедливості є суб'єктивним, важливою є участь сторін конфлікту при вирішенні питання про відшкодування завданої шкоди, адже саме вони можуть визначати, яке рішення для них є справедливим.

6) Значна увага приділяється особі злочинця, адже його інтереси (потреби) не ігноруються. Навпаки, існує спроба зрозуміти причини його поведінки. Йому надається можливість реабілітуватися та виправити ситуацію. Як вказує американська дослідниця М. Мейза, відновне правосуддя є перспективною, превентивною реакцією, яка прагне розглядати злочин у соціальному контексті. Такий підхід ґрунтується на припущенні, що злочин має свій початок у соціальних умовах, і визнає, що злочинці самі часто зазнавали шкоди [162]. Тому до правопорушників та їхніх потреби ставляться з повагою.

7) Важливим є психоемоційний компонент; психоемоційний фон вирівнюється, що сприяє відродженню довіри, зменшенню рівня ненависті та суспільної напруги.

8) Одним із завдань є соціальна реабілітація (адаптація) потерпілої особи та правопорушника, що сприяє зменшенню кількості правопорушень в майбутньому. Реабілітація злочинців, як і їх повернення до громади, є життєво важливими аспектами відновного правосуддя. Видалення їх із громади або накладення будь-яких інших суворих обмежень є крайнім заходом. Вважається, що найкращий спосіб запобігти повторному порушенню – це реінтеграція [195]. Підтвердженням цьому виступають результати семирічного дослідження застосування відновного правосуддя, проведені у Великобританії у 2000-х рр., які показали зменшення частоти повторних правопорушень на 27 відсотків [167].

9) Держава не повинна домінувати, але повинна створити сприятливі умови сторонам конфлікту для самостійного примирення.

Крім різних поглядів на сутність та мету відновного правосуддя існують різні підходи і до визначення системи його принципів. Єдність існує лише в тому, що всі

принципи відновного правосуддя поділяються на дві групи: загальні та спеціальні. Як зазначає Ю. І. Микитин відновне правосуддя безпосередньо пов'язане з кримінальним процесом, оскільки розглядається в контексті провадження у кримінальних справах (на противагу йому відновний підхід при вирішенні цивільних, сімейних, господарських спорів йменується як альтернативні способи розв'язання конфліктів). Саме тому, на думку вченого, відновному правосуддю властиві такі загальні принципи кримінального процесу: гуманізм, демократизм, диспозитивність, законність, повага до гідності особи, рівність перед законом [57, с. 21].

На основі аналізу думок, які існують в науковій літературі та змісту відновного правосуддя, на наше переконання до спеціальних принципів відновного правосуддя слід віднести:

1) добровільності. Бажання вирішити конфлікт та примиритися (вибачитися, відшкодувати завдану шкоду/вибачити, прийняти відшкодування) має бути добровільним і взаємним. Лише за такої умови заходи, проведені в рамках відновного правосуддя, матимуть сенс і позитивний результат.

2) активної участі. Одного бажання для примирення замало, необхідними є активні дії – зустрічі, обговорення, пошук компромісу, прийняття рішення, виконання його умов; ключовим моментом є залучення всіх суб'єктів, які зазнали впливу в результаті виникнення кримінально-правового конфлікту – потерпілої особи, її рідних та близьких, громаду, правопорушника та його близьких, державу. При цьому кожен із учасників відновного процесу має свій особливий статус, який обумовлений його роллю в конфлікті та визначає повноваження при реалізації заходів відновного правосуддя.

3) усвідомлення вини та наслідків. Однією із умов результативності відновного правосуддя є усвідомлення правопорушником не лише вини, а і «глибини» наслідків як для потерпілої особи так і суспільства. Проте це лише одна сторона вказаного принципу. З іншого боку, важливим є усвідомлення двох наступних моментів, які стосуються особи правопорушника: а) протиправна поведінка може бути результатом його зростання в несприятливих соціальних

умовах, за яких він і сам зазнавав шкоди; б) протиправна поведінка несе негативні наслідки і для самого правопорушника. Саме тому цей принцип стосується не лише правопорушника та усвідомлення ним своєї вини, а і суспільства в цілому та потребує вивчення й аналізу умов, що є сприяють виникненню кримінально-протиправних конфліктів задля їх ліквідації в подальшому.

4) відновлення попереднього стану. На перший погляд може здаватися, що відновне правосуддя спрямоване лише на відшкодування правопорушником матеріальних збитків, які понесла потерпіла особа, проте це не так. Дійсно, центральною фігурою в концепції відновного правосуддя є потерпіла особа, тому цей принцип спрямований в першу чергу саме на задоволення її потреб. Проте досить часто такі потреби виходять за рамки «матеріальної шкоди» і передбачають необхідність розповісти про свої почуття та переживання, почути від правопорушника, що спонукало його до вчинення протиправних діянь тощо. Але цей принцип стосується не лише відновлення попереднього стану потерпілої особи (хоча саме так його трактує Г. Зер та Г. Міка [195]), а і громади (суспільства) в цілому. Потерпіла особа та правопорушник є невід'ємними частинами соціуму, в якому вони проживають, тому зменшення психологічної напруги між ними, позитивно вплине на всю громаду та дозволить відновити відчуття безпеки та сприятиме ресоціалізації правопорушника.

5) консенсусу (усвідомлення його наслідків, готовності до них та прийняття їх). В загальному розумінні консенсус розглядається як рішення, яке задовольняє всіх учасників переговорів. Прийняття такого рішення можливе лише за умови, що в процесі його вироблення учасники переговорів в поведінці будуть дотримуватися стратегії соціального партнерства. Важливу роль в цьому процесі також відіграє толерантність, як прояв поваги до інших осіб, їх думок, переконань та потреб [15, с. 17-24]. Консенсус, як результат вирішення конфліктів, є відображенням змін в соціально-правовій сфері та рівня правосвідомості, а також формує нове юридичне мислення. В контексті відновного правосуддя важливим є не лише досягнення консенсусу, тобто прийняття взаємоприйняттого рішення, а і виконання умов цього рішення. Саме тому принцип консенсусу передбачає, що сторони

кримінально-правового конфлікту усвідомлюють, що в результаті прийняття рішення виникають (можуть виникнути) обов'язки та готові до їх виконання. При цьому такі обов'язки є взаємними і потребують готовності до їх виконання обох сторін конфлікту, наприклад правопорушник має бути готовий відшкодувати завдану шкоду, а потерпіла особа – готовою прийняти обумовлене консенсусом відшкодування.

6) балансу інтересів учасників конфлікту. Концепція відновного правосуддя, в першу чергу, спрямована на задоволення потреб потерпілої особи, проте важливими є також потреби правопорушника та суспільства загалом. Тому в процесі примирення в однаковій мірі увага приділяється всім суб'єктам, які зазнали впливу протиправного діяння. Лише в такому випадку може бути прийняте справедливе для всіх рішення.

7) реінтеграції/ресоціалізації. Відновне правосуддя створює умови адаптації сторін кримінально-правового конфлікту до наслідків протиправного діяння, відновлення їх психоемоційного стану, повернення до нормального життя та відновлення в соціальному статусі, як повноправних членів суспільства.

8) превентивності. Процедура відновного правосуддя передбачає особисті зустрічі сторін кримінально-правового конфлікту під час яких, обговорюються як дії та мотиви правопорушника, так і наслідки його діяння для потерпілої особи та для нього самого. Вважається, що таке знайомство допомагає правопорушнику «побачити» не умовну жертву, а живу людину з її життям, переживаннями та труднощами з якими вона стикається після вчинення злочину. Вдало проведені процедури відновного правосуддя зменшують кількість повторно вчинених правопорушень, про що свідчить досвід інших країн впровадження програм відновного правосуддя.

У результаті аналізу різноманітних наукових підходів до визначення поняття «відновне правосуддя», ми пропонуємо уніфікувати цей термін з урахуванням його ключових характеристик та представити авторське визначення цього поняття. Отже, відновне правосуддя – це модель кримінального правосуддя, заснована на активній участі сторін кримінального конфлікту, спрямована на усунення

заподіяної шкоди, відновлення психоемоційного стану потерпілого, ресоціалізацію правопорушника та зміцнення громадянської злагоди, з урахуванням принципів добровільності, відповідальності та співучасті.

Принципи відновного правосуддя в науковій літературі здебільшого представлені як сукупність ідей без внутрішньої класифікації. Однак з метою наукової систематизації доцільно поділити їх на три групи. Першою є фундаментальні або ціннісні принципи. Вони спрямовані на гуманізацію кримінального правосуддя та визнання гідності особи. Сюди відносимо принципи добровільності, балансу інтересів учасників конфлікту та консенсусу. Друга група включає процесуальні принципи. Це принципи, які регулюють умови та особливості участі сторін у примиренні, зокрема активної участі, усвідомлення вини та превентивності. Врешті, третю групу принципів ми охарактеризували як наслідкові або результативні. Вони визначають очікуваний ефект процесу. На нашу думку, сюди варто віднести принципи реінтеграція та ресоціалізація, а також відновлення попереднього стану. Запропонована авторська класифікація дозволяє глибше зрозуміти логіку застосування відновного правосуддя як цілісного механізму.

Ідея відновного правосуддя приймається багатьма державами. Однак його моделі можуть відрізнятись залежно від внутрішніх особливостей конкретної країни. Проаналізувавши відповідне питання, ми виокремили найпопулярніші: програми примирення (медіація, посередництво); кола примирення (кола правосуддя); конференції (між жертвою та правопорушником, групові, сімейні); різні програми допомоги жертвам; програми сприяння правопорушникам та інші. Однак, якщо спиратись на положення Резолюції ООН 2002/12 «Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальному судочинстві» можна відмітити, що її положення описують три форми відновного правосуддя: кола правосуддя, сімейні конференції та медіацію [172].

Кола правосуддя широко застосовуються у Канаді та США. Вони виступають своєрідною програмою примирення сторін кримінально-правового конфлікту. Кола правосуддя передбачають безпосередні зустрічі сторін конфлікту із

залученням членів їх родин, друзів та членів місцевої громади, адвокатів, представників суду та прокуратури, служби пробації. Ця форма відновного правосуддя отримала свою назву через те, що учасники таких зустрічей сідають в коло і обговорюють конфліктну ситуацію намагаючись знайти найоптимальніший шлях виходу з неї. Остаточне рішення, при цьому, має бути прийнято одноголосно; рішення враховується або ж береться за основу судом при ухваленні вироку. Якщо згоди не досягнуто, то суд, при ухваленні вироку, приймає до уваги те, що відбувалося в процесі проведення кола правосуддя [57, с. 40-45].

Слід зазначити, що існує безліч варіацій кіл правосуддя, оскільки вони можуть відрізнятися складом учасників, правовим статусом правопорушника (неповнолітня особа, повнолітня особа, корінний житель тощо), стадії кримінального судочинства, цілі проведення тощо [185]. Проте основним завданням кіл правосуддя вирішення конфліктної ситуації, примирення сторін конфлікту, відновлення взаємовідносин.

Сімейні конференції використовуються в Новій Зеландії, Австралії, Бельгії, Швеції та інших країнах. Ця форма відновного правосуддя дуже схожа з колами правосуддя, але є менш масштабною; до їх проведення залучається менша кількість учасників. Сімейні конференції являють собою зустрічі жертви з правопорушником за участі членів їх сімей та/або родичів (у разі, якщо сім'я є неповною чи неблагополучною), осіб, що користуються авторитетом у громаді. Також можлива участь адвоката чи юриста, якого призначає суд. Під час сімейних конференцій учасники висловлюють свої думки, обговорюють конфліктну ситуацію, досліджують докази та намагаються знайти спосіб вирішити ситуацію. Рішення має бути прийняте одноголосно [57, с. 37-40]. Результатом проведення конференції є укладання угоди, яка визначає дії, що їх має вчинити правопорушник та може містити рекомендації щодо призначення покарання. Суд, при ухваленні вироку, як правило, враховує таку угоду.

Слід зазначити, що сімейні конференції організовує та проводить соціальний працівник за рішенням поліції (як представника обвинувачення) чи суду. При цьому працівники поліції не можуть самостійно проводити такі конференції,

оскільки вважається, що в такому випадку вони впливатимуть на прийняття під час сімейної конференції рішення.

Поряд із зазначеними формами відновного правосуддя активно використовується і медіація. Вона розглядається як посередництво третьої незалежної особи при вирішенні конфлікту. Проте при розгляді медіації саме як форми відновного правосуддя, як слушно зауважує Ю. І. Микитин, слід використовувати словосполучення «медіація у кримінальних справах», оскільки медіація, яка використовується для вирішення конфліктів у цивільній чи господарській сфері йменується як альтернативний спосіб вирішення спорів [57, с. 47].

Загалом під медіацією розуміється процес пошуку сторонами конфлікту взаємоприйняттого рішення щодо його вирішення, який проходить під керівництвом третьої нейтральної особи (медіатора). При цьому учасниками медіації можуть бути не лише правопорушник та жертва, а і інші особи, за їх вибором (члени сім'ї, друзі). В результаті проведення процедури медіації має бути укладена угода, в якій зазначається компромісне вирішення конфліктної ситуації.

Таким чином, концепція відновного правосуддя поступово трансформується з теоретичної моделі в прикладну парадигму кримінального судочинства. Автор систематизує сучасні наукові підходи та наводить власне визначення цього явища. Сукупність цих положень, на думку автора, формує елемент наукової новизни дослідження.

1.2 Історичні витоки та формування національних традицій відновного правосуддя на території сучасної України

У вітчизняних наукових джерелах популярною є думка про новизну ідеї відновного правосуддя. Багато дослідників наголошують на тому, що відповідне явище є новим для України і лише починає запроваджуватися. Однак, ми виражаємо незгоду з відповідною ідеєю. Зазначені правові інститути не зароджуються, а відроджуються. Вони повертаються в правове життя незалежної України, після довгих років радянського правління, під час якого досить вдало була

знищена національна ідентичність українського народу та переписана історія нашої держави. Як зазначає Ю. І. Микитин, держави, які входили до складу Радянського Союзу, випавши із політико-правового процесу, який відбувався у світі, тривалий час були позбавлені можливості розвивати свої правові системи з урахуванням демократичних цінностей та гуманізму, які почали активно розвиватися та займали центральне місце в суспільних перетвореннях [57, с. 12].

Як стверджує О. Б. Загурський, формування кримінально-процесуального права України відбувалось під впливом багатьох факторів та включало безліч національних особливостей [33, с. 11]. Україна формувала власне кримінальне процесуальне право самостійно майже протягом всього періоду свого розвитку. Винятком, можна назвати період з середини XVII ст. до 1991 р., коли вона перебувала у складі Російської імперії та СРСР. Протягом чого часу, як справедливо відмічає вітчизняний дослідник П. Л. Фріс, на території України діяло законодавство відповідних утворень. Вона була позбавлена державної суверенності і, відповідно, самостійності у питаннях створення відповідного національного кримінального законодавства [121, с. 39]. Проте, відкинувши ці періоди, які занапастили розвиток України, її кримінальному процесу було відоме відновне правосуддя.

Відмітимо, що ідеї, схожі з сучасною концепцією відновного правосуддя, існували ще в період Київської Русі. В правових актах того часу можна знайти норми, які при більш ширшому трактуванні вказують на те, що в ті часи, центральним суб'єктом, у разі вчинення якогось проступку, частіше за все була конкретна особа, якій і на користь якої відшкодовувалися завданні матеріальні збитки чи компенсувалася моральна шкода. Крім того, потерпіла особа приймала безпосередню участь при розгляді її справи та мала змогу впливати на прийняте рішення. Після розпаду Київської Русі на території України існували ідея відновної справедливості, незалежно від того під якою владою перебували українські землі. Причиною цього можна вважати, те що норми законодавчих актів та міжнародних договорів Київської Русі згодом були взяті за основу при формуванні власної

законодавчої бази іншими європейськими державами, що на той час активно розвивалися.

Загалом, враховуючи періоди розвитку суспільства, історичні події, що вплинули на життя української держави та цілісність її земель, можна виокремити кілька етапів становлення та розвитку ідеї відновного правосуддя на територіях сучасної України.

Отже, ми спостерігаємо, значне підвищення наукового інтересу до питання відновного правосуддя у національній правовій системі. При цьому, ретроспектива розвитку цього явища на території України не є належним чином досліджена. Це створює хибні уявлення про новизну відповідного явища, яке підтримується багатьма вітчизняними дослідниками. Хоча, історичні джерела свідчать про глибоке коріння практик примирення. З огляду на це, ми акцентували увагу на історичному аспекті відновного правосуддя, щоб висвітлити розвиток відповідного явища на території України та підкреслити, що прийняття сучасного законодавства частково повертає витоки історичного кримінального процесу, що існував у більш давні час.

Спираючись на проаналізовані історичні дані, автор пропонує виокремити власну авторську періодизацію етапів становлення відновного правосуддя. Ми вважаємо виокремлення такої періодизації важливою для розуміння еволюції та спадковості досліджуваного питання. Ми виокремили шість етапів – від первіснообщинного ладу до становлення сучасної правової системи України. Запропонований поділ відображає трансформацію змісту та функцій відповідного інституту.

Перший етап – період первіснообщинного ладу. У цей період взаємовідносини регулювались звичаями [32, с. 11]. Характерним для нього є те, що ідея відновного правосуддя зароджується в процесі пошуку способу залагодженню конфліктів між племенами. За первіснообщинного ладу досить поширеною була практика «кровної помсти». Вона призводила до довготривалої ворожнечі між окремими племенами, а згодом і сім'ями. Однак, така практика могла призвести до поступового винищення населення. Саме тому, суспільство

почало шукати ненасильницькі форми вирішення спірних конфліктів [57, с. 25]. Для вирішення міжусобних конфліктів почали звертатися до старійшин та інших осіб, що мали авторитет в общині. А для вирішення конфліктів між окремими родами, які входили до племені, зверталися до народного зібрання. Роль такого зібрання якраз і полягала у сприянні примиренню сторін шляхом переговорів. Саме ці давні устої у науковій літературі вважають початком формування «примирного» права [192, с. 20]. Така практика заклала початок посередництва та примирення, а згодом призвела до їх трансформації – звичай первісних общин розвинувся в правовий інститут. Таким чином, ідея відновного правосуддя та окремі його форми виникли раніше писаного права [4, с. 34].

Другий етап – період князівства (Київської Русі, Галицько-Волинського, Київського та інших князівств). Відповідний етап характеризується письмовим закріпленням звичаю, що був поширений в общинах. Таким чином ідеї відновного правосуддя були введені у правові акти того часу. Перші письмові згадки про окремі елементи відновного правосуддя можна знайти в найдавнішому літописі історії України – «Повісті врем'яних літ», зокрема, в русько-візантійських договорах, тексти яких є її складовою. Так, договори між Київською Руссю та Візантією, які вважаються першими міжнародними договорами Київської Русі, містять норми відповідно до яких злочинець повинен був відшкодувати завдану шкоду особі, яка зазнала страждань чи збитків у разі особистої образи, побоїв чи крадіжки. У випадку вбивства, право на таке відшкодування належало родичам вбитого [67, с. 165-166].

Крім того, досить поширеною була практика залучення посередника до вирішення конфліктів. При цьому посередником міг бути старійшина або будь-яка інша особа, яка мала авторитет чи знала звичаї. Існували певні правила здійснення посередництва при примиренні, що стосувалися відбору посередників, строків вирішення конфліктів та правового становища сторін. Проте це були загальні правила (звичаї), детальний опис процедури примирення в Руській Правді відсутній; рішення, які приймаються посередниками (у разі якщо цю функцію

виконував не суд), не мали обов'язкової сили. Також для судочинства того часу була властива активна участь сторін конфлікту у його вирішенні [57, с. 25].

На думку Р. Ф. Аракелян, князівські з'їзди XI-XII ст. та домовленості (угоди), які були під час них досягнуті, також мали характерні ознаки відновного правосуддя та переговорного процесу (медіації), як його складової [4, с. 36-42]. На підтвердження цього може свідчити наступне:

1) причиною з'їздів була необхідність обговорення та вирішення конфліктної ситуації (ворожнеча та боротьба за владу між князями) задля примирення аби відновити могутність Київської Русі та боротьби зі спільними ворогами;

2) наявність певної процедури – домовленість про проведення зустрічі з усіма князями (княжого з'їзду); роз'яснення (обґрунтування) власних позицій всіма сторонами конфлікту; спільне обговорення конфліктної ситуації та пошук шляхів її вирішення; укладання угоди (закріплення домовленості хресним цілуванням, як підтвердження того що угода укладена і сторони беруть на себе зобов'язання її виконувати). Такі зустрічі князів відбувалися, як правило, на нейтральній території (у невеликих містах);

3) князівські з'їзди відбувались за участю державних діячів та представників духовництва, що мали авторитет та які допомагали вирішити конфлікти між князями;

4) рішення, які приймаються на з'їзді, передбачали застосування компенсаційних санкцій. Наприклад, у конфлікті між теребовлянським князем Васильком Ростиславовичем та волинським князем Давидом Ігоровичем під час якого перший був взятий останнім в полон з вимогою передачі йому свого князівства. За рішенням князівського з'їзду, який відбувся у 1100 р. у місті Витичев волинського князя хоча і було позбавлено Володимир-Волинського князівства проте жодних каральних санкцій застосовано не було, натомість йому було надано певну компенсацію, а саме землі (Бузьк, Дорогобуж, Дубно, Острог, Чорторийськ) та 4 тисячі гривень сріблом [100, с.221-222]. Також «Правда Ярославовичів» (1072 р.) майже за всі правопорушення передбачає санкції компенсаційного характеру [4, с. 38].

Елементи відновного правосуддя можна знайти і в збірниках правових норм процесуального (цивільного) та кримінального права – Судебниках (1468 та 1470 рр.). Як зазначає Ю. І. Микитин, норми вказаних документів: передбачали можливість примирення сторін конфлікту на різних стадіях процесу; на перше місце ставили обов'язок злочинця відшкодувати потерпілій особі завдану шкоду, а вже потім понести покарання; визначали необхідність залучення до розгляду справи осіб, що мають авторитет у громаді; передбачали можливість припинення провадження без застосування покарання за умови примирення сторін конфлікту (у разі бійки чи образи) [58, с. 233-234].

Третій етап – доба розділення українських земель, внаслідок їх загарбання. Після розпаду Київської Русі її землі були розділені між Польським королівством та Золотою ордою. Крім того, частина князівств відділилися, прагнучи самостійності, що і сприяло розпаду великої княжої держави. Цей період характеризується збереженням вже відомих елементів кримінального правосуддя, таких як примирення, а також розвитком нових елементів – угод в кримінальних справах. Одночасно, значно зріс рівень жорстокості та публічності покарань. Крім того, відмічається посилення ролі суду та держави в процесі вирішення міжособистісних конфліктів.

Частина території України (а саме Волинь, Чернігово-Сіверщина, Київщина, Переяславщина, Поділля) потрапила до складу Великого князівства литовського. Відповідно, тут діяли Литовські статuti (1529 р., 1566 р., 1588 р.). Слід зазначити, що Литовські статuti базувалися на нормах Руської Правди. Аналіз їхнього змісту, який зберігся, дозволяє стверджувати, що всі вони містили положення, які можуть бути віднесені до ідеї відновного правосуддя. Так, наприклад, санкції за злочини зберігали компенсаційний характер, хоча акцент вже почав змінюватися в сторону каральної функції. Зокрема, збільшилася кількість «болючих» покарань, які виконувалися публічно та виконували превентивну функцію від вчинення подальших злочинів. Також у положеннях Литовського статуту 1529 р. віднаходимо положення про те, що завдана шкода відшкодовувалася потерпілій особі та її родичам (у разі вбивства). Проте також передбачається обов'язкова

компенсація і на користь князівства. Це вже свідчить про поступовий відхід від людиноцентристських ідей на користь державоцентристських. Проти правні діяння починають сприйматися як правопорушення проти держави та її волі, оскільки саме держава встановлювала правила поведінки для народу.

Норми Литовських статутів 1529 р. та 1588 р. допускали примирення між сторонами конфлікту. Литовський статут 1588 р. також передбачав, що кримінальне провадження могло бути припинене на будь-якій стадії у разі укладання мирової угоди чи відмови від позову. Проте, відповідні положення не застосовувались до тяжких злочинів (крадіжка, зґвалтування, вбивство тощо). Крім того, Литовським статутом 1556 р. передбачалося право потерпілої особи зібрати віче громади («копи», копний суд до складу якого входили всі правоздатні члени громади) для публічного обговорення злочину та його наслідків. До такого обговорення обов'язково залучалися родичі та сусіди жертви і злочинця. Кожна особа, яка вважала себе постраждалою, могла висловитися та запропонувати варіант покарання злочинця [124].

Вказане вище свідчить, що окремі норми Литовських статутів започаткували формування інституту угод в кримінальному провадженні, оскільки особа, у разі укладання мирової угоди (яка передбачає відшкодування завданої шкоди) звільняється від відповідальності саме в судовому порядку. Проте згодом погляди на інститут угод про примирення дещо змінилися, повноваження сторін конфлікту щодо їх укладання були обмежені.

Невід'ємною частиною історії України є козацтво. Ідеї відновного правосуддя можна віднайти в нормах козацького права. Хоча вони і були закріплені в окремих документах, проте за характером були стародавніми звичаями, що передавалися від покоління до покоління. Судова система козацької держави не лише допускала примирення сторін конфлікту та укладання відповідних угод, а і заохочувала до цього. Особи, яким належало право розгляду справи (паланкові судді, курінний чи кошовий отаман) виконували роль посередника (медіатора), намагаючись примирити сторін конфлікту. Якщо одна із сторін безпідставно

відмовляється від примирення, то до неї могли застосувати відповідне покарання [131].

Четвертий етап можна охарактеризувати як розвиток відновного правосуддя в умовах імперського правопорядку. Передусім відмітимо, що досліджуючи відповідний етап у науковій літературі, ми бачили багато посилань на добу Російської імперії. При цьому, західна частина, яка входила до складу Австро-Угорської імперії, часто ігнорується. Ми ставимо собі за мету підкреслити неподільність України та рівномірно досліджувати формування відновного правосуддя на всіх її територіях, незалежно від тогочасної владної пануючої сили. Попри відмінності у правових системах, в обох частинах України у цей період продовжує існувати практика примирення. Проте важливо підкреслити, що її функціонування суттєво трансформується в умовах централізованої держави. Водночас відновні елементи поступово втрачають автономність і набувають процесуального статусу в межах кодифікованого законодавства.

Лівобережна та Центральна частина України перебували у складі Російської імперії. З підписанням Переяславської угоди 1654 р. українські землі поступово втрачають автономні форми здійснення правосуддя, зокрема ті, що базувалися на звичаєвому праві й козацьких традиціях. Цей період позначається дедалі більшою централізацією судової влади. Крім того, відбувається запровадження імперських правових норм та посиленням репресивної функції держави [124].

Визначальним джерелом регулювання кримінального судочинства було Укладення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Цей акт уперше системно відобразив прагнення до гуманізації кримінального процесу. Його положення передбачали можливість примирення сторін на будь-якій стадії провадження. Сторони конфлікту могли укладати «мирову чолобитну», яка визнавалася судом за умови добровільності, взаємності та дійсності підписів. При цьому примирення могло бути досягнуто як шляхом безпосередніх переговорів, так і за участі посередника – «мирителя», обраного самими сторонами [57, с. 31-32].

У 1864 р. в межах судової реформи в Російській імперії були прийняті нові кодифіковані акти: Укладення про судові установи, Устав кримінального

судочинства та Устав про покарання, які накладаються мировими судами. Ці документи передбачали створення мирових судів, до компетенції яких належали справи приватного обвинувачення та незначні правопорушення. Примирення у таких справах було не лише дозволене, а й прямо заохочуване. Мировий суддя мав обов'язок сприяти досягненню згоди між сторонами, зокрема шляхом компенсації шкоди [98, с. 295].

На західноукраїнських землях, які були у складі Австро-Угорщини (Галичина, Буковина, Закарпаття), існувала власна судова система. Відповідно до Закону «Про компетенцію суду» від 1852 р.) діяли мирові суди. На суддів таких судів (так званих «мужів довір'я») покладається обов'язок примирення сторін [58, с. 239]. У справах приватного обвинувачення мирова угода могла бути підставою для припинення справи, а суд мав обов'язок врахувати її при винесенні рішення. Такий підхід базувався на континентальній моделі права. Вона акцентувала увагу на соціальній злагоді та інтересах сторін конфлікту, а не виключно на публічному інтересі. Завдяки цьому у правовому полі західноукраїнських територій зберігалася традиція добровільного врегулювання спорів. Фактично, можемо стверджувати, що відповідне врегулювання було дуже наближене до сучасної концепції медіації. Хоча поняття «відновне правосуддя» не використовувалось, вони цілком відповідали його сутності.

П'ятий етап – доба радянської влади. Для цього етапу характерним є ігнорування демократичних принципів кримінального судочинства та посилення його репресивного характеру; панування державних інтересів над інтересами окремої особи; встановлення кола справ у яких примирення є допустимим зі збереженням обмеження щодо можливості його реалізації (при наявності публічного інтересу); відсутність чіткого визначення процесуального порядку процедури примирення.

Кримінально-процесуальний кодекс УРСР від 1922 р. містив норми щодо застосування інституту примирення у справах приватного обвинувачення. До них належали справи, які порушуються лише за заявою потерпілої особи (наприклад, справи про побой, легкі тілесні ушкодження, образа, наклеп тощо). Проте, якщо в

таких справах вбачався публічний інтерес (наприклад, справи про самовільне використання в корисливих цілях чужого винаходу чи чужого товарного знаку, найменування тощо з метою недобросовісної конкуренції, умисне завдання легких тілесних ушкоджень), то незалежно від того примирилися сторони чи ні, прокуратура продовжувала підтримувати державне обвинувачення. В інших випадках, в разі примирення сторін до моменту виконання вироку, справа закривалася [57, с. 34].

Таким чином, все яскравіше відображалось бажання правлячої еліти контролювати всі суспільні відносини. Акценти поступово почали змінюватися і у центрі уваги вже поставала не конкретна особа чиї права та інтереси були порушені, а держава як форма організації суспільства і «автор» законодавчих актів, норми яких було порушено.

Шостий етап – розпочався з відновленням Україною власної незалежності. Його можна охарактеризувати характеризується початком відходу від карального підходу, успадкованого від СРСР. Наразі в Україні запроваджені та розвиваються різні форми відновного правосуддя, що сприяє демократизації та гуманізації кримінального провадження. Бажаючи стати рівноправним членом міжнародної спільноти, Україна розпочала процес гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу та з урахуванням міжнародних стандартів.

Таким чином, авторська періодизація свідчить про наявність інституційних ознак відновного правосуддя на історичних українських територіях з давніх часів. Воно має глибокі історичні коріння не зважаючи на значні трансформації державності та правових систем. Визначення шести ключових етапів дало змогу не лише впорядкувати еволюцію відновного підходу, а й спростувати поширене уявлення про його виключно іноземне походження чи абсолютну новизну для національної правової традиції. Натомість ідеї добровільного примирення формувалися у вітчизняному праві поступово й органічно, адаптуючись до конкретних історичних і політичних обставин. Саме тому подальший розгляд сучасного етапу розвитку відновного правосуддя в Україні, що охоплює новітній

період від 1991 р. до сьогодення, потребує окремого аналізу, який буде здійснено далі у роботі.

1.3 Сучасний стан нормативного регулювання та практична реалізація відновного правосуддя в Україні

Перші кроки у напрямі розвитку інституту відновного правосуддя Україна здійснила з ухваленням КПК України 2001 р. Серед підстав звільнення від кримінальної відповідальності КПК передбачив можливість примирення та відшкодування заподіяних збитків. Відповідні зміни стали основою для подальших змін у кримінальному процесуальному законодавстві. Подальший вектор реформування кримінального процесу був визначений зовнішньополітичним курсом України на європейську інтеграцію. У зв'язку з цим держава взяла на себе низку міжнародних зобов'язань. Важливим серед них була гармонізація кримінального процесуального законодавства з міжнародними стандартами. Як наслідок, у 2012 р. було ухвалено нову редакцію КПК України, положення якого відображали більш гуманістичні підходи до судочинства. Зокрема, у розділі «Особливі порядки кримінального провадження» закріплено механізм укладання угод між учасниками кримінального провадження, що відповідає принципам відновного правосуддя. Ці інститути стали проявом поступового зсуву акцентів від каральної до відновної моделі кримінального правосуддя [47].

Як зазначає український науковець В. Т. Нор, кримінальний процес України, після 2012 року зазнав суттєвих змін, оскільки для того, щоб українське кримінальне процесуальне законодавство відповідало міжнародним принципам було модернізовано КПК України шляхом зміни існуючих та введення нових норм. А це сприяло зміні парадигми кримінального процесу та впровадженню нових інститутів [72, с. 290-291]. Проте такі законодавчі нововведення змінили не лише кримінальний процес України, а і суттєво вплинули на розуміння правової природи інституту угод загалом.

Водночас, незважаючи на здійснені кроки, низка важливих питань досі залишається поза межами належного регулювання. Одним із них є медіація у

кримінальному процесі. Вітчизняна практика надає перевагу саме медіації. Проте слід зазначити, що процедура її проведення в рамках кримінального провадження досі законодавчо не закріплена, не зважаючи на прийняття у 2021 р. Закону України «Про медіацію». Він визначає загальні засади та порядок проведення медіації. Проте, Закон не визначив статус медіатора як учасника кримінального процесу. Крім того, не встановлено меж застосування медіації у кримінальних справах [85]. З огляду на це, глибоке дослідження цього поняття видається актуальним із можливістю його подальшої практичної реалізації. У зв'язку з викладеним, доцільною видається поступова імплементація концепції відновного правосуддя в кримінальний процес України. Реалізувати відповідне явище можна на рівні спеціальних правових норм. Зокрема, потребує законодавчого врегулювання процедура медіації у кримінальних провадженнях як самостійний елемент юстиційного реагування. Автор вбачає доцільним внесення змін до КПК України. Метою таких змін є визначення статусу медіатора, меж застосування процедури та механізмів контролю за виконанням досягнутих домовленостей.

Наразі в Україні також діє інститут пробації, який спрямований на забезпечення безпеки в суспільстві шляхом сприяння соціалізації правопорушників (як тих, що звільнені від відбування покарання, так і тих, що його вже відбули) та налагодженню зв'язків між ними та потерпілими від їх злочинних діянь. Як зауважують окремі дослідники, до відновного правосуддя можна віднести і угоди, що укладаються під час кримінального провадження, правда не як самостійну форму відновного правосуддя, а лише як кінцевий результат реалізації однієї з його форм [31]. Оскільки медіація є складовими елементами концепції відновного правосуддя, то для зручності в процесі розгляду історичного розвитку інституту медіації і угод в кримінальному провадженні на території України, ми будемо використовувати узагальнене поняття «відновне правосуддя» та його форми.

Попри помітні кроки у напрямку гуманізації кримінального процесу, в Україні зберігається низка невирішених проблем, пов'язаних як із теоретичним осмисленням, так і з практичним упровадженням відновних підходів. Саме тому для дослідження сутності та значення інституту угод в кримінальному

провадженні, як особливого порядку кримінального провадження, необхідно з'ясувати зміст окремих понять та категорій кримінального процесу.

Тривалий час угода, тобто домовленість двох або більше осіб, розглядалася лише як правова конструкція галузей приватного та матеріального права. Але згодом, з розвитком суспільних відносин, коли виникла необхідність пошуку нових підходів до їх регулювання, наукова думка дещо змінилася.

Зокрема український науковець І. А. Тітко, досліджуючи правову природу інституту угод, зазначає, що існують матеріально-правові та процесуально-правові угоди [110, с. 144], які різняться метою, спрямованістю та галуззю права, норми якої регулюють процес їх укладання. Так, матеріально-правові угоди спрямовані на налагодження співпраці на взаємовигідних умовах, в той час, як метою процесуально-правових угод є досягнення компромісу для вирішення конфлікту. Тому розуміння сутності інституту угод в кримінальному провадженні нерозривно пов'язано з розумінням таких понять як «компроміс» та «конфлікт».

Конфлікт є об'єктом дослідження різних наук, тому науковці його тлумачать по-різному, проте частіше за все його сутність розкривається через такі поняття як «зіткнення», «протистояння», «протилежність», «суперечка». Загалом конфлікт розглядається, як проблема у взаємовідносинах різних членів суспільства або їх груп та інші форми протиріч, які супроводжуються негативними емоційними переживаннями [8, с. 247]. Якщо така суперечка виникає між учасниками суспільних відносин, то конфлікт називають соціальним. Конфліктною є ситуація, коли суб'єкти взаємодіючи між собою мають суперечливі або взаємовиключні цілі, що призводить до зіткнення їх інтересів та потреб.

Залежно від того, в якій сфері правовідносин виникає конфлікт та галузі права, норми якої передбачають настання юридичних наслідків, правові конфлікти також поділяються на підвиди: цивільно-правовий, адміністративно-правовий, кримінально-правовий конфлікт.

У чинному КК України міститься визначення терміну «кримінальне правопорушення». Його можна трактувати як конфлікт інтересів суб'єктів соціальної взаємодії. При цьому до таких суб'єктів відносяться не лише

правопорушник та потерпіла особа, до них відносяться також і їх рідні, члени громади, суспільство, загалом, та держава. Адже інтереси правопорушника суперечать правовим нормам, що їх приймає держава, цінностям суспільства та є протилежними інтересам окремих осіб [73, с. 144].

Саме тому на такому розширеному складі учасників при вирішенні кримінального конфлікту наголошували Н. Крісті та Г. Зер, чийі ідеї сприяли розвитку концепції відновного правосуддя та відходження від аксіоми, що лише держава має право врегульовувати конфлікт, оскільки саме вона наділена владою та силою. В той час, держава залишається обов'язковим учасником кримінального конфлікту, оскільки незалежно від того, чи вона сама постраждала від протиправного діяння правопорушника чи окрема особа або суспільство, держава зобов'язана захистити порушені блага [107, с. 58].

Конфлікти – це невід'ємний атрибут розвитку суспільства. Правові конфлікти, як зазначає вітчизняний автор О. В. Стратій, є «найбільш цивілізованими», оскільки вони структуровані та розмежовані правом і діючим законодавством. Проте такі конфлікти, за своєю природою, не є мирним врегулюванням соціальних відносин, оскільки вирішуючи їх держава, як правило, застосовує заходи примусу. Однак, вирішувати правові конфлікти лише за допомогою суто юридичних засобів, було б помилкою, тому останніми роками активно використовується та розвивається компромісний підхід у вирішенні конфліктів [107, с. 59-60].

Хоча судочинство, на сьогодні, залишається основним способом вирішення правових конфліктів, проте йому (особливо цивільному та господарському) властиві елементи змагальності та диспозитивності. Зокрема, сторони між якими виник цивільно-правовий чи господарсько-правовий спір завжди володіли правом врегулювати спірні відносини шляхом домовленості та укладання відповідної угоди (мирової угоди). Якщо кримінальне правопорушення розглядати як правовий конфлікт, то право осіб (учасників конфліктної ситуації) на компромісне врегулювання такої «суперечки», видається логічним і закономірним.

По суті, законодавство передбачає існування двох способів вирішення спору, що виникає між учасниками правовідносин: шляхом судового розгляду, коли рішення приймається незалежним суддею (арбітром) або шляхом переговорів, коли досягається взаємна домовленість.

Мирові угоди, які укладаються при вирішенні цивільних та господарських спорів в судовому порядку, відносяться до процесуально-правових та стали прототипом угод у кримінальному провадженні України. Метою процесуально-правових угод, які укладаються для вирішення правового конфлікту, як зазначає І. А. Тітко, є досягнення компромісу між учасниками конфлікту з одночасною мінімізацією участі держави при цьому [110, с. 145].

При більш детальному аналізі правової природи матеріально-правових та процесуально-правових угод стає зрозумілим, що вони є спорідненими та мають спільні ознаки, до яких можна віднести: добровільність, рівність сторін, задоволення потреб, наявність компромісу, обов'язкова участь держави. Саме тому, ряд вітчизняних науковців (І. А. Тітко, Р. В. Новак, Г. Є. Саєнко, П. В. Пушкар та інші) розглядаючи угоду, як певний компроміс, зауважують, що інститут угод є міжгалузевим та має комплексний характер [110; 70; 96; 90]. Зокрема, Р. В. Новак, вказує, що запровадження угод в кримінальне провадження є перенесенням принципів і ознак, що властиві приватному праву, в традиційно публічну галузь права – кримінальний процес [68, с. 40]. Г. Є. Саєнко називає це результатом поєднання імперативності та диспозитивності в кримінальному процесі [96, с. 95].

Оскільки саме кримінальне провадження визначається як сукупність дій, що здійснюються в рамках досудового розслідування діянь, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, та судового провадження у відповідних справах, то під порядком кримінального провадження розуміється правовий режим їх реалізації. Задля забезпечення гарантій, встановлених чинним законодавством, реалізація зазначених дій, які складають зміст кримінальної процесуальної діяльності, вимагає чіткого дотримання процесуальних умов. При цьому процесуальними гарантіями в кримінальному провадженні називаються спеціальні

правові засоби, що забезпечують можливість учасникам процесу реалізувати свої права та законні інтереси з одночасним виконанням своїх обов'язків; процесуальними умовами є положення чинного законодавства, які визначають підстави та строки процесуальної діяльності, коло учасників окремих дій, їх права та обов'язки [68, с. 13-14].

Дослідження інституту угод в кримінальному провадженні також потребує ознайомлення з диференціацією кримінального процесу та кримінальною процесуальною формою, зміст та поняття яких на сьогодні різними науковцями тлумачаться по-різному.

Так, кримінальна процесуальна форма розглядається як:

1) зовнішній вираз внутрішнього змісту діяльності суб'єктів, що забезпечують розкриття та розслідування протиправних діянь і розгляд відповідних справ, тобто слідчого, прокурора та судді.

2) усе кримінальне процесуальне право. Український дослідник Р. В. Новак зауважує, що вона цілком відповідає позиції, закріпленій в ст. 1 чинного на сьогодні КПК України. Так, відповідно до неї, саме кримінальне процесуальне законодавство регламентує порядок здійснення кримінального провадження [69, с. 75; 48].

3) порядок (процесуальний порядок) провадження у справі, виконання окремих дій, прийняття рішення (Л. М. Лобойко, Р. В. Новак) [52, с. 16; 69, с. 76].

4) сукупність юридичних процедур, умов, гарантій (В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва). Юридичні процедури, при цьому, трактуються як встановлена законодавством послідовність вчинення процесуальних дій, що в сукупності складають зміст кримінального провадження та кримінального судочинства загалом [80, с. 634].

5) правовий режим кримінального провадження та зовнішнє вираження змісту кримінального процесу (Є. Г. Коваленко) [43, с. 19].

Проте незалежно від того, як науковці трактують поняття кримінальної процесуальної форми, всі вони наголошують на обов'язковості неухильного її дотримання. Як зазначає український дослідник В. М. Трофименко, кримінальна

процесуальна форма є гарантією дотримання прав та інтересів учасників кримінального провадження і успішного здійснення правосуддя в кримінальних справах. Оскільки лише при цілковитому дотриманні всіх умов та правил, встановлених чинним законодавством, дії вчинені під час кримінального провадження будуть законними, а дослідження обставин повним, всебічним та об'єктивним, що дозволить суду ухвалити у справі законне, обґрунтоване та справедливе рішення [111, с. 242].

Таким чином, кримінальна процесуальна форма виступає правовою формою діяльності суб'єктів уповноважених здійснювати кримінальне провадження та є гарантією дотримання законності при цьому.

Кримінальна процесуальна форма не є сталою, вона розвивається та вдосконалюється; з метою створення найкращих умов для вирішення завдань кримінального провадження постійно впроваджуються нові правила, процедури та інститути [111, с. 242]. При цьому, як зазначає українська дослідниця Г. П. Власова, кримінальна процесуальна форма повинна залишатися в рамках законності, простоти та швидкості, доцільності та раціональності, бути заснованою на моральних та наукових засадах і спрямованою на охорону прав та свобод людини [11, с. 154-155]. Характерними ознаками кримінальної процесуальної форми залишаються загальність, єдність та обов'язковість.

Якщо говорити про єдність кримінальної процесуальної форми, то до недавнього часу її розглядали крізь призму уніфікації. Проте, як зауважує Р. В. Новак, у зв'язку з модернізацією структури кримінального судочинства, уніфікація втратила свою здатність виконувати в повній мірі завдання кримінального провадження і саме тому виникає потреба в диференціації кримінальної процесуальної форми (розробленні та застосуванні особливих процедур та умов їх застосування) [68, с. 30]. Однак диференціація та уніфікація кримінальної процесуальної форми тісно взаємопов'язані; диференціація можлива лише за наявності уніфікованої форми.

Загалом, уніфікація та диференціація взаємозалежні та є своєрідними результатами одна одної. Свого часу весь юридичний процес (як сукупність дій, що

призводять до певного результату набув уніфікованої процесуальної форми, а потім з нього, в результаті диференціації, утворилися окремі види судочинства (цивільне, господарське, кримінальне та адміністративне), а в їх межах окремі види провадження, що мають певні особливості [111, с. 173-174]. Таким чином, уніфікація виступає не лише відправною точкою, а і є результатом диференціації більш високого рівня. А відтак уніфікований кримінальний процес є результатом диференціації уніфікованого юридичного процесу.

В юридичній науковій літературі відсутня єдина думка щодо визначення поняття та сутності диференціації кримінальної процесуальної форми. В. М. Трофименко пояснює це тим, що дослідники диференціації кримінальної процесуальної форми беруть за основу різні критерії диференціації [111, с. 244], погляди на які також різняться. Узагальнюючи наукові погляди, зазначимо, що в основу диференціації кримінальної процесуальної форми лягають такі критерії: ступінь суспільної небезпеки протиправного діяння; вид та міра покарання передбачена законом; характеристики та позиції сторін учасників кримінального провадження, зокрема сторін кримінального конфлікту; суспільно-політичне значення справ окремих категорій; ступінь співвідношення публічних та приватних інтересів (диспозитивності); ступінь складності справ окремих категорій; повага суверенітету іноземної держави.

Аналіз думок науковців, дозволяє зробити висновок про те, що на сьогодні диференціація тлумачиться виходячи з двох позицій:

- а) як процесуальна економія (П. Ф. Пашкевич, І. М. Канюка);
- б) як сукупність проваджень, що різняться за ступенем складності, характером, методами та призначенням, є адекватними характеру і тяжкості протиправного діяння та правовим наслідкам, до яких призводить таке провадження (Д. О. Савицький, Ю. К. Якимович, Р. В. Новак).

Ми підтримуємо другу позицію, адже в результаті диференціації у кримінальному судочинстві можуть існувати різні провадження, які сприяють виконанню його завдань, а саме загальне провадження, спрощене провадження та

ускладнене провадження. Цю позицію підтверджує і аналіз норм чинного КПК України.

У науковій літературі загальновизнаною є позиція, згідно з якою диференціація кримінального провадження здійснюється у двох основних напрямках. Перший напрям передбачає ускладнення кримінальної процесуальної форми. Йдеться про розширення процесуальних гарантій для окремих категорій учасників провадження, зокрема неповнолітніх, а також осіб із психічними чи фізичними вадами, які обмежують їхню здатність самостійно реалізовувати права та захищати власні інтереси. Такий підхід зумовлений необхідністю додаткового захисту уразливих учасників кримінального процесу. Другий напрям, навпаки, пов'язаний із спрощенням процесуальної форми з метою підвищення ефективності та раціоналізації провадження. У цьому випадку передбачається скорочення або спрощення процедур залежно від характеру кримінального правопорушення, його суспільної небезпеки, а також від позиції підозрюваної чи обвинуваченої особи щодо визнання вини.

У науці кримінального процесу розрізняють кілька основних способів спрощення кримінальної процесуальної форми. Один із них полягає в уникненні застосування окремих елементів повної процесуальної форми, що може виражатися, наприклад, у непроведенні досудового розслідування за загальним порядком або у виключенні стадії судового слідства під час розгляду справи в суді. Іншим способом є провадження у скорочені строки, що характерно, зокрема, для кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, де строки розгляду істотно зменшуються. Окрім цього, спрощення може досягатися шляхом запровадження спеціальних механізмів, які сприяють прискоренню судочинства, зокрема через інститут угод, укладених у межах кримінального провадження.

Таким чином, кримінальне провадження на підставі угод виступає одним із прикладів розподілу кримінальної процесуальної форми, що в свою чергу потребує застосування особливих (відмінних від загальних) процесуальних дій, що обумовленні особливостями реалізації суб'єктами кримінальних процесуальних відносин своїх процесуальних прав. Це обумовлює той факт, що кримінальне

провадження на підставі угод належить до особливих порядків відповідного провадження. Р. В. Новак, зазначає, що особливий порядок кримінального провадження не означає ігнорування загальних умов, а навпаки передбачає, що поряд із ними обов'язково враховуються окремі особливості, що вказані в КПК України [69, с. 78].

Критеріями диференціації кримінального провадження на підставі угод є: ступінь суспільної небезпеки протиправного діяння; характер інтересів, яким завдано шкоду; ступінь суспільної небезпечності особи правопорушника; правова позиція учасників кримінального провадження; складність процедури встановлення обставин справи (пізнавальної діяльності).

Модернізація кримінального законодавства та введення інституту угод дозволила значно розширити межі реалізації принципів змагальності та диспозитивності в кримінальному провадженні, що сприяє його гуманізації.

Згідно з положеннями ст. 468 КПК України, у межах кримінального провадження передбачено можливість укладення двох типів угод. Першим із них є угода про примирення, що укладається між потерпілим та підозрюваним або обвинуваченим. Другим – угода про визнання винуватості, яка укладається між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим. У контексті визначення сторін, які мають право на укладення таких угод, необхідно звернутися до частини першої ст. 42 КПК України, відповідно до якої статус підозрюваного надається особі, щодо якої здійснено одну з таких процесуальних дій: повідомлено про підозру у встановленому законом порядку; затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення; складено повідомлення про підозру у випадку неможливості встановлення її місцезнаходження, за умови, що вжито вичерпні заходи для його вручення [47].

Передача обвинувального акту проти особи до суду дозволяє визнавати таку особу обвинуваченим. Тобто підозрюваний та обвинувачений, по суті, це одна і та ж особа, але на різних стадіях кримінального провадження. Тому для зручності в межах цього дослідження, для позначення підозрюваного чи обвинуваченого, як учасника процедури укладання угод в кримінальному провадженні та особи, яка

здійснила протиправне діяння, яке спричинило виникнення кримінального конфлікту, будуть використовуватися узагальнені поняття «правопорушник» або «особа, яка вчинила протиправне діяння».

Відповідно до ст. 55 КПК України, потерпілою особою в кримінальному провадженні може бути як фізична особа, що зазнала фізичної або моральної шкоди, так і юридична, якій протиправним діянням завдано майнової шкоди [47]. Тобто потерпілою особою, визнається та особа, яка безпосередньо зазнала негативних наслідків, наприклад майно якої було викрадено чи пошкоджено, яку побили чи над якою знущалися, ображали. Проте, як зазначалося вище, концепція відновного правосуддя більш ширше тлумачить поняття «потерпілого» і до постраждалих від протиправної діяльності відносить також членів родини та членів громади сторін кримінального конфлікту, державу та суспільство загалом. Відтак всі потерпілі поділяються на дві групи – первинні та вторинні потерпілі. Тому надалі в рамках цього дослідження для позначення особи, яка безпосередньо постраждала (зазнала прямого впливу) від протиправного діяння буде використовуватися поняття «жертва», а для позначення всіх інших – «вторинні потерпілі».

На сьогодні відсутня чітка позиція законодавця щодо процедури та порядку укладання угод в кримінальному провадженні. Кримінальне процесуальне законодавство містить лише окремі характеристики інституту угод, які можна розглядати як організаційні, зокрема визначено строкові межі протягом яких може бути укладена угода; осіб, які можуть ініціювати укладення угоди; порядок затвердження угоди судом.

Угода про примирення та угода про визнання винуватості відрізняються за рядом ознак, серед яких: суб'єкт ініціювання укладення угоди; сфера застосування (залежно від характеристик кримінальних правопорушень, у межах яких здійснюється провадження); зміст угоди; а також правові наслідки її укладення.

Угода про визнання винуватості укладається між прокурором та підозрюваним або обвинуваченим. Можливість такого укладання залежить від дотримання низки умов. По-перше, враховується ступінь тяжкості кримінального

правопорушення. Відповідно до ч. 4 ст. 469 КПК України, угоди про визнання винуватості можуть укладатися у справах про кримінальні проступки, нетяжкі та тяжкі злочини. У кримінальних провадженнях щодо особливо тяжких злочинів можливість укладення такої угоди допускається лише за додаткових умов, зокрема, наявності активної допомоги правопорушника у розкритті злочинів [47].

По-друге, значення має характер скоєного злочину. Так, угоди про визнання винуватості можуть бути укладені і в провадженні щодо наступних груп особливо тяжких злочинів: а) якщо вони підслідні Національному антикорупційному бюро України згідно з п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК України; б) вони вчинені за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою відповідно до положень п. 3 ч. 4 ст. 469 КПК України [47].

По-третє, обов'язковою умовою є активна позиція правопорушника під час кримінального провадження. Укладення угоди можливе лише за умови надання слідству активної допомоги. Проте варто наголосити, що за жодних умов це право не поширюється на осіб, які є організаторами організованих чи терористичних груп.

Врешті, по-четверте, враховується характер заподіяної шкоди. Якщо кримінальне правопорушення спричинило шкоду лише державним чи суспільним інтересам, угода про визнання винуватості може бути укладена без обмежень. У випадку ж, якщо потерпілими є конкретні фізичні чи юридичні особи, укладення такої угоди допускається лише за наявності письмової згоди всіх потерпілих, що підтверджується відповідно до абзацу п'ятого ч. 4 ст. 469 КПК України [47].

Укладання угоди може бути ініційовану будь якою зі сторін. Угода про примирення укладається між безпосередніми сторонами конфлікту. Відповідна угода може бути укладена у разі вчинення протиправного діяння, яке характеризується як кримінальний проступок чи нетяжкий злочин. Важливо підкреслити, що таке провадження провадиться у формі приватного обвинувачення.

Процедура реалізації права на укладання угоди про примирення законодавством не структурована та не має чіткої визначеності. В КПК України

зазначено лише декілька моментів, які можуть розглядатися як вказівка до відповідної процедури.

Зокрема, передбачено, що ініціювати укладення угоди про примирення може будь-яка зі сторін конфлікту. Водночас встановлено важливе застереження: у випадках, коли кримінальне провадження стосується протиправних діянь, пов'язаних з домашнім насильством, право ініціювати укладення угоди належить виключно потерпілій особі. Переговори про укладення угоди можуть проводитися безпосередньо сторонами кримінального провадження або їхніми захисниками та представниками. Також можливе залучення третьої нейтральної сторони - посередника, кандидатура якого має бути погоджена сторонами. Водночас закон прямо забороняє залучення слідчого, прокурора чи судді як медіатора до процесу примирення.

Укладення угоди про примирення допускається на будь-якій стадії кримінального провадження – з моменту повідомлення особі про підозру до моменту виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Важливою гарантією законності угоди є її обов'язкова судова перевірка. Лише якщо суд дійде висновку, що угода відповідає вимогам закону та інтересам сторін, вона підлягає затвердженню у вирокі суду [47].

Разом із загальними засадами КПК України містить низку положень, які спрямовані на забезпечення додаткових гарантій захисту прав сторін під час реалізації цього процесуального механізму. Однією з таких гарантій є можливість заміни законного представника особи, якщо його інтереси чи дії суперечать інтересам підзахисного. У такому разі за рішенням прокурора, слідчого судді або суду призначається інший законний представник відповідно до положень ст. 44 КПК України. Крім того, на слідчого та прокурора покладається обов'язок інформувати учасників кримінального провадження про їхнє право на примирення та роз'яснювати механізм його реалізації. Водночас законодавством прямо забороняється перешкоджати укладенню угоди про примирення.

Право на укладення угоди про примирення може бути реалізоване незалежно від позиції інших співучасників кримінального правопорушення. Якщо в одному

кримінальному провадженні фігурують кілька підозрюваних або обвинувачених, угода може бути укладена лише з тією особою, яка погодилася на примирення. У такому випадку провадження щодо неї підлягає виділенню в окреме кримінальне провадження.

Водночас, якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення постраждало кілька потерпілих, угода про примирення може бути укладена лише за умови досягнення компромісу з кожною із жертв. Примирення лише з частиною потерпілих не допускається.

Важливою процесуальною гарантією є також обов'язок суду перевірити, чи усвідомлюють сторони угоди наслідки її затвердження. Таке з'ясування здійснюється у судовому засіданні перед ухваленням вироку на підставі угоди про примирення. Невиконання судом цього обов'язку є підставою для апеляційного оскарження вироку відповідно до ч. 3 ст. 394 КПК України.

Окрім того, у разі невиконання угоди про примирення передбачена можливість скасування вироку, яким така угода була затверджена. Право звернення до суду із відповідним клопотанням належить потерпілій стороні, і розгляд такого клопотання здійснюється в судовому засіданні за участю осіб, які підписали угоду. Законодавство також містить спеціальну норму щодо захисту конфіденційності переговорного процесу: особи, які брали участь у процесі укладання або виконання угоди про примирення, не можуть бути допитані як свідки стосовно відомостей, що стали їм відомі у зв'язку з цією участю.

Нарешті, передбачено, що факт ініціювання переговорів про укладення угоди про примирення, а також будь-які твердження, висловлені в процесі досягнення компромісу, якщо остаточна угода не була укладена, не можуть тлумачитися як відмова від обвинувачення чи визнання вини [47].

Вітчизняний науковець З. В. Симоненко вказує, що КПК України, зокрема в ст.ст. 469-475, чітко визначає процесуальний порядок укладення угоди та її затвердження та, що існує чотири етапи процедури:

перший – починається з моменту інформування слідчим чи прокурором сторін про можливість примирення;

другий – починається з моменту підписання угоди між правопорушником та жертвою;

третій – починається або з моменту направлення прокурором угоди про примирення разом з обвинувальним актом (якщо примирення відбулося під час досудового розслідування) або з моменту коли угода була укладена сторонами протягом судового розгляду;

четвертий – виконання угоди [100, с. 221-222].

Ми не погоджуємося із наведеною думкою. Ми схилиємось до того, що у переліку пропущений один важливий етап, а саме проведення переговорів та примирення учасників кримінального конфлікту. На нашу думку, цей етап і розкриває сутність відновного правосуддя. Більше того, ми переконані, що він є основною метою запровадження інституту угод про примирення.

Ряд вітчизняних авторів, зокрема Н. З. Рогатинська та Л. М. Мацьків відзначають певну особливість угод про примирення. Вони наголошують, що вони спрямована не лише на відшкодування майнової шкоди, якої зазнала жертва, а і на задоволення її окремих моральних потреб – відновлення справедливості, прощення правопорушника, відновлення відчуття безпеки тощо [93, с. 186].

Саме тому від організації і проведення переговорів між жертвою, вторинними потерпілими та правопорушником залежить чи примиряться вони та чи буде досягнуто мети відновного правосуддя – виправлення правопорушника та зменшення кількості правопорушень.

В рамках відновного правосуддя формуються альтернативні способи вирішення кримінальних конфліктів та подолання їх наслідків, в тому числі і шляхом примирення між сторонами конфлікту. Примирення визначається як акт прощення жертвою свого кривдника; при цьому прощення має бути засноване на вільному волевиявленні, незалежно від того хто ініціював процес примирення та з яких мотивів [87].

Укладення угоди потребує досягнення певних домовленостей. У цьому контексті слушною є позиція вітчизняної дослідниці М. М. Новікової. Вона наголошує, що кримінальне провадження на підставі угод можна розглядати крізь

призму загальної структурно-функціональної моделі правового компромісу [71, с. 8]. Структурними елементами такої моделі є наявність конфліктної ситуації та мета – досягнення компромісу. Перший елемент – це безпосередньо, кримінального правопорушення. Кожна сторона має власні інтереси, які прагне задовольнити через укладення угоди. Проте загальною метою завжди виступає максимальне відновлення стану речей, що існував до моменту вчинення правопорушення.

Наступним елементом є визначення ініціатора примирення. Важливу роль у досягненні угоди відіграє готовність сторін до співпраці. Це включає психологічну готовність та і інтелектуальне усвідомлення сутності процесу примирення. Особлива увага приділяється принципу добровільності участі в примиренні. Будь-який неналежний вплив на сторони суперечить сутності угоди та є підставою для відмови суду в її затвердженні. Сторони також повинні мати можливість самостійно обрати прийнятний варіант вирішення конфлікту. Цей варіант повинен задовольнити обидві сторони та може включати не лише відшкодування завданої матеріальної шкоди, а й інші дії на користь потерпілого або вторинних потерпілих.

Результатом досягнення компромісу є укладення угоди, яка оформлюється відповідним документом і підлягає обов'язковому затвердженню судом. Водночас важливо забезпечити наявність процесуальних гарантій, що запобігають ухиленню від умов угоди. У разі їх порушення рішення суду про затвердження мирової угоди може бути скасовано.

Важко не погодитися з тим, що досить часто кримінальний конфлікт породжує негативні емоційні переживання, які заважають почути та зрозуміти протилежну сторону конфлікту. Тому в процесі примирення особливу роль відіграє посередництво. В кримінальному процесуальному законодавстві вказано, що примирення може відбуватися самостійно сторонами кримінального конфлікту або за допомогою «іншої особи» [47]. Проте ми вважаємо, що таке формулювання не коректне, оскільки під таке визначення підпадає будь-яка особа, в тому числі неповнолітня, особа без освіти, без моральних цінностей чи особа, яка не здатна усвідомлювати всю складність процедури примирення. Тому ми переконані, що в сфері кримінальних конфліктів важливо, щоб посередником була не лише

нейтральна (незацікавлена), а й компетентна особа, тобто така яка володіє спеціальними знаннями та навичками. Такою компетентною особою прийнято вважати медіатора, який виступає професійним посередником між жертвою та правопорушником в процесі пошуку компромісу [71, с. 12].

Отже, інститут угод в кримінальному провадженні є своєрідною моделлю правового компромісу в процесі вирішення соціального конфлікту, яка поєднує в собі публічні та приватні інтереси. Під «угодою» прийнято розуміти вольові, правомірні дії осіб (фізичних та/чи юридичних), що спрямовані на встановлення, зміну або припинення відповідних прав та обов'язків [129]. Угоди, що укладаються в кримінальному провадженні є особливими процесуальними документами, що породжують (особливо угода про примирення) унікальні правові наслідки. Саме тому важливого значення набуває чітка регламентація процедури укладання такої угоди (порядок проведення переговорів, встановлення вимог до особи посередника та визначення його правового статусу). Натомість відсутність такої чіткості створює умови для зловживання окремими особами своїми правами та породжує негативні наслідки.

Таким чином, хоча інститут медіації та примирення уже закріплений у законодавстві України, питання його правової природи, проблем застосування та шляхів вдосконалення залишаються відкритими. Саме цим аспектам присвячено наступний розділ дослідження.

Висновки до Розділу 1

У першому розділі дисертаційного дослідження було здійснено комплексний аналіз понятійного апарату та еволюції ідей відновного правосуддя в міжнародній теорії та національному праві України. Відновне правосуддя – це модель кримінального правосуддя, заснована на активній участі сторін кримінального конфлікту, спрямована на усунення заподіяної шкоди, відновлення психоемоційного стану потерпілого, ресоціалізацію правопорушника та зміцнення громадянської злагоди, з урахуванням принципів добровільності, відповідальності та співучасті.

Відновне правосуддя має глибоке історичне підґрунтя. Генеза концепції відновного правосуддя починається від первісних практик вирішення конфліктів. Вона еволюціонувала та змінювалась під впливом обставин часу, але збереглася до наших днів. Її основа – це людиноцентриський підхід до покарання, який замінив державоцентриський. Отже, сучасна концепція відновного правосуддя формувалася як відповідь на обмеження традиційної каральної моделі. Ідея відновного правосуддя залежить від традицій, менталітету, рівня розвитку тієї чи іншої країни, яка запроваджує відновне правосуддя. Вона проявляється в різних формах та моделях, серед яких: програми примирення (медіація, посередництво); кола примирення (кола правосуддя); конференції (між жертвою та правопорушником, групові, сімейні); різні програми сприяння жертвам; програми сприяння правопорушникам (злочинцям) (реституція, пробація, залучення до суспільних робіт) та інші.

Злочин розглядається як конфлікт між особами, що має бути вирішений самими учасниками за підтримки державних органів. Значна увага приділяється розумінню мотивів поведінки правопорушника, його реабілітації та відновленню соціальної довіри. Сутність концепції відновного правосуддя полягає у прагненні до відновлення справедливості, зменшення суспільної напруги, сприяння психоемоційному відновленню потерпілих і ресоціалізації правопорушників. Ці завдання реалізуються через систему спеціальних принципів, до яких віднесено добровільність у прийнятті рішень, активну участь у вирішенні конфлікту,

усвідомлення вини, прагнення до консенсусу, баланс інтересів потерпілого і правопорушника, а також реінтеграцію учасників конфлікту у суспільство.

Розуміння відновного правосуддя як комплексної моделі вирішення кримінально-правових конфліктів дозволяє виявити його потенціал для гуманізації кримінального процесу та посилення соціальної справедливості в суспільстві.

Щодо української практики, більшість дослідників вважають, що відновне правосуддя в Україні – це нове явище. Насправді наші дослідження показали, що воно було відоме і активно застосовувалось ще за часів Київської Русі. Формування кримінально-процесуального права України відбувалось під впливом багатьох факторів та включало безліч національних особливостей. Спираючись на проаналізовані історичні дані, ми виокремили власну авторську періодизацію етапів становлення відновного правосуддя: перший етап – період первіснообщинного ладу; другий етап – період князівства; третій етап – доба розділення українських земель; четвертий етап – розвиток відновного правосуддя в умовах імперського правопорядку; п'ятий етап – доба радянської влади; шостий етап – становлення кримінального процесуального законодавства незалежної України.

Перші кроки у напрямі розвитку інституту відновного правосуддя Україна здійснила з ухваленням КПК України 2001 р. Проте, гармонізація із правом ЄС вимагала подальшої імплементації відповідного інституту у законодавство України. Не зважаючи на прийняття у 2021 р. Закону України «Про медіацію», законодавство все ще містить низку прогалин, які мають бути виявлені та виправлені.

У межах кримінального провадження передбачено можливість укладення двох типів угод: про примирення, та про визнання винуватості. Вони є особливими процесуальними документами, що породжують унікальні правові наслідки. Інститут угод в кримінальному провадженні є своєрідною моделлю правового компромісу в процесі вирішення соціального конфлікту.

РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ ПІД ЧАС УКЛАДЕННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

2.1 Нормативно-правове регулювання процедури медіації під час укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні: сучасний стан і проблемні аспекти

Практика вирішення кримінально-правових конфліктів встановлює окрему процедуру як притягнення винних осіб до відповідальності, так і примирення між цими суб'єктами. Процедурою відновного правосуддя у кримінальних провадженнях є медіація. Оскільки цей термін є ключовим для нашого дослідження, ми вважаємо за необхідне дослідити його сутність та сформулювати визначення. КПК України не містить визначення поняття «медіація». Натомість, часто оперує поняттями «примирення» [47]. Положення Закону України «Про медіацію» характеризують медіацію як позасудову, конфіденційну структуровану та добровільну процедуру. Як бачимо, законодавство відображає основні принципи медіації, які ми вже згадували раніше. Також Закон відзначає, що під час медіації сторони за допомогою медіатора намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [85].

Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації), затверджений Наказом Міністерства соціальної політики України № 892 від 2016 р., також оперує поняттям «медіація». Згідно з його положеннями, вона представляє собою метод вирішення спорів. З його допомогою два чи більше учасників спору намагаються досягти його вирішення із залученням посередника та в рамках структурованого процесу [24]. Відповідний документ знову апелює до розуміння медіації як певної «процедури» що відбувається в межах певних правил.

Відповідно до Рекомендацій № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи медіація у кримінальних справах характеризується як гнучке, всеохоплююче, спрямоване на вирішення проблем доповнення, або як альтернативу традиційному

судовому розгляду. Зустріч з медіатором має конфіденційний характер та інформація не може бути використана (лише за згодою). Відповідно до п. 9 Рекомендацій визначено, що за органами кримінальної юстиції має залишатися право на прийняття рішення щодо передачі справи на медіацію, а також і на оцінку вирішення цієї процедури. Ні потерпілу сторону, ні винну особу не можна закликати до медіації будь-яким несправедливим способом; медіація не може проводитись, якщо один з учасників не зрозумів значення процесу, а участь у процесі не є визнанням вини [178].

Аналізуючи вітчизняні наукові джерела відмітимо, що дослідники часто наводять власне визначення терміну «медіація». Загалом, загальний огляд робіт дає підстави стверджувати неоднорідність визначень та наявність різних підходів до визначення досліджуваного поняття. Так, О. А. Назарук визначає медіацію як процес, який проводить медіатор за участі потерпілого та обвинуваченого. Метою медіації є досягнення згоди та примирення між сторонами шляхом формулювання взаємоприйняттого рішення [62, с. 75-76]. Відповідне твердження перераховує учасників медіації як потерпілого, підозрюваного та медіатора, а вироблення взаємно прийняттого рішення стосується саме укладення угоди про примирення.

Інша дослідниця Н. В. Шишка, наголошує на визначенні медіації як альтернативної форми вирішення спору, яка виступає певним процесом із чіткою структурою, де сторони мають намір добровільно та самостійно досягти мирного вирішення спору із залученням неупередженої третьої сторони – медіатора [128, с. 299]. Не зважаючи на те, що більшість науковців трактує медіацію як певний структурований процес, зустрічаємо й альтернативні варіанти. Так, В. Б. Череватюк та К. Л. Сірук наголошують, що медіація є приватноправовою нормою і належить до матеріального, а не процесуального права [126, с. 44]. В свою чергу, С. І. Запара трактує медіацію як «неальтернативне правосуддя» [34, с. 86].

На думку І. М. Гочачко, медіація в кримінальних провадженнях – це процес, що здійснюється медіатором за участю потерпілого, з одного боку, та підозрюваного чи обвинуваченого – з другого, з метою досягнення між ними згоди та/або примирення щодо спору (конфлікту) шляхом вироблення

взаємоприйнятного рішення (відновного результату) [20, с. 78]. Відмітимо, що відповідне визначення зосереджено на відновному аспекті медіації в кримінальному правосудді. Крім того, воно чітко окреслює коло учасників (потерпілий і правопорушник). Ми погоджуємося з таким формулюванням у його спеціальному застосуванні. Для загального розуміння медіації воно надто вузьке, адже обмежене кримінально-правовим конфліктом. Однак в межах нашого дослідження, для кримінальних справ воно доречне, адже підкреслює примирення винного з потерпілим.

За визначенням, наданим А. А. Дмитренко та М. Р. Мазур, медіація є альтернативним способом вирішення кримінально-правового конфлікту і формою відновного правосуддя, яка являє собою структурований процес, в межах якого сторони за участю нейтрального, неупередженого посередника (медіатора) досягають взаємоприйнятного рішення, що задовольняє їхні інтереси, при цьому сторони зберігають повний контроль над процесом прийняття рішення та умовами вирішення спору [26, с. 276-277]. Це визначення майже повністю відповідає сучасному розумінню медіації. Автори наголошують на структурованості процедури, неупередженості медіатора та зосередженості на інтересах сторін, а головне – на тому, що рішення виробляють самі сторони (під контролем сторін). Ми підтримуємо таке бачення і вважаємо, що воно відображає добровільність (через контроль сторін) і природу медіації як процесу, орієнтованого на інтереси учасників. Єдину зміну, яку ми б внесли з метою коректування цього визначення – посилення на певні принципи медіації (у науковій роботі дослідників він очевидно мається на увазі, хоча прямо не названий). Загалом же це визначення є всеосяжним і науково обґрунтованим. При формулюванні власного визначення, ми будемо спиратися на роботу А. А. Дмитренко та М. Р. Мазур.

Однак, не можна не звернути увагу й на визначення деяких іноземних дослідників. Зокрема, К. В. Мур пропонує розглядати медіацію як втручання в конфлікт компетентної особи, яка допомагає сторонам добровільно досягти компромісу, але при цьому не має повноважень приймати рішення щодо вирішення спору [168, с. 15]. Отже, хоча автор прямо не називає деякі явища та учасників, одна

із його визначення впливає посилення на участь медіатора, як уповноваженої та неупередженої сторони, а також на принцип добровільності. Крім того, К. В. Мур особливо відзначає, що процедура медіації має також сприяти відновленню довіри і взаємоповаги між сторонами [168, с. 15]. Це твердження, на нашу думку, надає процесу не лише правової, але й глибоко гуманістичної природи.

Американська асоціація юристів визначає медіацію як приватний процес за участі третьої сторони (медіатора) роль якого асистувати сторони у процесі обговорення спірних питань та прийнятті консенсусу [136]. Ми не дуже погоджуємось із цим визначенням, однак хочемо підкреслити акцент американських дослідників на ролі медіатора як нейтральної особи, що лише сприяє обговоренню. Цей підхід збігається з українськими. Іноземні фахівці підкреслюють неупередженість медіатора та автономію сторін у прийнятті рішення.

Кенійський дослідник Т. Огвора визначив медіацію як процес, у якому третя сторона сприяє конструктивній комунікації між учасниками спору, що включає спільне прийняття рішень, вирішення проблем та переговори для досягнення взаємоприйнятної угоди [171, с. 55]. На нашу думку, відповідне визначення можна назвати охарактеризувати цілком сучасним академічним визначенням. Воно акцентує на комунікативній функції медіатора і спільному вирішенні проблем. Визначення Т. Огвори схоже з українськими підходами. Однак, автор також додає, що медіація охоплює різні аспекти взаємодії (обмін інформацією, переговори, пошук рішень). Ми підтримуємо таке широке бачення: воно підтверджує, що медіація – багатогранний, гнучкий процес, орієнтований на співпрацю сторін.

Таким чином, на підставі авторського аналізу доктринальних визначень поняття «медіація», можна відмітити різні підходи науковців, які засновуються на виокремленні різних характерних рис цього явища. Типологія визначень терміну продемонстрована далі у Таблиці 1.

Таблиця 1. Типологія визначення поняття «медіація» у правовій доктрині

Структурований процес	О. А. Назарук, Н. В. Шишка, І. М. Гочачко, А. Роу, І. Шерман [176, с.
-----------------------	---

	337], Т. Огвора, О. О. Кармаза, Т. В. Федоренко, Д. А. Позов [41, с. 74], О. А. Стеценко [105, с. 161], Д. С. Левченко, І. С. Окунєв [49, с. 348], В. В. Поліщук.
Альтернативний спосіб вирішення спорів	А. А. Дмитренко, М. Р. Мазур, М. Я. Поліщук [75, с. 139], В. В. Рєзнікова [92, с. 14], Р. Ю. Ханік-Посполітак [122, с. 40], О. О. Казмаза [40, с. 15].
Норма матеріального права	В. Б. Череватюк, К. Л. Сірук.
Неальтернативне правосуддя	С. І. Запара.
Вирішення конфлікту за сприяння третьої сторони	С. В. Васильчак, Л. В. Руснак Л. В. [10, с. 124], Л. Райскін, Дж. Вестбрук, Ч. Гутрі, Т. Дж. Хейнш, Р. Рубен, Дж. К. Робенольт [181, с. 191-192], А. М. Іванов [38, с. 144].
Досягнення примирення між потерпілим і правопорушником, усвідомлення протиправної поведінки та відшкодування заподіяної шкоди	З. Д. Смітєнко [103, с. 131].
Переговори за участі медіатора	Ю. Д. Притика [81, с. 12], Дж. Фолберг, Д. Голан, Л. Клопенберг, Т. Степанович, Дж. Рейнольдс, А. Дж. Шмідс [150, с. 223], С. С. Герасимчук [14, с. 272], Р. І. Сторожук, М. М. Фротвейт [106, с. 73].
Втручання у конфлікт	К. В. Мур.

Отже, яскраво видно різноманітність підходів та фрагментарність багатьох визначень. Вони, переважно, ґрунтуються на різних характеристиках, які є головними за суб'єктивною думкою науковців. Проте, варто наголосити, що більш сучасні роботи наголошують саме на медіації як процесі. Це, власне, відображає й національне законодавство. Таким чином, ми можемо погодитись із виділенням процесуальності медіації як одного із ключових її елементів.

Зазначимо, що наведена нами типологія не претендує на вичерпність чи універсальність. Разом з тим, вона дозволяє наочно продемонструвати різноманіття підходів до розуміння сутності медіації, які ґрунтуються на виокремленні окремих її аспектів: від процесуальних характеристик до ціннісних орієнтирів та суб'єктного складу.

Загалом, ми можемо керуватись офіційним визначенням медіації, наданим однойменним Законом України. Він чітко відмежовує медіацію від судового розгляду та підкреслює участь медіатора. При цьому, ми все ж визначили незначний недолік у ньому. У Законі України «Про медіацію» відсутня пряма вказівка на неупередженість медіатора. Неупередженість медіатора є важливим елементом. Оскільки визначення має ґрунтуватися на ключових характеристиках явища, ми вважаємо доцільним відобразити цей елемент.

На підставі проведеного дослідження, виявлених переваг та недоліків, ми вважаємо доцільним навести авторське визначення досліджуваного поняття. Так, медіація – це добровільний, позасудовий, конфіденційний і структурований процес врегулювання спору, за якого нейтральний та неупереджений посередник (медіатор) сприяє сторонам конфлікту в комунікації та переговорах для досягнення взаємоприйняттого рішення, при цьому остаточне рішення виробляється самими сторонами на засадах взаємної згоди. Ми вважаємо саме таке визначення доцільним, адже воно відображає основні риси медіації (добровільність, конфіденційність, нейтральність медіатора, контроль сторін над результатом) і є зручним для використання в межах дисертаційного дослідження.

Кримінально-процесуальне законодавство не містить терміну «медіація», коли згадується про угоду про примирення. Проте, за допомогою дослідження

терміну «медіація» та суті вказаної процедури, на думку спадає, що саме укладення угоди про примирення є аналогом медіаційної процедури. Розкриття суті кримінально-процесуальної медіації та її впровадження є обов'язковим етапом в адаптації національних норм до міжнародної спільноти.

Медіація в кримінальному процесі України ґрунтується на положеннях КПК України та спеціального Закону України «Про медіацію». КПК запровадив механізм угод у кримінальному провадженні, зокрема угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) [47]. Законодавство відзначає, що така угода може бути ініційована будь-якою стороною. Етап ініціювання також є доволі широким: після повідомлення про підозру і до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Закон визначає чіткі межі застосування: угоди про примирення дозволені у провадженнях щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, а також у справах приватного обвинувачення. Натомість у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини примирення не допускається. Однак може бути виняток. Так, можуть бути виокремлені окремі епізод менш тяжкого правопорушення в окреме провадження для укладення угоди [83].

Первинний етап медіації не ставить за мету вирішення конфлікту як такого. Його задача полягає у розумінні сторонами того, що відбувається, і позицій одна одної. Далі продовжується обговорення деталей, ризиків та перспектив справи. Сторони розуміють, що пропонують одна одній прийнятні варіанти вирішення конфлікту [62, с. 78]. Тобто, можемо стверджувати, що основна ідея такого медіаційного процесу налагодити комунікацію підозрюваного/обвинуваченого та потерпілого, використовуючи знання та вміння медіатора. Саме медіатор надає допомогу та може зрозуміти чи буде досягнута згода у вирішенні даного конфлікту або ні. Задача медіатора не тільки налагодити діалог учасників кримінально-процесуальної процедури, але й слідкувати за збереженням норм етики під час їх спілкування.

Як вже зазначали раніше, КПК України прямо не згадує медіацію. Проте, де-факто, дозволяє участь нейтрального посередника як третьої сторони. Згідно з

роз'ясненням, яке надається у Листі Вищого Спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» від 2012 р., вести переговори про укладення угоди про примирення, окрім самих сторін, можуть також їх представники, захисники або інша особа, погоджена сторонами (за винятком слідчого чи прокурора) [83]. Така «інша особа» фактично може бути медіатором, хоч її статус у кримінальному процесі формально не визначений.

Вже згаданий Закон «Про медіацію» регулює позасудову процедуру врегулювання конфлікту (спору) та питання, які пов'язані з проведенням такої процедури. Закон складається з чотирьох розділів, налічує двадцять одну статтю і прикінцеві та перехідні положення. Законодавець передбачив і відніс до принципів, на яких базується медіація: добровільність (ст. 5); конфіденційність (ст. 6); нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора (ст. 7); самовизначення та рівність прав сторін медіації (ст. 8). Кожний з зазначених принципів діяльності медіаторів визначає основи проведення медіаційної процедури. Добровільність як один з принципів визначає проведення такої процедури без примушування до вступу в неї. Існує і твердження, що медіацією не є визнання вини однією зі сторін, визнання позовних вимог або відмова від позовних вимог.

Конфіденційність передбачає збереження конфіденційної інформації від її розголошення. Винятком є письмова домовленість між учасниками медіації та якщо інше не встановлено законом. Відповідно до Закону України «Про інформацію» від 1992 р. конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом [84]. В свою чергу, норми Закону України «Про медіацію» конфіденційною визначають інформацію більш конкретизовано, ніж загальне визначення – вся інформація, яка стала відома під час підготовки до медіації та проведення медіації, зокрема про пропозицію та готовність сторін конфлікту (спору) до участі у медіації, факти та

обставини, висловлені судження та пропозиції сторін медіації щодо врегулювання конфлікту (спору), зміст угоди за результатами медіації.

Принцип нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, на нашу думку, роз'яснює питання роботи медіатора під час виконання ним своїх обов'язків та зазначає що саме медіатору не дозволено.

Принцип самовизначення та рівності прав сторін медіації полягає в наступному: обирається медіатор (суб'єкт, що забезпечує проведення медіації), який буде займатись вирішенням спору; обираються варіанти врегулювання спору та складається перелік питань; визначається зміст угоди за результатами медіації. Учасникам надаються рівні можливості під час проведення процедури. Обов'язково для застосування процедури медіації існує спір, який у разі його врегулювання вирішиться без судового процесу. Така ознака як добровільність вказує на відсутність примусу з боку одного з учасників сторін та не передбачає втручання будь-яких інших осіб до процедури, крім медіаторів. Конфіденційність передбачає певне зобов'язання сторін щодо нерозголошення спірних питань, в рамках кримінально-процесуального врегулювання – таємниці слідства. Структурованість вказує на існування певної процедури проведення медіації, яка повинна бути дотримана усіма учасниками процесу.

Слід наголосити, що Закон не розповсюджує свою дію на суспільні відносини, які мають зв'язок із проведенням медіації. Це здійснено з метою запобігання виникненню майбутніх конфліктів (спорів) у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [85].

Концепція медіації на відміну від відновного правосуддя передбачає можливість примирення потерпілого та правопорушника без настання кримінально-правових наслідків. Її сутність розкривається в організації переговорів потерпілого та правопорушника за справами, які передаються з компетентних органів. Крім того, ці дії можливі, якщо обвинувачений визнав факт вчинення ним злочину. Тобто медіацію можна кваліфікувати як спробу досягти порозуміння (примирення) між потерпілим і правопорушником на засадах

добровільності та задля відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди [39, с. 269].

Медіаційна процедура має психологічні особливості її проведення, оскільки саме медіація дає змогу потерпілому висловити свої почуття, які пов'язані з тим кримінальним правопорушенням, які він пережив. Існує кілька видів медіації: «пряма» медіація, яка означає безпосередньо зустріч сторін, та «непряма» («човникова медіація»), коли медіатори передають інформацію від однієї сторони до іншої [39, с. 269]. Укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні, у разі проведення медіації проводиться при застосуванні лише «прямой медіації», оскільки учасники присутні безпосередньо при укладенні та підписанні процесуального документи.

Варто відмітити низку ознак, які виокремлюють медіацію як окремий інститут. Посередником, тобто медіатором, є спеціально навчений спеціаліст. Акцент у цьому процесі зосереджено завжди на досягненні домовленості між сторонами. Основне завдання медіатора полягає у формуванні умов, які допоможуть сторонам домовитись [44, с. 115]. Закон України «Про медіацію» зобов'язує дотримуватись правил проведення медіації – порядку та методики проведення медіації, прав та обов'язків учасників медіації, визначені договором про проведення медіації або затверджені суб'єктом, що забезпечує проведення медіації [85].

Окрім КПК та Закону «Про медіацію», застосуванню медіації у кримінальному провадженні присвячені підзаконні акти й роз'яснення судової влади. Важливим є вже згаданий Лист Спеціалізований суд України та Постанова Пленуму Вищого Спеціалізований суд України № 13 від 2015 р. Разом ці підзаконні акти роз'яснюють практику здійснення проваджень на підставі угод. Вони деталізують процедуру укладення та перевірки угод про примирення: суд має переконатися, що потерпілий дав згоду добровільно і усвідомлено, що зміст угоди відповідає закону, а також роз'яснити сторонам наслідки такої угоди. Затверджуючи угоду, суд ухвалює обвинувальний вирок із призначенням погодженого сторонами покарання. Якщо засуджений не виконає умов

примирення, закон дає потерпілому право звернутися до суду з клопотанням про скасування вироку [87]. У разі доведеного невиконання угоди суд скасовує вирок і відновлює розгляд справи у загальному порядку (на стадії суду або досудового розслідування залежно від того, на якому етапі було укладено угоду). Таким чином, навіть після формального примирення контроль за виконанням домовленостей забезпечений судовим наглядом.

Паралельно з інститутом угод у КПК зберігається норма ст. 46 КК України, яка передбачає інший механізм: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Відповідно до ст. 46 КК України, особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості (за винятком корупційних), звільняється від відповідальності, якщо примирилася з потерпілим і відшкодувала завдані збитки чи усунула шкоду [46]. Ця норма дозволяє закрити провадження взагалі без судимості для винного, але лише у відносно легких справах і за умови повного відшкодування шкоди. Таким чином, в українському праві співіснують дві моделі юридичного реагування на примирення сторін: договірне примирення в межах кримінального процесу (через угоду і вирок) та звільнення від відповідальності (позасудовий спосіб закриття справи). Обидві моделі мають на меті реалізацію відновного підходу, проте різняться процедурно.

Варто відмітити, що медіація була відображена і у інших кодексах. До положення ГПК України у 2021 р. були внесені зміни щодо можливості застосування медіації на будь-якому етапі судового засідання [19]. ЦПК України зазнав аналогічних змін у 2021 р. щодо права на медіацію для учасників процесу [123].

Закон України «Про пробацію» від 2015 р. є одним із нормативних актів, що опосередковано пов'язаний із впровадженням відновного підходу в кримінальному судочинстві України. У ст. 13 Закону визначено, що пробаційні програми можуть включати відновні практики, зокрема заходи соціально-виховного характеру та механізми примирення між потерпілим і правопорушником. Крім того, пробація передбачає розробку індивідуальних програм, спрямованих на ресоціалізацію

правопорушників, що є спільною метою як пробації, так і кримінальної медіації. Закон також дозволяє застосовувати елементи відновного правосуддя, такі як сприяння правопорушнику у відшкодуванні шкоди потерпілій стороні та залучення потерпілого до процесу відновлення справедливості. Це відкриває можливості для використання медіації на етапах, що передують призначенню покарання, а також у процесі виконання вироків [88].

Ще одним законом, який відіграє певну роль є закон України «Про безоплатну правничу допомогу» від 2011 р. Закон прямо не регулює медіацію, однак встановлює зобов'язання для суб'єктів надання безоплатної правової допомоги інформувати осіб про можливість врегулювання конфліктів через медіацію. Крім того, такі суб'єкти мають сприяти укладанню угоди про примирення між сторонами або участі у медіації [82].

Згідно з дослідженням, впровадження медіації в систему кримінального правосуддя України розглядається як частина ширшої концепції відновного правосуддя. Вона зосереджена не лише на покаранні винних, а й на відновленні становища потерпілого. Медіація може підвищити задоволеність учасників правосуддям. Крім того, вона дозволяє їм набагато повніше враховувати свої потреби та інтереси, ніж традиційне судове провадження [144, с. 233]. Так, українська професорка Т. С. Кисельова зазначає, що медіація надає сторонам можливість самостійно формувати рішення, творчо підходити до вирішення конфліктів та не обмежуватися рамками, встановленими судом [159].

Таким чином, аналіз законодавства України дозволяє нам стверджувати про поступове формування правового поля регулювання інститут медіації. Разом з тим, варто наголосити, що Україна є активним актором міжнародних відносин, членом Ради Європи та має проєвропейський курс розвитку. Відповідно, не можна не згадати міжнародні зобов'язання у контексті медіації, які має Україна. У цьому напрямку вважається доречним зупинити увагу на певних правових актах. Перш за все відмітимо вже згадану раніше Рекомендація № R(99)19 про медіацію у кримінальних справах. Цей правовий акт визначає концептуальні засади для держав у впровадженні медіації. Особливого значення набуває положення про те,

що медіація не лише виконує функцію альтернативного механізму вирішення кримінально-правових конфліктів, але й сприяє відновленню соціальної справедливості та ресоціалізації правопорушників. Рекомендація також підкреслює необхідність створення державами ефективних процедур затвердження угод, досягнутих у процесі медіації, та забезпечення державного чи недержавного контролю за дотриманням стандартів процедури [178]. Зазначений документ має важливий вплив на українське законодавство. Рекомендація стала однією із основ для формування сучасної концепції відновного правосуддя. Також, її положення використовувались при розробці Закону України «Про медіацію». Більше того, імплементація засад Рекомендації є важливою складовою виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини та реформування кримінального правосуддя відповідно до європейських стандартів.

Європейський підхід поєднує добровільну позасудову активність сторін із контролем з боку офіційної системи правосуддя [177]. Новітні європейські стандарти викладені в Рекомендації CM/Rec(2018)8, присвяченій відновному правосуддю в кримінальних справах. Рекомендація закликає держави забезпечити доступність різних видів відновних програм на всіх стадіях кримінального процесу. Держави мають інтегрувати їх у національні правові системи. Держави Європи практично застосовують ці положення. Їхній досвід показує, що медіація може успішно здійснюватися як на досудових етапах, так і в суді. Проте, важливою умовою є наявність підготовлених медіаторів та правових процедур.

Особливо актуальними для України є зобов'язання за правом ЄС. Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС у 2014 р. З того часу відбувається процес активного зближення вітчизняного законодавства до норм і стандартів країн-членів. У цьому контексті варто відмітити Директиву 2012/29/ЄС щодо встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів від 2012 р. Її норми передбачають обов'язок держав-членів забезпечити потерпілим можливість брати участь у програмах відновного правосуддя з належними гарантіями. Згідно зі ст. 12 цієї Директиви «Про право на гарантії в контексті відновних послуг», країни ЄС повинні сприяти доступу потерпілих до

безпечних і компетентних програм відновного правосуддя. Зокрема, встановлено мінімальні умови, за яких може проводитися така процедура. Так, медіація) застосовується лише в інтересах потерпілого та за умови його вільної та усвідомленої згоди. Крім того, особа може в будь-який час відкликати таку згоду. Потерпілий має бути повністю проінформований про процедуру та можливі наслідки, а також про механізми контролю за виконанням будь-якої досягнутої угоди. Також важливою умовою є факт визнання обставин справи правопорушником. Будь-яка угода між сторонами має бути досягнута добровільно і може бути врахована в подальшому кримінальному провадженні. Також Директива наголошує на принципі конфіденційності в процесі обговорення конфлікту та його вирішення [145].

Хоча сьогодні Україна не є членом ЄС, вона вже імплементувала більшість засадничих принципів Директиви у власний Закон України «Про медіацію». Таким чином, Україна активно застосовує міжнародне право у розвитку вітчизняного інституту медіації. Система проведення кримінального провадження на підставі угод запроваджена у 2012 р., хоча по теперішній час зазнає змін та доповнень. Угоди виступають своєрідним способом вирішення конфліктів учасників процесу без втручання суду у розгляд справи. Суд у випадку надходження провадження з угодою, приймає рішення про її затвердження або відмову в такому затвердженні. Лише при відмові, провадження, яке надійшло до суду, розглядається в загальному порядку [68, с. 59]. Угоди в кримінальному провадженні є договірною процедурою, а досягнення взаємної згоди потребує закріплення домовленостей щодо змісту угоди. Процедура укладення має бути максимально простою і зрозумілою для всіх учасників справи. В свою чергу, роз'яснити процедуру проведення угоди може незалежний суб'єкт, який немає зацікавленості в результаті вирішення спору, а тільки надає допомогу. Таким учасником може виступати медіатор.

Угода як частина провадження вирішує ряд ускладнень, які виникають на стадії досудового розслідування та судового розгляду. Це може бути необмежений, але нібито розумний строк розслідування; аналогічна ситуація виникає із

розглядом судом. Від затвердження угоди судді отримують вільний час для розгляду інших справ, навантаження зменшується.

Інститут примирення в межах кримінального провадження відкриває значний потенціал як для оптимізації діяльності органів правопорядку, так і для досягнення завдань відновного правосуддя. Його запровадження конкретизує застосування положень КПК України щодо альтернативного врегулювання кримінально-правових конфліктів. Більше того, це створює нові інструменти впливу на осіб, які вчинили правопорушення. Формування персоніфікованої відповідальності сторін через умови мирної угоди дозволяє реалізувати принцип індивідуалізації реагування на протиправну поведінку та переорієнтувати фокус кримінального процесу з покарання на відновлення справедливості.

Системне застосування процедур примирення сприятиме зменшенню державних витрат, насамперед у справах про малозначні правопорушення, де традиційна форма кримінального переслідування часто виявляється надмірною як з економічної, так і з соціальної точки зору. Водночас примирення забезпечує ефективний механізм адресного відшкодування шкоди потерпілій стороні, що підвищує ступінь її участі у провадженні та відновлює баланс інтересів сторін.

Практична імплементація цього підходу також сприяє зниженню навантаження на слідчі органи та судову систему, дозволяючи зосередити ресурси на розслідуванні суспільно небезпечніших діянь. Важливо, що в рамках примирення потерпілій стороні та правопорушникові повертається активна роль у процесі вирішення конфлікту, що відповідає принципам диспозитивності й автономії волевиявлення.

Окремої уваги потребує соціальна функція цього інституту, зокрема щодо правопорушників, які можуть бути залучені до програм психологічної або соціальної реабілітації. Такий підхід особливо актуальний у справах, де фігурують неповнолітні особи, адже дає змогу не лише уникнути криміналізації, а й сприяє їхньому поверненню до соціуму без клейма злочинця. Нарешті, участь громадян у процесах примирення формує правову культуру вирішення конфліктів

ненасильницьким шляхом, сприяє розвитку медіаційних практик у суспільстві та підвищує довіру до системи кримінального правосуддя [28, с. 52-53].

Так, українська дослідниця О. І. Дубовик обґрунтовує позицію щодо об'єднання моделей медіації у три групи. До першої авторка відносить моделі, які мають відмінності у внутрішній будові програм і колі учасників. Друга група, за її дослідженням, включає моделі, які відрізняються способами зв'язку із кримінальним процесом. Врешті, третя група об'єднує варіанти програм, за характеристикою суб'єкта, який проводить медіацію [28, с. 53].

Інститут угод розширив шляхи реалізації принципу диспозитивності, згідно з яким сторони кримінального провадження наділені повноваженнями вільно у межах закону самостійно обирати способи здійснення своїх матеріальних і процесуальних прав, а також використовувати на власний розсуд, передбачені законом публічні засоби захисту, активно впливаючи на хід та результати кримінального провадження [30, с. 11].

Функція обвинувачення на підставі угод має свої особливості: специфіка виявляється лише після повідомлення про підозру та ініціації угоди; два етапи реалізації функції обвинувачення: підготовчий та остаточний; диференціація суб'єктів функції обвинувачення та розподілу між ними повноважень; диференціація форм участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення та на підставі угоди про визнання винуватості; широкі дискреційні повноваження прокурора у кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості; специфіка доказової діяльності прокурора у судовому розгляді щодо доведення додаткових, порівняно із загальним порядком кримінального провадження, обставин [22, с. 179].

Впровадження інституту угод має на меті спростити процедуру розгляду значної кількості кримінальних проваджень, зменшити навантаження на судові та правоохоронні органи, скоротити процесуальні строки кримінального провадження, зменшити кількість осіб, які утримуються в слідчих ізоляторах, ізоляторах тимчасового тримання, в'язницях, виховних і виправних колоніях, зекономити бюджетні кошти тощо.

Серед основних проблем практичного застосування визначено: посилення ролі прокурора у кримінальному провадженні (зменшення ролі суду); обмеження права оскарження вироку (за умови порушення кримінально-процесуального закону та неправильного застосування норм кримінального права); спірне питання притягнення до кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди [108, с. 140-141].

В кримінальному процесі немає чіткого визначення поняттю «угода», а тому існують різні підходи до розкриття суті вказаного терміну. Так, українська дослідниця Н. В. Неледва вважає, що «погодження», «процес ... розроблення рішення», «процес досягнення угоди» – це підготовчі дії, які можуть призвести до укладання угоди, а можуть і не досягти такої мети [65, с. 190]. Відповідно, безпосередньо тому угода – це кінцевий результат домовленості [66, с. 584].

Угода про примирення у кримінальному процесі покликана забезпечити якнайшвидше і повне відновлення прав потерпілого за рахунок дій обвинуваченої особи. Головною метою відновного правосуддя є не покарання, а відновлення стану сторін до вчинення правопорушення. Саме дії з відновлення зможуть створити противагу шкоді, завданій правопорушенням. Процедура примирення не має імперативного характеру як рішення суду, однак сторони досягають домовленості та беруть на себе обов'язки щодо його дотримання.

Процедура вирішення кримінальних конфліктів їх сторонами, заснована на принципах добровільності, рівності сторін, конфіденційності, незалежності та неупередженості з залученням медіатора, спрямована на самостійне досягнення сторонами рішень по врегулюванню кримінального конфлікту.

Існують обставини, за яких суди відмовляються затверджувати угоди, хоча в законодавстві відсутні згадки або пряма заборона на вчинення такої дії. Наприклад, неявка в судові засідання; неможливість відшкодувати шкоду. Серед основних переваг укладення угод для обвинувачення є розуміння виду покарання, яке буде призначено судом. Переваги для прокурора полягають в наступному: економія часу на доказування; зменшення витрат; зниження навантаження на орган досудового розслідування; уникнення апеляційного оскарження.

Українська авторка Н. О. Турман процес укладення угоди розділяє на певні процесуальні кроки, кожен з яких має свої характеристики. Першим кроком є ініціювання угоди, наступним – визначення змісту угоди. Дослідниця розділила угоду на три частини: у першій вказується сторони, особисті дані, процесуальний статус; у другій – інформація про примирення сторін з обов’язковим зазначенням волевиявлення особи і відповідно той факт, що не було застосовано фізичного та/чи психологічного примусу; у третій частині зазначаються істотні обставини, які мають значення для її укладання (обставини, що пом’якшують відповідальність; посткримінальна поведінка особи) [115, с. 256-257]. Визначившись зі змістом угоди, наступним кроком є узгодження покарання. Важливо врахувати, що покарання – це право сторін, однак суд у чітко визначених випадках може впливати на міру покарання, яка узгоджена між сторонами угоди. Обов’язково як етап, визначено наслідки укладення та затвердження угоди. Не закріплення основних елементів у змісті угоди про примирення є підставою для не затвердження судом, і як результат, її невиконання, а відсутність ряду додаткових елементів у змісті угоди може сприяти неналежній процедурі реалізації інтересів сторін [115, с. 256, 258].

Проведення медіації має етапи, які індивідуально для кожного виконують свою роль в процесі та досягненні результату. Умовно етапи медіації можна розділити: 1) підготовка до медіації; 2) обрання медіатора; 3) укладення договору про проведення медіації; 4) залучення до медіації учасників (експерт, перекладач, інші учасники); 5) проведення медіації відповідно до правил та норм етики медіатора; 6) укладення угоди за результатами медіації.

Варто відмітити, що процес укладання угоди використовується у практиці сьогодні. Актуальна судова практика України свідчить про певні успіхи й труднощі в застосуванні інститутів примирення. З 2013 р., відколи запрацював новий КПК, України угоди про примирення стали досить розповсюдженим явищем у справах невеликої та середньої тяжкості. Суди регулярно затверджують такі угоди, якщо сторони їх уклали. Станом на останні роки, тисячі кримінальних проваджень щороку завершуються на підставі примирення. Так, за даними Аналітичного звіту Верховного суду України за 2024 р., у справах публічного обвинувачення закрито

провадження щодо 3,8 тис. осіб, або 19,7 % у зв'язку з примиренням винного з потерпілим [2]. Тобто, інститут діє та застосовується сьогодні.

Як правило, у вироках суди посиляються на те, що обвинувачений відшкодував шкоду, щиро розкався, потерпілий не заперечує проти звільнення його від покарання або призначення мінімального покарання. При цьому судова практика суворо дотримується вимог закону щодо меж застосування угод. Зокрема, якщо злочин не підпадає під категорію, дозволена для примирення (наприклад, тяжкий злочин), то навіть за наявності згоди сторін угода не може бути затверджена. В Постанові Пленуму Вищого Спеціалізований суд України № 13 від 2015 р. суд роз'яснив судам перелік випадків, коли укладення угоди неприпустиме. Дотримання цих вимог перевіряється апеляційними інстанціями. Наприклад, було скасовано вироки, де угоди про примирення помилково укладалися в справах, що за законом не підлягають примиренню (скажімо, щодо особи, яка вчинила тяжкий злочин повторно) [87].

Практика також виробила критерії звільнення від відповідальності за ст. 46 КК України. Верховний Суд у своїх рішеннях наголошує на реальному примиренні та добровільній згоді потерпілого. Так, у Постанові по справі 335/10127/20 від 2023 р. Велика Палата Верховного Суду вказала, що простого відеозвернення потерпілого про те, що він не має претензій, недостатньо. Наголошено, що суд має особисто переконатися, що потерпілий розуміє наслідки звільнення винного від відповідальності і дає згоду без примусу. В іншому випадку, таке звільнення буде скасоване [78]. У іншій Постанові по справі 640/20302/18 від 2023 р. Верховний суд роз'яснив, що примирення повинно охоплювати всіх потерпілих по справі. Зазначено, що якщо злочином завдано шкоду декільком особам, то примирення лише з одним із потерпілих не дає підстав закривати провадження загалом [79]. Ця позиція захищає права потерпілих і узгоджується з принципом, що право на примирення є особистим правом кожного потерпілого. Отже, суди досить ретельно контролюють дотримання умов примирення: перевіряють добровільність, повноту відшкодування збитків, участь усіх

потерпілих, роз'яснюють неможливість повторно притягнути винного, якщо той виконає умови примирення [83].

Отже, чинне законодавство України окреслює правові засади застосування медіації у кримінальному провадженні. Проаналізовані норми встановлюють базові принципи процедури та механізми примирення сторін. Крім того, законодавство забезпечує поєднання процесуальних та відновних підходів до врегулювання кримінально-правових конфліктів. Відповідне поєднання створює підґрунтя для подальшої імплементації відновних практик у кримінальне судочинство.

Не зважаючи на важливість інституту медіації, у ньому присутні певні прогалини та недоліки. Сьогодні існує розрив між положеннями загального Закону «Про медіацію» та нормами КПК України. Закон проголосив медіацію позасудовою процедурою врегулювання спору. Однак, його положення не надають відповідних процесуальних інструментів саме в межах кримінального провадження [42, с. 23]. Як наслідок, процедура проведення медіації під час кримінального процесу досі законодавчо не визначена. Медіатор формально не включений до переліку учасників кримінального провадження і його правовий статус у кримінальному процесі не закріплений, навіть після ухвалення у 2021 р. спеціального законодавства. Це створює низку практичних питань: чи має медіатор право доступу до матеріалів справи; чи можуть слідчі та суди офіційно залучати медіатора; як гарантувати конфіденційність медіації в умовах кримінального провадження тощо [133, с. 126]. Наразі всі ці аспекти залишені *de facto* на розсуд учасників та практики, що є прогалиною нормативного регулювання.

Варто відзначити, що вітчизняні науковці також виокремлюють низку проблем, пов'язаних із реалізацією програм відновного правосуддя в Україні. Передусім, значні перешкоди створює відсутність законодавчої бази, яка підтримує певну модель відновної програми. На нашу думку, це одна із основних перешкод, адже законодавство, фактично, закладає основи функціонування будь-якого інституту. Другу проблему виокремила О. І. Дубовик акцентувавши увагу на відсутності компетентних фахівців, здатних належно реалізувати програму та,

відповідно, відсутність методичних рекомендацій. Врешті, недоліком є відсутність практики застосування елементів європейського відновного правосуддя в Україні [28, с. 54]. Щодо останньої проблеми, на нашу думку вона є глибшою, ніж видається на перший погляд. Сучасний інститут відновного правосуддя формувався у іноземних країнах досить тривалий час. Тому, запозичення його досвіду та найкращих практик може стати значним елементом покращення цього інституту в Україні. Проте, детальніше порівняти та досліджувати іноземні практики ми будемо у наступному розділі роботи.

Українська дослідниця М. Д. Федорчук виокремлює ще один проблемний аспект – відсутність чіткої інтеграції медіації в строки та стадії процесу. Закон «Про медіацію» допускає медіацію на будь-якому етапі, але при цьому не зупиняє перебігу кримінального провадження (на відміну від, скажімо, цивільного процесу, де суд може зупинити провадження на час медіації). У деяких країнах (наприклад, Казахстані) це врегульовано: медіація проводиться в межах строків досудового слідства чи суду, а по її завершенні сторони мають невідкладно повідомити орган розслідування про результати. В Україні ж відсутність такої процедури може призводити до практичних труднощів: слідчий не завжди знає, чи планують сторони примиритися, і змушений паралельно продовжувати слідство, щоб не пропустити строки [149, с. 66]. Тому постає потреба в чітких рекомендаціях або нормах, які б визначали механізм направлення справи на медіацію та зупинення процесу на час переговорів.

Також відмітимо, що спостерігається дублювання та неузгодженість механізмів примирення. Інститут звільнення від відповідальності за ст. 46 КК України та інститут процесуальної угоди про примирення за КПК України частково перекривають один одного. Обидва стосуються випадків, коли сторони конфлікту досягли згоди і потерпілому відшкодовано шкоду. Проте критерії застосування відрізняються: звільнення можливе лише для найбільш нетяжких правопорушень і за певних умов, тоді як угода про примирення за КПК України охоплює дещо ширше коло [47; 46]. Виникає колізія щодо обрання шляху в конкретній справі, якщо вона підпадає під обидві норми. Нормативно чітко не

визначено, чи повинні органи слідства/прокуратури надавати перевагу звільненню чи процесуальній угоді. Колізія полягає у можливості паралельного застосування двох різних правових режимів примирення, які мають різні наслідки і порядок. На практиці це вирішується переважно на розсуд сторін та прокурора. Але законодавець міг би чіткіше розмежувати сфери дії цих інститутів або узгодити їх між собою.

Суттєвим недоліком є те, що чинне законодавство недостатньо визначає межі застосування медіації та можливі винятки. Закон «Про медіацію» лише відсилає до того, що спеціальним законом можуть встановлюватися особливості медіації в окремих категоріях конфліктів. КПК України встановлює заборони на примирення у тяжких злочинах. Проте відсутня ясність щодо того, чи це означає заборону на будь-яку медіацію в таких справах. На правовому полі України немає окремих норм про відновні програми для тяжких злочинців, окрім як у сфері роботи пробації після вироку. Таким чином, є прогалина щодо «неформальної» медіації, яка не приводить до закриття справи, але могла б застосовуватися для примирення сторін у більш серйозних конфліктах. Наразі таке примирення відбувається поза процесуальним полем, але це не оформлюється як окрема процедура.

Крім того, український дослідник В. С. Сірко наголошує на наявності питань щодо фінансування та організації медіації в кримінальних справах. Закон «Про медіацію» покладає проведення процедури на сторін та медіатора на договірних засадах. Фактично, це означає, що за відсутності окремих державних програм сторони самі мають знайти та оплатити медіатора. У кримінальних справах, особливо коли йдеться про неповнолітніх правопорушників чи вразливих потерпілих, може бути необхідною державна підтримка або координація [101, с. 582]. Наразі ж спеціального порядку направлення справ на медіацію компетентним органом немає, що значно знижує ефективність. Отже, відсутність процедурної рамки інтеграції медіації у кримінальний процес – суттєва прогалина.

Таким чином, в юридичній літературі наголошується на необхідності усунення законодавчих колізій та прогалин. На порядку денному стоїть завдання гармонізації національного законодавства, щоб інтегрувати медіацію як

повноцінний інструмент кримінального процесу. Ми також маємо авторську позицію щодо вирішення актуальних проблем. Однак, для її цілісності ми спочатку проаналізуємо особливості учасників медіації та її взаємодії і лише після цього викладемо авторську позицію щодо покращення національного законодавства.

2.2 Учасники кримінального провадження у процедурі медіації: повноваження, ролі та проблеми взаємодії

У процедурі медіації у кримінальному провадженні беруть участь кілька суб'єктів, кожен із яких виконує визначені процесуальні та комунікативні функції. Це, насамперед, потерпілий, підозрюваний або обвинувачений, їхні представники, прокурор, а також слідчий і суд, які можуть брати участь на різних стадіях провадження. Водночас, незважаючи на важливість взаємодії усіх цих учасників, ключова роль у досягненні примирення належить медіатору. Саме він забезпечує дотримання принципів неупередженості, добровільності та конфіденційності, сприяє конструктивному діалогу та допомагає сторонам сформулювати прийнятні умови врегулювання конфлікту.

Слід наголосити, що без залучення медіатора процедура медіації фактично втрачає свою сутність і перетворюється на переговорний процес між сторонами, який не має відновного характеру та не гарантує дотримання процесуальних стандартів. Відтак, розгляд учасників медіації доцільно розпочати саме з аналізу ролі медіатора як центральної фігури, без якої здійснення медіації є неможливим. Тому, ми почнемо аналіз саме з ролі медіатора.

Закон України «Про медіацію» визначив медіатора як спеціально підготовлену нейтральну, незалежну, неупереджену фізичну особу, яка проводить медіацію (ст. 1 ч. 1 п. 2) [85]. Процес обговорення прийняття цього закону «проходив не один рік, чим викликав обговорення серед юридичної спільноти. Питання, яке піднялось визначило актуальним тематику мирного врегулювання спорів в кримінальному, адміністративному, цивільному та господарському процесах за допомогою нового учасника – медіатора. Варто наголосити, що у межах професійної етики та процесуальних принципів медіатор не має права

поєднувати свою роль з будь-якими іншими функціями сторін одного і того ж конфлікту. Також йому заборонено надавати сторонам поради або рекомендації, які можуть вплинути на їх рішення по суті спору. Так само, медіатор не приймає жодних власних рішень щодо предмета розбіжностей між сторонами. Слід також відмітити заборону виступати представником будь-якої сторони в досудовому розслідуванні чи суді за предметом медіації. Це гарантує конфіденційність процесу. Крім того, якщо медіатор отримав конфіденційну інформацію від однієї зі сторін окремо, він не розголошує її іншій стороні без дозволу [169].

Наразі в КПК України немає прямої згадки про «медіатора» як учасника кримінального провадження. Формально медіатор діє поза межами судового провадження, на підставі угоди зі сторонами конфлікту. Однак законодавство передбачає, що результати медіації можуть бути оформлені як угода про примирення між потерпілим та обвинуваченим (підозрюваним), яка потім затверджується судом у порядку, встановленому КПК [144, с. 233]. Отже, діяльність медіатора опосередковано інтегрується в кримінальний процес через угоду.

Відмітимо, що на законодавчому рівні не закріплено процесуальний статус, права та обов'язки медіатора у кримінальному процесі, не розроблені організаційні та матеріально-технічні заходи щодо забезпечення діяльності медіаторів. Зазначені аспекти допомагають зрозуміти, що медіація перебуває на етапі становлення як механізм врегулювання спору [112, с. 276]. Для здійснення функцій медіатора закон встановлює вимоги до рівня його кваліфікації. Медіатором може бути повнолітня фізична особа, яка пройшла спеціальну підготовку. Мінімальний обсяг базової підготовки медіатора становить 90 годин (у тому числі 45 годин практики). Медіатор не повинен мати непогашеної судимості за тяжкі злочини і повинен діяти відповідно до етичних стандартів професії. Асоціації медіаторів ведуть реєстри підготовлених фахівців, які можуть бути використані сторонами для вибору нейтрального медіатора.

Українські науковці та правники мають багато різних підходів до розуміння значення та ролі медіатора. Розглянемо кілька підходів. Як відзначають

О. М. Миколенко та Н. В. Неледва, медіатор – це фахівець у психології та конфліктології, що намагається знайти злагоду між інтересами всіх учасників медіаційної процедури [60, с. 196]. На думку З. Д. Смітєнко та О. В. Курко, медіатор – це третя особа, яка здійснює певну допомогу в налагодженні взаєморозуміння, інтереси якої безпосередньо не пов'язані з предметом спору [103, с. 131]

В свою чергу, А. А. Дмитренко та М. Р. Мазур визначають медіатора, як нейтрального, неупередженого посередника, який об'єднує сторони конфлікту та полегшує комунікацію між ними, допомагаючи сторонам дійти спільної згоди [26, с. 276-277]. На думку, Н. О. Турман та І. А. Бутирської медіатори – це фахівці з певної справи, основна мета діяльності яких, полягає у наданні допомоги сторонам при досягненні домовленості та складанні проекту угоди [113, с. 79]. І. М. Гочачко вказує, що медіатор – це незалежна та неупереджена особа, що керує процедурою медіації та допомагає налагоджувати процес комунікації між сторонами спору [20, с. 76].

Група українських дослідників відзначає, що медіатор відіграє ключову роль у процедурі примирення. Він сприяє комунікації між постраждалим та кривдником, створює безпечне середовище для відкритого діалогу та сприяє виробленню взаємоприйняттого рішення [144, с. 231]. Крім того, Т. С. Кисельова наголошує, що медіатор допомагає сторонам налагодити комунікацію та створити комфортний переговорний процес. Крім того, його роль – скерувати сторони у правове поле та структурувати домовленості [159]. У доповнення до цього можна додати погляди вітчизняної дослідниці О. М. Миколенко. Авторка відмітила наступні основні відмінності медіатора від судді, адвоката або іншого учасника процесу: 1) зосереджується на інтересах сторін, та на способах їх задоволення; 2) лише налагоджує процес комунікації між сторонами, а не пропонує варіанти вирішення спору; 3) володіє спеціальними знаннями [59, с. 81]. Прямої заборони щодо того чи може бути медіатор адвокатом нормативно-правовим актом не передбачено, лише міститься вимога, що адвокат або представник не має можливості бути і медіатором, і адвокатом (представником) в одному спорі одночасно.

Ми раніше вже посилались на положення Рекомендацію № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи від 1999 р. Відмітимо, що вона містить роз'яснення щодо особи медіатора. Згідно з п. 22 та п. 23 цього документу, кандидати відбираються з різних соціальних груп, аби забезпечити належне розуміння специфіки спільнот, їхніх культурних особливостей та ціннісних орієнтирів. Окрім ґрунтовних знань про локальний контекст, медіатор повинен демонструвати розвинені навички міжособистісної комунікації, здатність неупереджено оцінювати конфліктну ситуацію та соціально-психологічні потреби учасників. Відповідно до п. 24, Перед початком практичної діяльності фахівець проходить первинне навчання, спрямоване на засвоєння методик вирішення конфліктів. Таким чином, європейські стандарти визначають комплексну модель професійної підготовки, що поєднує культурну компетентність, комунікативні здібності та спеціалізовані знання у сфері кримінального [178].

Роль медіатора в кримінальній процедурі має вирішальне значення для її успіху. Медіатор є гарантом процесу: без його належного втручання конструктивний діалог між потерпілим та обвинуваченим може взагалі не відбутися через емоційну напругу або недовіру між сторонами. Завдяки нейтральності та професіоналізму, медіатор, забезпечує рівність сторін та дотримання процесуальних норм. Він не дає жодній із сторін домінувати [144, с. 233]. Він допомагає сторонам зосередитися на вирішенні проблеми, а не на взаємних звинуваченнях. Важливим є аспект конфіденційності. Завдяки цьому медіатор створює простір, де кожна сторона може відверто висловити власну думку без страху наслідків [169].

Науковці підкреслюють, що завдяки ролі медіатора рішення, сторони досягають рішень, які задовольняють обох. Суб'єктивно, таке рішення сприймається сторонами більш справедливим, ніж винесене судом. Це пов'язано із психологічними аспектами участі у його прийнятті. Медіація забезпечує захищеність комунікації – кожна зі сторін може на будь-якому етапі вийти з переговорів, будучи впевненою, що її слова не будуть розголошені чи використані проти неї. Це і забезпечується принципом конфіденційності. І саме впевненість

провокує більшу відкритість сторін. Така атмосфера добровільності, яку підтримує медіатор, економить сторонам ресурси у порівнянні з тривалим судовим розглядом [144, с. 232-233].

Отже, на підставі цього, ми вважаємо, що практична цінність медіатора полягає у допомозі сторонам сформулювати домовленості, які можливо виконати. Зрештою, результатом медіації стає письмова угода, яка зафіксує примирення. Без медіатора сторони (особливо якщо не мають юридичної освіти) могли б не врахувати всіх необхідних аспектів такої угоди.

Крім того, можна констатувати подвійність ролі медіатора. З одного боку він виконує процесуальну функцію, як організатор переговорів. З іншого – соціально-психологічну, що сприяє побудові тісних зав'язків та більшого рівня задоволеності учасників через консенсус та відкритість.

Тим не менш, не зважаючи на значні переваги та велику роль медіатора, відповідне питання все ж має певні недоліки у аспекті правового регулювання. Основною із них є відсутність чіткого регулювання статусу медіатора у законодавстві. Хоча існує окремий закон, у КПК України відсутні прямі положення про порядок залучення медіатора під час досудового розслідування чи суду. На відповідній проблемі наголошує і українська дослідниця Т. Г. Фоміна. Вона справедливо відмічає, що «На сьогодні у КПК України існує лише посилення на «особу, погоджену сторонами кримінального провадження», і такою особою не повинен бути ані слідчий, ані прокурор (ст. 469). Натомість у кримінальному процесуальному законодавстві відсутнє поняття такої особи, а також визначення її прав та обов'язків» [120, с. 108]. Ми повністю погоджуємось із думкою дослідниці. Це призводить до того, що на практиці медіатор залучається неформально – за ініціативою сторін або за підтримки пілотних програм. Науковці вказують, що брак інформації та правових приписів щодо медіації серед правників є бар'єром для її ефективного впровадження [144, с. 233]. Іншими словами, відсутність детальної процедури створює правову невизначеність.

По-друге, виникає колізія між принципом конфіденційності медіації та потребами кримінального провадження. З одного боку, все, що обговорюється під

час сесій, є закритим і не може використовуватися як доказ. Медіатор та сторони зобов'язані зберігати таємницю переговорів. З іншого боку, суд і прокурор повинні переконатися, що примирення було досягнуто добровільно і без тиску. Оскільки медіатор не може бути допитаний як свідок про деталі перемовин, контроль за добровільністю обмежується опосередкованими ознаками. Наприклад, сюди належить роз'яснення сторонам права відмовитися від угоди. Це теоретично може створити ризик, що прихований примус залишиться непоміченим. Втім, законодавство мінімізує такий ризик: сторони вправі відмовитися від участі в медіації у будь-який момент, і сама участь не вважається визнанням вини чи відмовою від обвинувачення. До того ж суд при затвердженні угоди про примирення зобов'язаний перевірити, чи добровільно вона укладена, і відмовити у затвердженні, якщо виявиться примус.

Таким чином, важливість медіатора не викликає сумнівів. Проте, багато питань щодо його статусу та процедури до кінця не врегульовані. Це створює низку колізій та складнощів. Тим не менш, сам інститут медіації є важливим для України. Визнання та запрошення медіатора мають розвиватись. У наступному пункту дисертаційного дослідження ми детально розглянемо існуючі недоліки щодо законодавства про медіацію та участі сторін та спробуємо сформулювати комплексні практичні рекомендації щодо усунення прогалин та колізій.

Ще одним учасником є прокурор. Роль прокурора в медіації оцінюється неоднозначно. Прокурор – носій «каральної» функції держави, і за традиційним підходом його завдання – довести вину і домогтися покарання. Відповідно, дехто побоюється, що прокурори будуть неохоче сприймати медіацію, вбачаючи в ній перешкоду виконанню їх роботи. Дійсно, практика показує, що на початкових етапах впровадження медіації багато прокурорів скептично ставилися до примирення, особливо в публічно резонансних випадках. Вони подавали заперечення, мотивуючи «інтересами суспільства», тобто тим, що злочинця не можна відпускати без покарання. Такі позиції часто підтримували і суди до останнього часу [61].

Однак, поступово погляд змінюється. Як ми вже визначили раніше, вектор міжнародного права щодо відновного направлений на сприяння примиренню. І загалом, медіація розглядається як доповнення до кримінального правосуддя, а не протиріччя йому. Наявність в Україні закону про медіацію також змінює підхід. Прокуратура отримує рамки, в межах яких вона може діяти. Зокрема, прокурор розуміє, що медіація не позбавляє його ролі – він залишається гарантом законності і може впливати на процес (через суд).

Ми хочемо наголосити, що передусім прокурор представляє інтереси держави. Держава не зацікавлена в покаранні, а має інтерес у відшкодуванні шкоди потерпілим та реабілітації правопорушників. З цієї точки зору, медіація цілком відповідає задачам прокуратури. Якщо потерпілому компенсовано збитки, а винний виправив поведінку, суспільний інтерес у покаранні знижується. Верховний Суд у Постанові у справі справа № 756/11661/17 від 2018 р. чітко відмітив: «Угода про примирення являє собою ключовий інструмент узгодження інтересів учасників кримінально-правового конфлікту та забезпечення їх балансу. Адже сторони шляхом компромісних і взаємовигідних рішень між собою адаптують норми права про примирення щодо конкретного (їх) випадку, чим задовольняють свої інтереси, а в результаті і суспільні (публічні) інтереси» [77]. Отже, це сигнал для прокурорів, що примирення сторін не суперечить завданням кримінальної юстиції у багатьох випадках.

Таким чином, прокурор має подвійне завдання: зберегти публічний інтерес (не допустити зловживань, звільнення небезпечних злочинців без підстав) і одночасно сприяти вирішенню конфлікту найбільш гуманним і ефективним шляхом, якщо це можливо. Для цього необхідна зміна мислення прокурорів.

Закон покладає на прокурора низку обов'язків і надає йому певні права, пов'язані з примиренням сторін. На етапі досудового розслідування відповідно до ч. 7 ст. 469 КПК України, прокурор зобов'язаний роз'яснити потерпілому і підозрюваному їхнє право на примирення та не чинити перешкод для укладення. Зазначена норма гарантує, що обвинувачення не саботуватиме спроб сторін домовитися. Прокурор не може ветоувати сам факт переговорів – рішення про

початок медіації приймають сторони. Також прокурор долучається на стадії завершення примирення. Якщо сторони досягли угоди, вона подається до суду для затвердження. Прокурор виступає учасником судового розгляду щодо затвердження угоди про примирення. Тут його роль – перевірити, чи виконані всі вимоги закону для примирення. Згідно з ч.7 ст. 474 КПК України, існує низка умов, настання яких не дозволяє суду затвердити угоду. Наприклад: сторони не усвідомлюють наслідків; угода суперечить інтересам суспільства; порушує права інших осіб; обвинувачений не виконав умов, на яких примирення було можливим тощо [47]. Якщо прокурор виявить якусь із цих обставин – він може наполягати на незатвердженні угоди. Загалом, формально прокурор не є стороною угоди про примирення. Це означає, що укладення та ініціювання примирення не підконтрольне прокурору.

Роль прокурора у кримінальній медіації є системоутворюючою з точки зору легітимності та законності процесу. Державне обвинувачення забезпечує, щоб примирення відбувалося не всупереч праву, а в його межах. Прокурор слідкує, щоб примирення застосовувалось лише там, де це дозволено законом і за дотримання встановленої процедури. Таким чином, прокурор не дасть переступити межу, де медіація могла б зашкодити правопорядку. Роль прокурора – нагадувати, що є ще і законність, яка повинна дотримуватися, навіть коли сторони згодні. Наприклад, якщо угода явно порушує чийсь права (наприклад іншого потерпілого, інтереси якого не враховані), прокурор це зазначить.

Крім того, завдання прокурора – захищати права людини, яка постраждала. Якщо прокурор відмічає ознаки явно несправедливої угоди, він може втрутитися. Таким чином, роль прокурора – підстрахувати потерпілого від можливого несприятливого результату, на який той погодився з якихось причин. Звичайно, це треба робити обережно, щоб не позбавити потерпілого автономії, але сама ця функція важлива.

Прокурор здійснює контроль за виконанням та профілактикою рецидиву. Як зазначалося, прокурор слідкує за виконанням угоди. Це додає ваги умовам примирення: обвинувачений знає, що невиконання спричинить повернення

прокурора з обвинувальним актом. Відтак, прокурор опосередковано впливає на профілактику повторних злочинів: підтримуючи успішні випадки відновлення, він сприяє реабілітації правопорушників. Врешті, присутність прокурора в процесі надає медіації офіційного статусу і довіри. Сторони бачать, що держава в курсі їх домовленостей і готова їх визнати. Це важливо для легітимності: без санкції прокурора/суду угода була б просто приватною домовленістю. У цьому контексті, роль прокурора – представити цю домовленість в суді від імені публічної влади, тим самим перетворивши її на частину правосуддя.

Отже, прокурор – це ланка між приватним врегулюванням і системою права. Від його позиції часто залежить, чи стане приватне примирення юридично значимим результатом (закриттям справи). Його конструктивна участь може значно підвищити ефективність та поширеність медіації, тоді як необґрунтована протидія – загальмувати її розвиток. В сучасних умовах роль прокуратури поступово змінюється: від суто обвинувачуваної до більш гнучкої, орієнтованої і на відновлення теж. Це відповідає світовим трендам і запиту суспільства на справедливість, яка полягає не тільки в покаранні, а й у примиренні та залагодженні шкоди.

Прокурор має самостійно вирішити доцільність укладення угоди. Угода про визнання винуватості є своєрідним компромісним шляхом вирішення конфлікту. Необхідність беззаперечно визнати свою вину є обов'язковою умовою для її укладення [118, с. 132]. Прокурор зобов'язаний висловити свою думку про можливість затвердження угоди. Така думка повинна бути об'єктивною, ґрунтуватися на матеріалах провадження та нормах закону. Особлива увага приділяється зазначеному етапу укладення угоди, особливості виступу прокурора залежить від виду угоди [3, с. 18]. Роль прокурора – не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення, а надати допомогу в досягненні домовленостей щодо угоди представниками центрів медіації [50, с. 227].

Українські дослідники проаналізували питання ролі прокурора у медіації та виявили низку колізій та проблем. Так, І. В. Гловюк та С. В. Андрусенко, проаналізувавши проблемні аспекти застосування угод про примирення, дійшли

висновку, що потребують дослідження процесуальні та тактичні аспекти участі прокурора у судовому розгляді зазначених угод, адже саме від прокурора у великій мірі залежить, чи буде визнано угоду такою, що відповідає вимогам закону, та затверджено судом [3, с. 17].

Варто відмітити, що прокурори можуть стикатись із дилемою колізії між публічним інтересом та волею сторін. Прокурор може стикатись із ситуацією, коли сторони готові укласти угоду. Однак, прокурор вважає скоєний злочин є занадто серйозним і суспільство очікує покарання порушника. Відповідно до положень ч. 7 ст. 474 КПК України встановив перелік умов, за яких угоду про примирення не може бути укладена. І серед цих умов виділяється одна – «невідповідність інтересам суспільства» [47]. На нашу думку, вона сформульована дуже абстрактно і можу трактуватись суб'єктивно. Це класичний конфлікт між приватним і публічним інтересом. Проте, у вже згаданій раніше Постанові у справі справа № 756/11661/17 Суд роз'яснив, що суспільні інтереси при примиренні задовольняються, якщо задоволені інтереси самих учасників конфлікту [77]. Тобто тепер прокурору складніше обґрунтувати заперечення проти угоди. Він має навести конкретні доводи, чим саме примирення шкодить суспільству. Отже, одна проблема частково вирішена судовою практикою – звужено сферу суб'єктивного неприйняття примирення прокурорами.

Прокурори традиційно орієнтовані на показники розкриття злочинів, кількість обвинувальних вироків тощо. Медіація ж випадає з цієї системи оцінки роботи. Якщо справу закрито за примиренням, формально немає ні виправдувального, ні обвинувального вироку – показник нейтральний. Це може не стимулювати прокурорів активно використовувати медіацію, адже в їхній «звітності» це нічим не відзначиться. Тут потрібні зміни в підходах керівництва прокуратури: можливо, запровадження окремого обліку успішних випадків відновного врегулювання як позитивного результату роботи. Відсутність такого урахування – інституційна колізія, що впливає на мотивацію прокурорів.

На думку Н. О. Турман, прокурор зобов'язаний лише проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право та примирення, роз'яснити механізм

його реалізації та найголовніше, не чинити жодних перешкод в укладанні угоди, не ініціювати її укладання та не здійснювати домовленості щодо її змісту [116, с. 133].

Дослідниця К. О. Чумак наголошує, прокурору доцільно не обмежуватися виконанням обов'язку про інформування сторін про їхнє право на примирення, врученням підозрюваному та потерпілому пам'ятки з переліком процесуальних прав та обов'язків, а й детально роз'яснювати вимоги закону щодо змісту такої угоди, інформувати про можливість відмови суду в її затвердженні у разі недодержання таких вимог [127, с. 191].

Інша колізія – неучасть прокурора у переговорах. Прокурор не присутній на сесіях медіації, адже це порушує принцип конфіденційності сторін. Він дізнається лише про результат. Це означає, що у нього може бути брак інформації, чому сторони погодилися на певні умови. Наприклад, потерпілий міг погодитися на дуже малу суму компенсації через особисті мотиви, невідомі прокурору. І останній може щиро вважати цю угоду несправедливою. Проте він не знає всіх нюансів, які обговорювалися. Схожу думку висловлює і В. О. Гринюк, який зазначає, що прокурор на підготовчому етапі угоди про примирення має обмежені можливості, тому що він не є стороною угоди і сторони не зобов'язані погоджувати з ним, зміст домовленостей [22, с. 177]. Таким чином, комунікація між сторонами медіації та прокурором опосередкована. Прокурор фактично змушений довіряти, що медіатор забезпечив інтереси потерпілого. На практиці такі ситуації можуть викликати напруженість. Якщо потерпілий непослідовно висловлюється, прокурор може наполягати на відмові в затвердженні угоди. Ми вважаємо, що це питання недоліку взаємодії. Доцільно виробити практику комунікації прокурора та медіатора. Зокрема, медіатор може передавати прокурору вмотивований висновок про те, що угода відповідає інтересам сторін і досягнута добровільно. Наразі Закон «Про медіацію» не містить нічого подібного. Проте надалі у роботі у рамках авторського бачення покращень процедури медіації ми запропонуємо авторський проект змін до закону в рамках цілісної концепції покращення інституту відновного правосуддя.

О. І. Литвинчук зазначає, що незрозумілою є факультативна участь прокурора в судовому розгляді обвинувального акта з угодою про примирення, коли злочин переслідується в порядку публічного обвинувачення. Дослідниця навіть пропонує доповнити частину 1 ст. 474 КПК України третім реченням такого змісту: «Прокурор також має право відкласти направлення до суду обвинувального акта та повернути потерпілому, підозрюваному укладену угоду про примирення, якщо вона не відповідає вимогам, передбаченим ст. 471 КПК України, для усунення встановлених недоліків, про що виноситься вмотивована постанова» [51, с. 250, 255].

За твердженням А. Ю. Доценко прокурору необхідно не тільки подавати до суду письмове клопотання про скасування вироку, яким затверджено угоду про примирення, а й надавати вагомі докази невиконання засудженим угоди з подальшим притягненням такої особи до кримінальної відповідальності [27, с. 183].

А. В. Лапкін, дослідивши міжнародну та національну практику, дійшов висновку, що прокурори здатні успішно реалізувати право потерпілого на примирення з винним самостійно, без залучення третіх осіб. Здійснюючи посередництво у вирішенні питання про примирення сторін, прокурор не виступає на боці якоїсь із них, оскільки принцип публічності унеможлиблює його особисту зацікавленість у справі чи залежність від котроїсь зі сторін. За таких умов можна передбачити, що посередником між потерпілим та винним виступатиме сам прокурор, який здійснює нагляд за законністю розслідування кримінальної справи чи інший, на якого має бути покладено обов'язок щодо роз'яснення цим учасникам процесу їх права на примирення, і в разі бажання однієї зі сторін скористатися таким правом – вжиття заходів до його реалізації [48, с. 6-7]. Дослідники В. Д. Гвоздецький та А. О. Ляш вважають, що посилення ролі прокурора при укладенні угоди про примирення, може призвести до зловживання посадовим становищем і корупції [13, с. 9].

Прокурор, підтримуючи обвинувачення в суді, повинен готувати проекти угод про примирення, якщо сторони звернулись до нього за допомогою у формулюванні, адже документ все ж подається до суду разом з обвинувальним

актом. Це нове завдання, яке потребує часу. Однак, зважаючи на високий рівень завантаженості прокуратури, прокурор може не приділити достатньо уваги конкретній угоді, що, в свою чергу, призведе до помилок у її тексті чи процедурі. В цьому контексті можуть допомогти шаблони та методичні рекомендації, розроблені для прокурорів. Наразі вже з'являються роз'яснення судової практики, але потрібна ширша методична база з урахуванням Закону «Про медіацію».

Потерпілий – центральна фігура кримінального провадження, а в медіації – ключова сторона, адже саме його право на відшкодування та примирення реалізується через цю процедуру. Відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [47].

Законодавство України гарантує потерпілому широкі права. Відповідно до ст. 56 КПК України, потерпілий має право в будь-який момент примиритися з підозрюваним чи обвинуваченим та укласти з ним угоду про примирення. Причому це право зберігається на всіх стадіях кримінального провадження – від досудового розслідування до суду першої інстанції чи навіть апеляції. Якщо примирення досягнуто у випадках, передбачених законом, воно стає підставою для закриття провадження органом досудового слідства або судом. Згідно з ч. 1 ст. 46 КК України встановлено, що особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або нетяжкий злочин, підлягає звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим, якщо вона відшкодувала завдані збитки або іншим чином загладила шкоду [46]. Таким чином, закон ставить реалізацію примирення в пряму залежність від волі потерпілого. Фактично лише він може дати згоду, яка відкриє шлях до звільнення винного від відповідальності [35]. Верховний Суд особливо наголосив, що лише сам потерпілий може виражати свою волю на примирення – не його представники чи правонаступники. Це підкреслює особистий характер права на пробачення. На практиці участь потерпілого у медіації означає, що він виступає стороною переговорів, може

безпосередньо ставити запитання обвинуваченому, висловлювати свої вимоги (наприклад, щодо компенсації чи вибачення) та укладає угоду за результатами медіації [76]. Закон «Про медіацію» відносить потерпілого до сторін медіації та гарантує йому рівні права у процедурі. Зокрема, потерпілий, як і інша сторона, має право відмовитися від участі в будь-який момент. Його згода на медіацію чи висловлені під час неї позиції не означають відмови від обвинувачення чи претензій [85]. Це положення важливе для захисту інтересів постраждалого. Він може погодитися спробувати медіацію, не ризикуючи, що у разі невдачі це завадить їй потім вимагати покарання винного. Варто зазначити, що у випадках, коли потерпілими є неповнолітні або недієздатні особи, їхні інтереси представляють законні представники (батьки, опікуни) відповідно до ст. 58 КПК України [47]. Такі представники беруть участь і в медіації від імені потерпілих-дітей, хоча, як згадано, остаточне рішення про прощення має виходити від самого потерпілого, наскільки це можливо з урахуванням віку та розвитку дитини. У разі смерті потерпілого його правонаступник не може укласти угоду про примирення, оскільки примирення передбачає особисте волевиявлення жертви щодо прощення винного. Тобто, якщо потерпілий помер, кримінальне провадження може бути закрите з інших підстав, але не в порядку примирення.

Участь у медіації дозволяє потерпілому реалізувати свої потреби: отримати вибачення, матеріальне відшкодування, пояснення мотивів злочину, а головне – відчувати, що його переживання й втрати визнані. Відновне правосуддя ставить на меті загоєння травми жертви, і прямий діалог з кривдником під керівництвом медіатора може сприяти цьому зціленню. Іноземний досвід, зокрема європейський, показує, що задоволення інтересів потерпілих – один з головних критеріїв успішності програм медіації. Зарубіжні дослідники відновного правосуддя (Г. Зер, Дж. Брейтвейт та інші) також наголошують, що активна участь жертви в переговорах сприяє її психологічній реабілітації. Замість почуття безсилля в традиційному процесі, де рішення приймає суд, медіація дає потерпілому контроль над ситуацією – він безпосередньо впливає на долю провадження. Це може зменшити почуття образи і бажання помсти, замінюючи їх відчуттям відновленої

справедливості. За даними програм примирення в різних країнах, більшість потерпілих, що брали участь у медіації, були задоволені цим досвідом та вважали його справедливим, навіть у випадках, коли правопорушник уникав суворого покарання, тому що отримували те, що було важливим саме для них (пояснення, вибачення, компенсацію) [144, с. 233].

Окремо звертається увага, що для потерпілих важлива *безпека* під час медіації. Тому практики рекомендують проводити зустрічі у нейтральному місці, за присутності медіатора, а інколи – і підтримуючих осіб (родичів, психологів). Так потерпілий відчуває себе захищеним і більш впевнено відстоює свою позицію.

Волевиявлення потерпілого має головне значення для укладання угоди про примирення. Потерпілий повинен не заперечувати або прохати про звільнення від кримінальної відповідальності підозрюваного (обвинуваченого). Не менш важливим, є також відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди потерпілим (підозрюваним) [130, с. 368]. Потерпіла особа повинна володіти не лише пріоритетом в ініціюванні угоди про примирення, а й виключним правом на таке ініціювання. Таким же правом володіє й представник потерпілої особи [102, с. 294].

Примирення є суб'єктивним правом потерпілого і жодним способом він не може бути примушений до його досягнення та укладення відповідної угоди. Таке волевиявлення потерпілого є остаточним, тобто потерпілий не може згодом від нього відмовитися, якщо його волевиявлення було добровільним (тобто воно не було досягнуто під впливом насильства, погроз або іншого примусу) [127, с. 187].

Потерпілий має визначати перелік дій, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити на його користь. При цьому, перелік таких дій може взагалі не охоплювати питання відшкодування матеріальної шкоди, навіть за умови завдання їй правопорушенням та відсутності ініціативи підозрюваного чи обвинуваченого щодо її відшкодування [127, с. 189].

Угода про примирення передбачає, взаємну домовленість на вчинення кореспондуючих дій у вигляді спокутування та прощення. Підозрюваний

(обвинувачений) усуває спричинені ним наслідки, а потерпілий пробачає йому та відмовляється від будь-яких претензій щодо нього [17, с. 149].

Український науковець і суддя М. М. Глоба зазначає, що у правовій літературі й досі відсутній єдиний погляд на ряд правових питань, пов'язаних із примиренням між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальному провадженні, що досить часто породжує протилежні точки зору та не сприяє єдиному розумінню правового значення досягнення консенсусу між сторонами кримінально-правового конфлікту [16, с. 269].

Незважаючи на закріплені в КПК України права: відмови від обвинувачення та на примирення з підозрюваним (обвинуваченим), одночасно реалізувати ці свої процесуальні права потерпілий не може, бо у ст. 471 КПК України не передбачено можливості узгодження сторонами питання щодо відмови потерпілого від обвинувачення. Тому потерпілий має вибирати, яким із цих процесуальних прав він може скористатися: правом на відмову від обвинувачення чи правом на примирення з правопорушником [16, с. 271].

У кримінальному провадженні, в якому беруть участь кілька потерпілих від одного й того самого кримінального правопорушення, угоду може бути укладено лише з усіма потерпілими. Укладається одна угода, в якій може бути зазначено різні вимоги потерпілих до підозрюваного/обвинуваченого щодо розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строку її відшкодування чи переліку дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний/обвинувачений зобов'язаний вчинити щодо кожного потерпілого, але обов'язково має бути зазначено про узгоджене між сторонами (усіма потерпілими та підозрюваним/обвинуваченим) покарання, їх згоду на призначення такого покарання або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням [63, с. 956].

Розглядаючи роль потерпілої сторони саме у процесі укладання угоди про примирення, відмітимо, що волевиявлення потерпілого має головне значення у цьому. Потерпілий повинен не заперечувати або прохати про звільнення від кримінальної відповідальності підозрюваного (обвинуваченого). Не менш

важливим, є також відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди потерпілим (підозрюваним) [130, с. 368]. Потерпіла особа, повинна володіти не лише пріоритетом в ініціюванні угоди про примирення, а й виключним правом на таке ініціювання. Таким же правом володіє й представник потерпілої особи [102, с. 294].

На думку Н. О. Турман, під час примирення сторін у кримінальному судочинстві кожна зі сторін конфлікту переслідує власні інтереси, для потерпілого – це відновлення порушених прав шляхом відшкодування заподіяної злочином шкоди; для обвинуваченого (підозрюваного) – це уникнення кримінальної відповідальності або призначення мінімального покарання. Тому для належного встановлення співвідношення публічних і приватних пріоритетів в інституті примирення сторін визначальною є категорія «інтерес». В укладенні угоди про примирення, потерпілий та підозрюваний (обвинувачений) шляхом компромісних і взаємовигідних рішень між собою адаптують норму права про примирення щодо конкретного випадку, чим задовольняють свої інтереси, а в результаті і суспільні (публічні) інтереси [115, с. 275]. Крім того, авторка зазначає, що особливістю укладення угоди про примирення є те, що її укладення залежить від вирішення питання не тільки щодо умов та порядку відновлення майнових прав потерпілого, а й задоволення його моральних потреб. Проте на практиці такі угоди, які б забезпечували відновлення не тільки майнових прав, а й задоволення моральних потреб потерпілого, є великою рідкістю [114, с. 258].

Варто також врахувати позицію К. О. Чумак, яка зазначає, що підставою для укладення угоди про примирення є факт примирення підозрюваного (обвинуваченого) з потерпілим. Примирення є суб'єктивним правом потерпілого і жодним способом він не може бути примушений до його досягнення та укладення відповідної угоди. Таке волевиявлення потерпілого є остаточним, тобто потерпілий не може згодом від нього відмовитися, якщо його волевиявлення було добровільним (тобто воно не було досягнуто під впливом насильства, погроз або іншого примусу). На думку дослідниці, потерпілий, суб'єктивні права якого порушено, має сам розпоряджатися ними на власний розсуд та визначати перелік

дій, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити на його користь. При цьому перелік таких дій може взагалі не охоплювати питання відшкодування матеріальної шкоди навіть за умови завдання їй правопорушенням та відсутності ініціативи підозрюваного чи обвинуваченого щодо її відшкодування [127, с. 187-189].

М. М. Глоба вважає, що поширення правових наслідків невиконання угоди про примирення, передбачених у ст. 476 КПК України, на випадки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим (ст. 46 КК України) створить додаткові правові гарантії захисту прав потерпілого від невиконання підозрюваним / обвинуваченим взятих на себе зобов'язань перед потерпілим. Угода про примирення передбачає, взаємну домовленість на вчинення кореспондуючих дій у вигляді спокутування та прощення. Підозрюваний (обвинувачений) усуває спричинені ним наслідки, а потерпілий пробачає йому та відмовляється від будь-яких претензій щодо нього [17, с. 149].

Отже, потерпілий у медіації – це фігура, заради якої, по суті, і затівається весь процес примирення. Його згода чи незгода визначає, чи відбудеться примирення взагалі. Роль потерпілого важлива, адже через його активну правосуддя набуває рис відновлення, а не лише покарання. Потерпілий має можливість отримати те, що для нього справді значуще і що не завжди забезпечується вироком суду. Таким чином, реалізується його право на справедливість, адаптовану до його особистих потреб.

Потерпілий отримує контроль за результатом. Фактично, він тримає в руках «ключ» до вирішення справи. Його незадоволення умовами призведе до відмови відписати угоду, що, в свою чергу, спонукатиме відновити провадження. Це стимулює іншого учасника (обвинуваченого) йти назустріч вимогам потерпілого. Отже, роль потерпілого – бути своєрідним гарантом якості домовленостей: угода буде укладена лише якщо вона його влаштує.

Активна участь потерпілого знижує конфліктність. Загалом, успішна медіація забезпечує відчуття завершеності конфлікту й усвідомлення винним своєї відповідальності. Задоволення приватних інтересів потерпілого корелює з

публічним інтересом. Верховний Суд наголошує, що потреби потерпілої особи є вектором, за яким держава оцінює ефективність захисної функції правосуддя. Якщо потерпілий визнає власні інтереси реалізованими й не наполягає на суворому покаранні, суспільна мета вважається досягнутою, за умови дотримання законних обмежень. Міжнародні акти підтверджують пріоритет цієї ролі. Рекомендація R(99)19 Комітету Міністрів Ради Європи встановлює, що кримінальна медіація допускається лише за вільної й усвідомленої згоди потерпілих; їхні інтереси мають оцінюватися на рівні з інтересами правопорушника та суспільства [178]. Отже, потерпілий є співтворцем рішення у кримінальній медіації. Його процесуальна автономія, обізнаність і готовність до діалогу детермінують кінцевий результат, а сама наявність такого впливу є індикатором гуманістичної спрямованості сучасної системи кримінального правосуддя.

Тим не менш, не зважаючи на роль потерпілого, як основного суб'єкта медіації, його участь у цьому процесі не позбавлена колізій та неточностей. Основна правова колізія щодо потерпілого – це забезпечення справжньої добровільності його рішення про примирення. Закон забороняє примушувати постраждалу особу до медіації. Проте, в реальності можуть бути ситуації тиску. Для запобігання цьому КПК України покладає на суд обов'язок перевіряти добровільність угоди про примирення перед затвердженням. Якщо суд запідозрить, що потерпілого примусили, він відмовить у затвердженні угоди і відновить розгляд. Проте виявити прихований тиск непросто. Тут важлива роль медіатора: його професійна етика вимагає припинити процес, якщо він бачить, що згода потерпілого не є щирою. Цей аспект потребує уваги у підготовці медіаторів, особливо працюючих із вразливими категоріями потерпілих (діти, жертви домашнього насильства тощо).

Іншим проблемним питанням є правова незахищеність потерпілого порівняно з обвинуваченим. Обвинувачений за законом майже завжди має адвоката, тоді як потерпілий не забезпечується державою безкоштовним адвокатом. В українському законодавстві відсутня норма про обов'язкову участь представника потерпілого у кримінальному провадженні. Це означає, що багато

потерпілих вступають у процес медіації без професійної підтримки, особливо якщо вони не можуть дозволити собі найняти приватного адвоката. Така ситуація потенційно ставить їх у невідгідне становище: потерпілий може не знати всіх своїх прав або реальної вартості завданої йому шкоди, що вплине на умови угоди. З іншого боку, обвинувачений, зазвичай поінформований своїм захисником, може наполягати на менш вигідних умовах примирення [175, с. 130].

Відшкодування шкоди також має свої нюанси. Примирення часто передбачає, що обвинувачений відшкодовує потерпілому завдану шкоду. Однак бувають випадки, коли після закриття справи винуватець ухиляється від виконання свого обов'язку. Відповідно до КПК України, якщо умови угоди про примирення не виконуються, потерпілий має право звернутися до суду, який затвердив угоду, з клопотанням про скасування вироку і відновлення провадження. Фактично справу можуть відкрити заново, і обвинувачений не зможе вдруге скористатися примиренням. Однак для потерпілого такий розвиток подій є додатковим стресом і затримкою в досягненні справедливості. Це свідчить про те, що важливо ретельно фіксувати всі зобов'язання обвинуваченого в угоді та, можливо, вимагати гарантії (наприклад, заставу) на випадок їх невиконання.

Справи з кількома потерпілими також викликають питання. Якщо від злочину постраждало більше однієї особи, примирення можливе лише за умови згоди всіх потерпілих. Якщо хоча б один потерпілий заперечує проти примирення, то укласти угоду про примирення у провадженні не вдасться, адже його інтерес не може бути проігнорований. Це створює ситуацію, коли неможливо задовольнити бажання одних потерпілих примиритися через протидію інших. Закон прямо не регулює таку ситуацію, але логіка правозастосування підказує, що за відсутності консенсусу примирення не відбудеться. На практиці в такому випадку справа продовжуватиметься в звичайному режимі, хоча деякі потерпілі можуть побажати закриття провадження. Такий конфлікт інтересів потерпілих є додатковим аргументом на користь того, що медіацію слід проводити дуже обережно у справах з кількома потерпілими і шукати рішення, яке задовольнить їх усіх (наприклад, індивідуальні мирові угоди в цивільних позовах).

Незважаючи на ключову роль потерпілого у кримінальній медіації, його правове становище залишається вразливим. Подолання цих проблем потребує нормативного закріплення низки змін, які ми викладемо далі у роботі.

Обвинувачена особа так само є важливим суб'єктом примирення сторін. Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276-279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок не встановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень (ч. 1 ст. 42 КПК України). Обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України [47]. На відміну від потерпілого, у процесуальних правах якого чітко передбачене право примиритися з підозрюваним і як результат укласти про це угоду, підозрюваний відповідно до ч. 3 ст. 42 КПК України такого права позбавлений [116, с. 133].

Якщо потерпілий погоджується на переговори, обвинувачений бере участь у медіації особисто (або через законного представника, якщо йдеться про неповнолітнього). Він має право висловлювати свою позицію, вносити пропозиції щодо компенсації або інших форм відшкодування шкоди і, в разі згоди, підписує угоду про примирення. Закон про медіацію також застосовує всі принципи медіації: добровільність, рівність сторін, право відмовитися від продовження медіації в будь-який час тощо. Важливо: участь обвинуваченого в медіації не є визнанням вини. Це прямо зазначено в законі, щоб заохотити правопорушників до примирення без страху, що вони автоматично «підпишуть собі вирок». Відповідно, якщо медіація не призведе до укладення угоди, заяви чи вибачення підозрюваного не можуть бути використані прокурором як доказ його вини.

Під час примирення сторін у кримінальному судочинстві кожна зі сторін конфлікту переслідує власні інтереси, для потерпілого – це відновлення порушених прав шляхом відшкодування заподіяної злочином шкоди; для обвинуваченого (підозрюваного) – це уникнення кримінальної відповідальності або призначення

мінімального покарання. Тому для належного встановлення співвідношення публічних і приватних пріоритетів в інституті примирення сторін визначальною є категорія «інтерес». В укладенні угоди про примирення, потерпілий та підозрюваний (обвинувачений) шляхом компромісних і взаємовигідних рішень між собою адаптують норму права про примирення щодо конкретного випадку, чим задовольняють свої інтереси, а в результаті і суспільні (публічні) інтереси [115, с. 274-275].

Наслідки успішної медіації для обвинуваченого надзвичайно вагомі. У разі примирення з потерпілим та виконання необхідних умов (відшкодування шкоди, щире каяття тощо) кримінальне переслідування може бути припинено. Як зазначалося, стаття 46 КК України передбачає звільнення від кримінальної відповідальності в разі примирення винного з потерпілим (за злочин невеликої або середньої тяжкості, вчинений уперше) [46]. Процесуально це реалізується або через постанову слідчого/прокурора про закриття провадження на підставі акта про примирення, або через ухвалу суду про закриття справи. Ще одним варіантом є укладення угоди про примирення, яка затверджується судом вироком. У цьому випадку суд ухвалює формальний обвинувальний вирок, але звільняє обвинуваченого від покарання (або призначає мінімальне покарання, погоджене сторонами) [76]. У будь-якому разі, для обвинуваченого примирення – це шанс уникнути судимості або отримати значно м'якші наслідки.

Відновне правосуддя розглядає правопорушника не лише як об'єкт покарання, а й як суб'єкт, здатний взяти на себе відповідальність за скоєне та змінитися. У цьому контексті медіація – це можливість для підсудного проявити каяття та спробувати виправити ситуацію. Науковці зазначають, що добровільна згода правопорушника на примирення вже свідчить про певний рівень усвідомлення провини та готовність до реабілітації [144, с. 232]. Це відповідає принципам гуманізму та ресоціалізації, закладеним у сучасному кримінальному законодавстві. Українська дослідниця М. Д. Федорчук зазначає, що зарубіжний досвід свідчить про позитивний ефект від участі в медіації для багатьох правопорушників. Наприклад, вони краще розуміють наслідки свого злочину,

оскільки бачать реальні страждання потерпілих. Зокрема, вона зазначає, що «реакція на злочин має бути зосереджена на вирішенні завданої шкоди та підтримці потерпілого» [149, с. 66]. Для правопорушника це нова перспектива – замість протистояння з державою (в особі прокурора) він бачить людину, яка має відшкодувати завдану шкоду. Таким чином, зміна парадигми з каральної на відновну позитивно впливає на особистість правопорушника, сприяючи його виправленню.

Інші вітчизняні фахівці також наголошують, що готовність обвинуваченого до примирення варто розцінювати як ознаку його виправлення. Як відмічає В. В. Землянська, угоди про примирення з'явилися в українському праві з метою створення стимулу для правопорушників добровільно відшкодувати шкоду. Вони покликані зменшити затягування процесу [35]. Позитивний досвід таких угод підкреслюється у практиці: багато справ про злочини невеликої тяжкості (крадіжки, ДТП без тяжких наслідків тощо) завершуються саме примиренням. Більшість засуджених після цього не вчиняють нових злочинів. Це підтверджує тезу, що прощення потерпілого та відшкодування ним шкоди справді сприяють ресоціалізації особи.

З іншого боку, хочемо наголосити, що роль обвинуваченого повинна оцінюватися критично. Не можна допускати формального примирення, коли правопорушник йде на нього лише заради уникнення покарання, не маючи наміру виконувати обіцянки. Тому медіатору та суду потрібно переконатися, що каяття є реальним. Наприклад, виконання часткового відшкодування авансом ще до закриття справи може слугувати індикатором щирості намірів обвинуваченого. Деякі іноземні експерти пропонують проводити з такими особами спеціальні програми підготовки до медіації, де їм пояснюється суть відновного підходу, аби уникнути маніпуляцій. Таким чином, хоча роль обвинуваченого у медіації і є по суті «винною» стороною, його активна добросовісна участь важлива для досягнення цілей примирення.

Роль обвинуваченого у кримінальній медіації є визначальною, адже без його активної та добровільної участі втрачається сам зміст відновного підходу. Участь

у переговорах про примирення надає правопорушникові можливість публічно, перед потерпілим, визнати свою провину й тим самим засвідчити усвідомлення відповідальності за вчинений злочин. Таке публічне визнання вини, яке не може бути нав'язане навіть судовим рішенням, нерідко стає відправною точкою особистісного переосмислення й повернення до моральних норм. Важливою складовою цієї трансформації є добровільне відшкодування завданих збитків: лише завдяки волі та діям обвинуваченого потерпілий оперативно отримує компенсацію, що зазвичай значно ефективніше, ніж примусове стягнення за вироком.

Крім того, участь у медіації відкриває для обвинуваченого шлях до ресоціалізації, оскільки прощення з боку потерпілого й суспільства усуває клеймо суспільного осуду та полегшує повернення до правопорядку. Водночас примирення сприяє економії часу й ресурсів усіх учасників кримінального процесу. Нарешті, долучаючись до медіації, обвинувачений демонструє готовність поважати інтереси потерпілого та шукати баланс між особистими й чужими потребами, що, як свідчить практика Верховного Суду, сприяє досягненню справедливого компромісу між сторонами.

Отже, обвинувачений у процедурі кримінальної медіації виступає не пасивним об'єктом милосердя, а активним суб'єктом виправлення завданої шкоди. Його сумлінна поведінка є ключовою передумовою успішного примирення, а закон, пропонуючи можливість звільнення від судимості, стимулює правопорушника співпрацювати добросовісно й діяти на благо потерпілої сторони та суспільства загалом.

Розглядаючи певні проблемні аспекти, відмітимо, що однією з головних є обмеження сфери застосування примирення. Обвинувачений зацікавлений у медіації, але закон дозволяє закрити справу за примиренням не для всіх категорій злочинів. Як уже згадувалося, зазвичай це можливо лише для нетяжких злочинів, скоєних вперше. За тяжкі та особливо тяжкі злочини, обвинувачений не зможе уникнути кримінальної відповідальності, навіть за умови наявності згоди потерпілої сторони. У кращому випадку таке примирення буде враховано судом як пом'якшуюча обставина, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України [46]. Звичайно, ми не

закликаємо надавати таким обвинуваченим змогу брати участь у медіації. Однак, пропонуємо подумати про розширення можливостей відновного правосуддя хоча б для окремих категорій тяжких злочинів.

Недосконалою видається законодавча норма, яка передбачає права підозрюваного, адже чітко вбачається, що на відміну від потерпілого, у процесуальних правах якого чітко передбачене право примиритися з підозрюваним і як результат укласти про це угоду, підозрюваний відповідно до ч. 3 ст. 42 КПК України такого права позбавлений, як і права укласти угоду про визнання винуватості [116, с. 133]. Домовленості сторін угоди при узгодженні покарання не мають виходити за межі загальних та спеціальних засад призначення покарання, встановлених законодавством. Зокрема, потерпілий та підозрюваний (обвинувачений) мають узгоджувати покарання, враховуючи: 1) положення п. 1-2 ч. 1 ст. 65 КК України, 2) ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України) [5, с. 14].

З точки зору процесуальних питань, існує конфлікт між строками проведення медіації та строками тримання під вартою. Якщо обвинувачений перебуває під вартою, чи можна ефективно проводити медіацію? Закон це прямо не регулює. Теоретично медіацію можна організувати навіть у СІЗО (під контролем адміністрації), але це значно ускладнює конфіденційність і зручність проведення переговорів. У таких випадках медіація практично малоймовірна – обвинуваченому простіше дочекатися суду. Таким чином, для обвинувачених, які перебувають під арештом, право на медіацію є обмеженим. Це питання ще не вирішене законодавчо. Можливо, доцільно передбачити можливість тимчасового звільнення під особисте зобов'язання на час проведення медіації, якщо потерпілий не заперечує проти цього.

Ще одним практичним моментом, який потребує врегулювання є побоювання обвинуваченого щодо наслідків відвертості. Закон гарантує конфіденційність медіації, а також невикористання інформації як докази вини [169]. Тим не менш, правопорушник може остерігатися розповідати всі обставини. Формально все

сказане конфіденційно. Тим не менш, якщо потерпілий, розповість слідчому нові факти злочину, то це може зашкодити обвинуваченому. Правової заборони потерпілому розголошувати інформацію немає. Таким чином, обвинувачений може воліти не надто детально обговорювати подію, що може зменшити терапевтичний ефект медіації. Це своєрідна колізія конфіденційності. Медіатор і процедура захищають обвинуваченого, але повністю контролювати дії потерпілого після медіації неможливо. Існує також ризик зловживання правом на медіацію збоку деяких обвинувачених. Наприклад, особа може ініціювати медіацію, щоб затягнути процес. Закон частково запобігає цьому: повторно укласти угоду про примирення в тій самій справі не можна. Проте суди мають бути пильними: якщо видно, що обвинувачений недобросовісно зловживає процедурою, слід відповідно реагувати (наприклад, не давати зайвих відстрочок для переговорів).

Останніми учасниками, роль яких у медіації має бути розглянута – це представники сторін, зокрема адвокат. У кримінальному провадженні сторони можуть діяти не лише особисто, а й через представників. Представниками сторін у контексті медіації є, перш за все, адвокат, а також законні представники неповнолітніх або недієздатних учасників. Їхня присутність на сесіях медіації не є обов'язковою. Однак закон не забороняє таку участь. Все визначається бажанням самих сторін та домовленістю про формат переговорів. Законодавче право обвинуваченого на захисника закріплене у ст.ст. 20, 45, 52 КПК України: підозрюваний/обвинувачений має право мати захисника з моменту затримання або повідомлення про підозру, а його участь є обов'язковою у певних категоріях справ [47]. Це право поширюється також на укладення угод. Фактично, всі угоди про примирення підписуються за участю адвоката підсудного. Тому адвокат підсудного може (і повинен) брати участь у переговорах про примирення, допомагаючи клієнту оцінити умови. Закон «Про медіацію» не містить окремих норм щодо адвокатів, але, виходячи з принципу добровільності, сторони можуть запросити до медіації будь-кого, кому вони довіряють, зокрема адвоката.

Згідно з положеннями ст. 58 КПК України, потерпілий також має право на представника. Ним, як правило, також виступає адвокат або близький родич (за

дорученням). Представник потерпілого може брати участь у всіх слідчих та судових діях нарівні з самим потерпілим, в тому числі й при укладенні угоди про примирення. В судовій практиці часто саме адвокат потерпілого складає проект угоди і пояснює клієнту її наслідки [47]. Однак на відміну від обвинуваченого, для потерпілого участь адвоката не є обов'язковою і держава його не забезпечує за рахунок бюджету [149, с. 65]. Як вже згадувалося, це породжує нерівність: потерпілий може залишатися без професійного захисту своїх інтересів.

Окремо слід згадати законних представників неповнолітніх. Якщо учасником медіації є дитина (потерпілий чи обвинувачений молодше 18 років), за законом обов'язково беруть участь її законні представники – батьки, опікуни або представники служб опіки [169]. У медіації за участі неповнолітніх ці представники присутні та підписують угоду від імені дитини. Таким чином, нормативно участь представників у кримінальній медіації допускається і навіть необхідна в окремих випадках. Адвокати та законні представники можуть підписувати угоду про примирення від імені своїх довірителів/підопічних. Проте, існують певні обмеження. Наприклад, медіатор не може одночасно бути адвокатом у цій же справі задля уникнення конфлікту інтересів. Також представники зобов'язані діяти в інтересах своїх клієнтів і поважати принцип добровільності. Їм заборонено тиснути на сторони з метою примирення.

Присутність адвокатів у процесі медіації викликає різні думки. Частина медіаторів вважає, що адвокати можуть ускладнювати неформальний, щирий діалог, привносячи в нього юридичну мову і змагальність. В українських реаліях роль адвокатів у кримінальній медіації лише формується. Вітчизняні правники звертають увагу, що адвокат захисник обвинуваченого повинен радити клієнту примирення, якщо бачить, що це об'єктивно найкращий шлях для нього [115, с. 275]. Прагматично, адвокат зацікавлений у найкращому результаті для клієнта. Це може бути конфліктним, але саме тут і проявляється користь медіації: замість судового процесу адвокати ведуть переговори. Вони не стільки змагаються, скільки шукають прийнятний компроміс. Успіх багато в чому залежить від культури адвокатів: наскільки вони готові до кооперативного, а не суто змагального стилю.

Ми вже висловлювали певні побоювання щодо дисбалансу, який може виникнути внаслідок відсутності адвоката у потерпілого.

Такі випадки підривають ідею справедливості медіації. Тому є рекомендація: у складних справах краще, щоб обидві сторони мали адвокатів. Це є важливим аргументом на користь розвитку системи безоплатної правової допомоги для потерпілих та навчання адвокатів роботі у відновних програмах.

Крім того, на підставі аналізу ролі усіх учасників медіації, можна узагальнити проблеми медіації: відсутність чіткої процедури інтеграції медіації у кримінальний процес; недовіра з боку учасників; дисбаланс сил між сторонами; забезпечення добровільності та конфіденційності; подальший контроль за виконанням угод; вразливість окремих суб'єктів медіації; колізія термінів та ефективної взаємодії.

Учасники кримінальної медіації в Україні взаємодіють у складному правовому і психологічному полі. Медіація відкриває можливості для більш гуманного та ефективного вирішення конфліктів. Проте, одночасно, висвітлює низку проблем у їх взаємодії. Для вирішення цих проблем необхідне подальше вдосконалення законодавства та низка практичних заходів. У цьому розділі ми виокремили низку проблем та колізій, які виникають у процесі здійснення медіації, укладання угод про примирення та взаємодії учасників. Далі у дисертаційному дослідженні ми пропонуємо розглянути авторські ідеї щодо покращення процедури медіації та загальну концепції відновного правосуддя в Україні.

2.3 Аналіз зарубіжного досвіду застосування медіації у кримінальному провадженні (на прикладі вибраних країн)

Важливим елементом для розвитку будь-якої держави є впровадження зарубіжного досвіду. Досвід країн щодо медіації у кримінальному судочинстві не є винятком. Зарубіжні моделі медіації демонструють широкий спектр підходів до визначення її місця у кримінальному процесі. Іноземне законодавство по-різному регулює аспекти процесуального проектування та роль медіатора. Вивчення таких практик дозволяє виявити найуспішніші механізми вирішення конфліктів. Крім

того, це дає можливість проаналізувати потенційні ризики та обмеження, які можуть виникнути при їх впровадженні в національне законодавство.

Сьогодні Україна проводить політику активного зближення з ЄС та загалом має активну взаємодію із різними країнами світу. Відповідно, ми вважаємо доцільним у межах цього дослідити практику окремих іноземних держав у сфері медіації та укладання угод про примирення. Ми вважаємо, що їхній досвід стане корисним для формування подальших авторських пропозицій щодо вдосконалення національного відновного правосуддя.

Для проведення порівняльного аналізу було обрано два регіони – Європа та Північна Америка, що зумовлено їх провідною роллю у формуванні сучасних підходів до впровадження медіації у кримінальному провадженні та значним досвідом нормативно-правового регулювання у цій сфері. У межах зазначених регіонів для детального вивчення обрано Німеччину, Нідерланди, США та Канаду. Такий вибір обумовлений низкою ключових чинників. Так, Німеччина та Нідерланди є представниками континентальної правової сім'ї, як і Україна. У такій системі права медіація інтегрована у кримінальний процес на нормативному рівні. Вона підтримується як державними, так і недержавними структурами. Обидві країни мають усталені механізми відновного правосуддя. Їх законодавство поєднує формальні та неформальні підходи до вирішення кримінально-правових конфліктів. Крім того, досвід держав-членів ЄС є особливо цінним для України в контексті її курсу на європейську інтеграцію. Вона передбачає гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами, у тому числі, й у сфері кримінальної юстиції та відновного правосуддя.

На відміну від двох попередніх країн, США та Канада репрезентують англосаксонську правову систему. Тут медіація у кримінальній юстиції має гнучкіші моделі застосування. Значною мірою вона базується на практиках відновного правосуддя. Така особливість дозволяє аналізувати альтернативні підходи до залучення сторін конфлікту та роль медіаторів. Крім того, обрані країни характеризуються різноманітністю моделей медіації – від судової (англ. court-annexed) до досудової та комунітарної (англ. community-based). Така варіативність

забезпечує комплексне порівняння та дозволяє врахувати як державне, так і недержавне регулювання процедур примирення. Нарешті, у вибраних юрисдикціях накопичено значний масив емпіричних даних щодо ефективності застосування медіації у кримінальних справах. Такі дані є важливим для формулювання обґрунтованих рекомендацій щодо імплементації відповідних моделей в Україні, з урахуванням сучасних викликів і потреб реформування кримінального процесу.

Розпочнемо наше дослідження із німецької практики. Німеччина представляє континентальну правову традицію. Вона є однією з перших європейських країн, що запровадили медіацію у кримінальному процесі на законодавчому рівні [53, с. 114]. Досвід Німеччини важливий з огляду на її провідну роль у розвитку інституту Täter-Opfer-Ausgleich – примирення між потерпілим і правопорушником [99]. Німеччину часто наводять як зразок успішної інтеграції відновного підходу в офіційне кримінальне судочинство: ще з 1990-х років там ухвалено спеціальні положення, що зобов'язують суди та прокурорів сприяти примиренню сторін [187]. Ще одним фактором, який обумовив включення Німеччини у нашу підбірку для аналізу є масштаб практики медіації. Примирення сторін застосовується повсюдно як для неповнолітніх, так і для дорослих. Щороку у цій державі проводяться тисячі процедур медіації [99]. Крім того, німецькі науковці багато досліджували ефективність кримінальної медіації, у тому числі в чутливих справах [187]. Тому Німеччина – логічний вибір як приклад країни з розвиненим законодавством і багаторічною практикою кримінальної медіації у традиційній європейській системі права.

Розглядаючи Німеччину, коротко оглянемо ретроспективу розвитку медіації. Перші експериментальні проєкти з'явилися у Німеччині (тоді ще ФРН) в 1980-х рр. і застосовувались спочатку у справах неповнолітніх правопорушників [170]. Вже 1990 р. країна закріпила медіацію в законодавстві шляхом внесення відповідних положень до Закону про суди у справах неповнолітніх (німец. Jugendgerichtsgesetz) [157]. Це зробило Німеччину однією з перших держав, що законодавчо дозволили примирення в кримінальному процесі для молоді. Наступним кроком стало поширення цього інституту на повнолітніх. У 1994 р. в КК Німеччини було

доповнено ст. 46а, яка передбачає можливість пом'якшення покарання або звільнення від нього, якщо правопорушник «щиро намагався досягти примирення з потерпілим і відшкодувати шкоду» [183]. Одночасно були доповнені норми КПК Німеччини. Остаточно рамки закріпила ст. 155а КПК Німеччини, додана наприкінці 1990-х: вона зобов'язала суддів та прокурорів розглянути можливість примирення на кожній стадії процесу і за наявності передумов сприяти його проведенню. Також відповідна норма наголошувала, що під час першого допиту обвинуваченого зобов'язані повідомляти його про можливість примирення [184]. Ці норми набули чинності 1999 р. і стали міцною правовою основою для примирення в Німеччині. Ці норми діють і до сьогодні.

У 2000-х рр. відбулося розширення практики медіації по всій країні. Були створені спеціалізовані державні і громадські організації у федеральних землях, які займаються проведенням медіації на різних етапах. З 2006 р. Міністерство юстиції ФРН фінансує Національне бюро з примирення, яке координує обмін досвідом, збирає статистику та розробляє стандарти медіації. За ці роки проведено кілька хвиль наукових досліджень і оцінок ефективності. Наприклад, за даними дослідження 2014 р. медіація ефективно працює навіть у складних конфліктах. Наприклад, 88 % справ щодо насильства в сім'ї завершилися угодою про примирення [187].

Німеччина також активно обмінювалася досвідом у Європі, ставши одним з лідерів руху за відновне правосуддя. Так, німецькі експерти очолювали проєкти ЄС з впровадження медіації у сусідніх країнах у 2000-х. Сьогодні медіація в Німеччині є цілком повсякденною частиною системи кримінального правосуддя. Статистика за 2021 р., хоча і неповна, свідчить про сталий масштаб: щорічно проводяться десятки тисяч процедур примирення (за оцінками, не менше 16 тисяч випадків на рік по країні) [182, с. 307]. Таким чином, Німеччина з кінця ХХ ст. до сьогодні пройшла шлях від поодиноких експериментів до зрілого інституту, регламентованого законом і практикою.

Німецька модель вирізняється саме наявністю детального законодавчого регулювання медіації у кримінальному провадженні. Основні положення

зосереджені у двох актах – КК та КПК. Ми вже відмічали положення ст. 46а КК, яка, фактично, легалізує угоду про примирення як підставу для звільнення від покарання в деяких випадках. Практично застосування ст. 46а означає: якщо підсудний до моменту винесення вироку компенсував шкоду і примирився з потерпілим, суд може винести значно м'якший вирок, аж до відмови від покарання. Особливо часто це застосовується у справах середньої тяжкості. Така норма стимулює обвинувачених активно йти на контакт з жертвами та відшкодовувати завдане.

Положення ст. 155а КПК Німеччини закріплює обов'язок органів правосуддя розглянути варіант медіації на різних етапах розгляду справи. Більш того, зазначено, що «за наявності підстав обвинуваченого слід вже при першому допиті поінформувати про можливість примирення» [184]. В Німеччині немає окремого інституту угоди про примирення, подібного до українського, коли суд затверджує угоду і закриває справу. Однак, є механізми умовного припинення справи за згодою прокуратури/суду у зв'язку з примиренням. Зокрема, положення ст. 153а КПК Німеччини дозволяють прокуратурі закрити справу щодо менш тяжкого злочину, якщо обвинувачений виконав визначені у процесі примирення обов'язки [184]. Таким чином, до формального обвинувачення багато справ завершуються примиренням.

В Німеччині також існує Закон про медіацію від 2012 р., який установлює загальні вимоги до медіаторів та процедури медіації. Переважно, цей закон охоплює цивільну медіацію, але поширює базові принципи і на кримінальну [165]. В його межах визначено кваліфікаційні критерії для медіаторів, етичні стандарти і принцип конфіденційності. Хоча кримінальна медіація не ідентична цивільній, на практиці вимоги до підготовки та нейтральності медіатора не менш високі. Підсумовуючи, законодавство ФРН створює сприятливі умови для примирення. Участь у медіації повністю добровільна, так само як і в Україні. Це вкотре наголошує на принципі добровільності як одному із фундаментальних принципів медіації. Німецькі дослідники А. Шіман, К. Кунде та К. Крисяновські характеризують правову модель країни як таку, що «інституціоналізувала відновне

правосуддя», зробивши його частиною звичайної роботи слідчих і судів [182, с. 307].

Цікавим для аналізу є практична сторона застосування медіації у Німеччині. На досудовій стадії значна частина справ про правопорушення молоді або дорослих без тяжких наслідків вирішується шляхом примирення. Так, наприклад, у федеральній землі Нижня Саксонія з 2010-х років діє проєкт «Врегулювання замість покарання» (німець. *Schlichten statt Richten*), де поліція і прокуратура співпрацюють із медіаторами. В результаті щорічно за даними Міністерства юстиції Нижньої Саксонії, близько 1 000 справ у цій землі вирішуються через медіацію, не доходячи до обвинувального акту. Типові справи – бійки, дрібні крадіжки, майнові спори між знайомими, конфлікти між сусідами тощо. Медіатори проводять 1-2 сесії з сторонами. Якщо досягається згода прокуратура закриває справу. Ця практика неформально називається «правосуддя за згодою» [187]. На стадії суду також є практика передачі справ іншому судді, який виступає як суддя-медіатор. Наприклад, в деяких судах Берліна і Кельна суддя, що розглядає кримінальну справу, може за згодою сторін передати її колезі – судді, що спеціалізується на медіації, для проведення примирливої сесії [7, с. 172]. У випадку досягнення угоди, справу повертають основному судді з рекомендаціями щодо завершення. Ця модель діє з 2012 р. і отримує схвальні відгуки, оскільки розвантажує суд при збереженні процесуальних гарантій.

Примітним є досвід Німеччини у справах домашнього насильства. Довгий час вважалося, що такі справи не придатні для медіації через ризик для жертви. Однак велике дослідження, проведене 2015 р., порівняло результати медіації у справах про насильство в сім'ї з іншими злочинами. Виявилось, що в 88% випадків домашнього насильства, переданих на медіацію, сторони змогли укласти угоду, і у 80% випадків умови угоди були повністю виконані. Рівень повторних випадків насильства після медіації не перевищував аналогічний показник у групах, що пройшли через звичайний суд. Цей приклад демонструє, що за умов належних гарантій і добровільності, медіація можлива навіть у конфліктах з дисбалансом сил [187]. У німецькій практиці такі справи ведуть досвідчені медіатори, часто у кілька

етапів, і лише якщо потерпіла сторона ясно висловлює бажання йти на діалог. Важливо, що цей досвід Німеччини вплинув і на міжнародні підходи, змусивши переглянути категоричну заборону медіації справах гендерного насильства. Зважаючи на те, який високий вплив досвід Німеччини здійснив на європейську медіацію, вибір її для аналізу та запозичення німецького досвіду для України видається ще більш актуальним.

Німеччина веде федеральну статистику справ, розглянутих у порядку медіації з 1993 р. Вона ґрунтується на добровільних звітах приблизно від 70-80 медіаційних установ. За останнім звітом від 2022 р. було зафіксовано, що в 2019-2020 рр. у цих установах обробляється 7-8 тисяч випадків щорічно [153]. Оскільки звітують не всі, експерти оцінили реальну кількість у мінімум 16 000 медіацій на рік. Як правило, близько 50–60% медіацій закінчуються повним примиренням і виконанням угоди, у 20–30% – частковим [182, с. 308]. Ці показники вважаються доволі високими. Та й загалом можна свідчити про високий вплив медіації на судову систему Німеччини. Так, дані конкретних судових справ свідчать, що судді при винесенні вироків посилаються на дію ст. 46а КК Німеччини. Наприклад, Земельний суд Мюнхена у справі 5 KLS 401 Js 160054/14 від 2018 р. про пограбування зазначив у рішенні, що «підсудний за власною ініціативою пройшов через процедуру медіації і виплатив потерпілому 2 000 євро компенсації; враховуючи це, суд вважає достатнім призначити покарання нижче нижчої межі». Таким чином, це реальний вирок за яким чоловік отримав 1 рік умовно замість мінімальних 3 років реального ув'язнення, оскільки примирився з жертвою [161].

Отже, практика Німеччини демонструє зрілість інституту медіації. Вона застосовується в широкому спектрі справ, підтримується державною інфраструктурою і дає позитивні результати як для учасників, так і для системи правосуддя. Загалом, аналіз практик медіації у Німеччині дає нам можливість виокремити низку переваг, вартих уваги для імплементації у вітчизняну модель.

Перша перевага німецької системи – це інституціоналізованість і гарантії. Медіація прямо передбачена у законі, а отже кожен потерпілий і обвинувачений теоретично має шанс на примирення. Це значно зменшує вплив доброї волі

окремого чиновника, адже відновне правосуддя стало частиною стандартних процедур. Крім того, формалізація створює чіткі правові наслідки. Учасники точно знають, що успішне примирення може привести до закриття справи чи пом'якшення вироку. Ефективна медіація, загалом, вигідна обом учасникам.

Друга перевага німецької моделі – ефективність і результативність. Німецькі дослідження фіксують високий відсоток успішних примирень. Як згадувалося, понад 80% медіацій у різних категоріях завершуються угодою, причому абсолютна більшість таких угод виконується сторонами добровільно. Це означає, що потерпілі реально отримують належне без примусового виконання, а правопорушники виконують зобов'язання, уникаючи таким чином суворішого покарання. Такий результат вигідний суспільству загалом.

Третя перевага – гнучкість у застосуванні. Медіація доступна для громадян різного віку. Крім того, примирення може відбутись на будь якому етапі процесу, навіть після винесення вироку. Німеччина також не встановлює категоричних обмежень за видами злочинів. Формально «жодна категорія злочинів не виключена з можливості медіації». Звичайно, практичний досвід виробив критерії відбору, але сам підхід дуже всеосяжний.

Звісно серед переваг є і розвантаження системи правосуддя. Завдяки великій кількості справ, які вирішуються поза судом ресурси судів і прокуратур вивільняються для більш серйозних справ. Хоч офіційна статистика не завжди явно це показує експерти відзначають, що медіація суттєво скорочує кількість судових засідань. До переваг також можна додати зростання правової культури діалогу. За три десятиліття практика медіація вплинула на мислення суддів, прокурорів і адвокатів у Німеччині: вони дедалі більше орієнтуються на пошук справедливого вирішення, а не лише на обвинувальний вирок. Така філософія відновлення в системі правосуддя – важливий здобуток, що підвищує гуманність права.

Таким чином, система відновного правосуддя Німеччини стала нам цікавим прикладом для аналізу та подальшого застосування її досвіду в Україні. Ми вважаємо, що основа успішної імплементації – це вивчення успішного досвіду країни та опис можливостей його застосування з урахуванням особливостей іншої

держави, а не просте запозичення норм чи принципів. Саме тому, у наступному розділі робити ми виокремимо та адаптуємо найкращі здобутки німецької медіації для української моделі, яка перебуває на етапі становлення.

Наступним цікавим прикладом є Нідерланди. Ми недаремно обрали цю країну, адже вона ввела інститут медіації у сучасному вигляді у свій кримінальний процес відносно нещодавно. Проте, вона здійснила це стрімко та комплексно, що робить її досвід надзвичайно цінним та показує, що це можливо реалізувати швидко та ефективно. Вибір Нідерландів зумовлено також тим, що це одна з перших держав ЄС, яка реалізувала медіацію у кримінальних справах на національному рівні з охопленням усіх категорій злочинів. Нідерланди відомі своєю прагматичністю і прогресивністю у правових реформах. Держава провела кількарічний експеримент, оцінила його ефективність і вже до кінця 2010-х рр. прийняла рішення масштабувати медіацію на всю країну. Ця країна цікава і тим, що її правова система – змішаного типу, тож підхід до медіації тут має власні особливості. Нідерланди демонструють, як уже в XXI ст. можна впровадити медіацію в існуюче кримінальне судочинство і отримати швидкі результати. Також нідерландський досвід важливий завдяки ретельному моніторингу: було кілька досліджень, які висвітлили переваги та виклики медіації, що корисно для порівняльного аналізу.

Перші елементи відновного правосуддя з'явилися у Нідерландах в 1990-х рр., що є відносно нещодавно у порівнянні із багатьма іншими країнами. Однак справжній старт медіації у кримінальному процесі відбувся у 2010-х рр.. У 2013 р. в кількох округах (Амстердам, Роттердам та ін.) було започатковано пілотний проєкт «Медіація в кримінальних справах» за підтримки Міністерства юстиції. Пілот передбачав, що судді можуть відкласти розгляд справи і направити сторони до сертифікованого медіатора для спроби примирення. Проєкт виявився успішним, і його географію поступово розширювали. У 2017 рр. кримінальна медіація була впроваджена на національному рівні. Зокрема, законодавець додав ст. 51h до КПК Нідерландів, яка дала визначення відновного правосуддя і визначила особливості його застосування. У цій нормі визначено, що прокурор та суд мають право

скеровувати сторони до медіації за наявності згоди потерпілого і підозрюваного, а також що «результати примирення враховуються при подальшому кримінальному провадженні». Таким чином, закон фіксує принцип добровільності та значення угоди про примирення для процесу. Окремо вказано, що угода, досягнута внаслідок медіації повинна враховуватися судом при призначенні покарання [193]. Також були видані роз'яснення для прокуратури про застосування медіації. Тобто процедура стала доступною в судах усіх регіонів країни. З 2018 р. уряд забезпечив стаке фінансування програми на системній основі [152, с. 21-24]. Отже, з того часу медіація перестала бути експериментом і перетворилась на частину судової практики. До 2020 р. в Нідерландах сформувалась інфраструктура: координування програм здійснює організація Mediation Bureau при Раді судів, навчання медіаторів забезпечує Нідерландський інститут медіації. Суди і прокуратура налагодили процедури відбору справ на медіацію [143, с. 32].

З точки зору масштабів, результати перших п'яти років (2017-2022 рр.) виглядають значними. За офіційними даними, з 2017 по 2022 рр. було направлено 7 622 кримінальні справи на медіацію. Кількість таких направлень щороку зростала: якщо у 2017 р. це були десятки справ у рамках пілоту, то в 2019 р. – понад 1 500, а у 2022 р. – вже більше 2 000 випадків [155]. Це поки що менші обсяги, ніж у Німеччині, але для країни з 17-мільйонним населенням та відносно новим інститутом медіації – вони є досить відчутними. Нідерланди продемонстрували швидко позитивну динаміку, що свідчить про успішність впровадження.

Важливою рисою нідерландської моделі медіації є універсальність критеріїв. У КПК не перелічено, які злочини можна передавати на медіацію. Відсутній і перелік протиправних діянь, щодо яких медіація заборонена. Наголошується, що «жодні категорії злочинів не виключені, хоча пріоритет надається справам з чітко визначеною жертвою» [193]. Також зазначено, що медіація доступна як для дорослих, так і для неповнолітніх правопорушників, а також молоді 18-23 років у межах ювенальної юстиції для молоді). Обов'язковою умовою є визнання підозрюваним в цілому основних фактів злочину і готовність брати відповідальність. Відповідно, потрібна й згода потерпілої сторони. Ці вимоги

гарантують, що медіація не перетвориться на спосіб уникнути покарання особою, що свою провину заперечує. Формалізму в нідерландському законі менше, ніж у німецькому. Наприклад, немає окремого параграфу про пом'якшення покарання, проте є загальне положення, що суд бере до уваги результати медіації. На практиці це означає, що успішна медіація часто відображається у вирокі. Прокуратура також може врахувати примирення, вирішивши взагалі не подавати справу до суду.

Відмітимо, що законодавство Нідерландів не містить окремого поняття «Угода про примирення». Тим не менш, документ, який укладають сторони за результатами успішної медіації, і є фактично такою угодою. Важливо, що він не є юридично обов'язковим до виконання як вирок [174, с. 13]. Однак, його виконання несе позитивне значення для обвинувачуваного, бо прямо впливає на остаточне рішення по справі. Якщо особа ухилився від виконання обіцяного, суд або прокурор можуть повернутися до питання про більш суворе покарання.

Слід додати, що в Нідерландах існує Директива Генеральної прокуратури про відновне правосуддя від 2020 р., яка деталізує особливості процедури медіації для прокурорів. Там встановлено, що прокурор на початку розслідування повинен забезпечити, аби поліція повідомила сторони про можливість застосування заходів відновного правосуддя якнайшвидше. Також на прокурора покладається обов'язок перевірити згоду потерпілого на медіацію. Якщо медіація успішна, прокурор може клопотати перед судом про врахування угоди при винесенні рішення, або сам закрити справу, якщо вважає покарання недоцільним [146, с.181-182.].

Отже, законодавча модель Нідерландів забезпечує максимально широкий простір для відновного правосуддя. Будь-яка справа з потерпілим може бути направлена на медіацію за згодою сторін. Угода, досягнута сторонами в процесі медіації, не є прямо вирокі, але ефективно впливає на остаточне рішення. При цьому примирення доповнює, а не підміняє собою традиційне правосуддя.

Практичні результати запровадження медіації у Нідерландах були швидко помітні. За даними статистичного центру Міністерства юстиції Нідерландів від 2019 р., уже за перші три роки (2017-2019 рр.) стало зрозуміло, що найбільше на медіацію направляють справи про злочини середньої тяжкості. Сюди відносяться

крадіжки, шахрайства, тілесні ушкодження, дорожньо-транспортні пригоди, а також справи про погрози та вторгнення в житло [158].

Також наведена статистика відзначає, що у 2019 р., 96% справ, переданих на медіацію, були на стадії суду першої інстанції, решта – на стадії апеляції або в прокурора [158]. Це свідчить, що судді активно використовували механізм. У 2020-2021 рр. почала зростати частка випадків, коли медіація проводиться за ініціативою прокуратури ще до засідання суду [155]. Це дозволяє нам відмітити тенденцію до більш раннього застосування відновного правосуддя, до початку судового процесу. Крім того, це дає нам право стверджувати, що медіація почала активно застосовуватись у кримінальному правосудді Нідерландів.

Одним із викликів, з якими зіштовхнулися у Нідерландах, була поінформованість учасників процесу. Спершу не всі адвокати та слідчі розуміли нову процедуру [174, с. 13]. Це призводило до того, що не всі підозрювані були вчасно проінформовані про медіацію. вирішення цього проведено тренінги та інформаційні кампанії серед юристів. Тепер вже з впевненістю можна сказати, що нідерландська модель відновного правосуддя стала невід'ємною складовою кримінальної юстиції країни.

Отже, будучи однією з наймолодших, система відновного правосуддя Нідерландів демонструє ряд яскравих переваг, що впливають із її продуманого дизайну. Першим досягненням ми вважаємо її універсальність та доступність. У Нідерландах медіація відкрита для всіх видів злочинів, усіх категорій правопорушників і на всіх стадіях процесу. Фактично, кожен кримінальний конфлікт із конкретним потерпілим може отримати шанс на відновне вирішення. Це дуже широка сфера застосування. Такий універсальний підхід максимізує кількість випадків, де вдається досягти взаємоприйняттого вирішення. Разом з тим, це мінімізує випадки, коли сторони не отримали можливості примиритися просто через формальні обмеження.

Другою перевагою, яку ми виокремили, є інтегрованість у судовий процес. Нідерландська модель забезпечує органічне включення результатів медіації в

підсумкове судове рішення. Таким чином досягається баланс між відновленням та покаранням.

Крім того, ми відмітили значний рівень підтримки держави та якості процедури медіації. Уряд Нідерландів забезпечив централізоване фінансування медіації, що дозволяє надавати послуги безкоштовно для учасників і залучати професійних медіаторів. Цього значно не вистачає українській практиці. Більше того, встановлені кваліфікаційні вимоги до медіаторів, зокрема наявність акредитації та спеціалізації в кримінальних справах. Завдяки цьому якість медіаційних послуг висока, а процедура – структурована і контрольована. Кожна медіація документується, а результати моніторить Міністерство юстиції. Медіація часто дозволяє розв'язати справу значно швидше, ніж судовий розгляд. Крім того, успішна медіація означає менше судових засідань, а отже менше навантаження на апеляційні інстанції. Отже, продуктивність судової системи значно зростає.

Нарешті, медіація у Нідерландах має високий рівень суспільної довіри. Від самого початку впровадження відновного правосуддя підтримувалося ідеєю, що відновлення шкоди – не менш важлива функція правосуддя, ніж покарання. Цей принцип був добре сприйнятий суспільством.

Варто зазначити, що система Нідерландів ще молода, і попереду можуть бути виклики. Проте вже зараз очевидно, що медіація там успішно прижилася і приносить конкретні плоди у вигляді відновленої справедливості для жертв та реабілітації для правопорушників.

Тепер важливо перейти до двох країн з кардинально іншими правовими системами, але не менш цікавим досвідом – США та Канади. Ми обрали США ключову роль у становленні відновного правосуддя та масштаб практики медіації. Хоча в США немає єдиного загальнонаціонального закону про медіацію в кримінальних справах, у країні діють сотні програм на місцевому рівні з 1980-х рр. США, фактично, є однією із перших держав щодо впровадження кримінальної медіації. Сьогодні щонайменше 45 штатів прийняли закони, які заохочують застосування відновного правосуддя для неповнолітніх і дорослих правопорушників [166]. Це свідчить про масштабність практики та вплив США.

Перші програми примирення потерпілих з правопорушниками в Північній Америці з'явилися саме у 1970-х рр. На початку 1980-х ідею підхопили громади та органи юстиції в США, запроваджуючи експериментальні програми зустрічей жертви і злочинця як альтернативу традиційному покаранню. У 1990-х роках концепція відновного правосуддя здобула ширше визнання. Так, багато штатів почали включати медіацію та інші відновні практики до системи правосуддя, насамперед у роботі з неповнолітніми [7, с. 174]. У 1994 р. на федеральному рівні був ухвалений Закон про альтернативне вирішення спорів, який зобов'язав федеральні суди впроваджувати відповідні процедури. Закон стосується переважно цивільних справ, проте ми вважаємо, що він добре показує настрої влади щодо зростання ролі відновного правосуддя [135]. Історично, США пройшли шлях від локальних ініціатив до широкого визнання медіації як дієвого способу вирішення кримінальних конфліктів.

Для США характерна відсутність уніфікованого федерального закону про медіацію в кримінальному провадженні. Правове регулювання здійснюється на рівні штатів та через політику окремих відомств. Український дослідник П. Д. Денисюк відзначає, що відповідно до англо-американської моделі, медіація розглядається як альтернативний, позасудовий спосіб врегулювання конфлікту і, як правило, прямо не прописана в КПК [23, с. 310]. Втім, низка законодавчих актів опосередковано створює умови для відновного правосуддя. Наприклад, у багатьох штатах прийняті закони про права потерпілих, які дозволяють жертвам вимагати зустрічі з правопорушником або отримати інформацію про програми примирення [166]. Як правило, ці норми стосуються можливостей відвідувати програми медіації, укладати позасудові угоди між потерпілим і правопорушником та враховувати їхні результати під час прийняття рішення у справі.

На практиці угода про примирення у США зазвичай не має прямого процесуального статусу, але її досягнення може вплинути на прокурорський розсуд чи судові рішення. Наприклад, у багатьох округах діють програми скеровування справи поза суд для неповнолітніх правопорушників. Якщо сторони успішно пройшли медіацію і злочинець виконав домовленості, обвинувачення може бути

знято або пом'якшене. У сфері законодавства штатів прогресивним є досвід Колорадо. Цей штат створив Раду з відновного правосуддя і передбачив у законі найповнішу інфраструктуру відновного правосуддя [134]. Загалом, можемо стверджувати, що правова картина в США фрагментарна. Проте, медіація впроваджується через локальні програми, і поступово отримує більше захисту та визнання у законі.

Американський підхід до кримінальної медіації виявив низку переваг. Передусім, відновне правосуддя розглядається як необхідна альтернатива масовому ув'язненню, що дозволяє зменшити навантаження на тюремну систему і сприяти реабілітації правопорушників. Важливо й те, що програми відновного правосуддя демонструють стійку тенденцію до зниження рівня повторної злочинності. Нарешті, ще одна перевага – економічна: медіація часто виявляється швидшою і дешевшою, ніж тривалий судовий розгляд. Отже, хоча повністю досвід США не може бути інкорпорований Україною, її система медіації цінний об'єкт дослідження, адже орієнтована на відшкодування шкоди та реінтеграцію, підвищує задоволеність правосуддям і додає гнучкості реакції на злочин поза рамками суто карального підходу.

Канада – одна з перших країн світу, де була застосована медіація між потерпілим і правопорушником, що робить її природним об'єктом дослідження. Саме в Канаді у 1974 р. відбулася одна з перших програм примирення (в м. Кіченер, Онтаріо), досвід якої багато в чому започаткував світовий рух відновного правосуддя. Крім історичного пріоритету, Канада відома системним впровадженням відновного правосуддя на всіх рівнях: від поліції і прокурорів до судів і пенітенціарної системи. Особливу роль відіграє канадський досвід у роботі з молоддю та корінними народами. Практика «кола правосуддя» і врахування культурних традицій зробили Канаду зразком того, як медіація може сприяти виправленню ситуації із надмірною криміналізацією уразливих груп населення [186]. Вибір Канади обґрунтовано також тим, що ця країна законодавчо закріпила принципи відновного правосуддя. Таким чином, її досвід дає змогу простежити, як

інтегрувати медіацію у формальну систему права та досягти значних результатів на практиці.

У 1980-х рр. Канадою було розширено програми відновного правосуддя на інші провінції (Онтаріо, Манітоба, Альберта) за підтримки громадських організацій. Важливо, що на федеральному рівні Канада рано визнала відновні підходи в законі. Ще положення Закону про молодих правопорушників від 1984 р. дозволяв застосування альтернативних заходів до суду. Подальшим кроком стало включення принципів відновлення до КК Канади. Так, у 1996 р. з'явилася ст. 718(е), яка в загальних засадах призначення покарання проголосила мету «надання репарацій потерпілим та громаді» та заохочення правопорушника визнати шкоду. Ця норма заклала основу для врахування примирення при призначенні покарань. Крім того, відповідно до ст. 717 КК Канади регламентовано можливість застосування альтернативних засобів правосуддя щодо обвинуваченого. Положення відповідної норми фактично встановлює можливість досудового врегулювання. Так, за згодою сторін та за схвалення прокурора правопорушник може пройти програму, що сприятиме визнанню ним відповідальності і відшкодуванню шкоди, без проведення формального судового розгляду. Іншими словами, ст. 717 дозволяє укласти позасудову угоду про розв'язання кримінального конфлікту (аналог угоди про примирення) за умови, що це узгоджується з суспільними інтересами і безпекою. Якщо така угода виконується, обвинувачення може бути припинено.

Крім того, положення ст. 718 КК Канади «Цілі покарання» декларують, що одним з цілей судового вироку є «надання репарації потерпілим чи спільноті» і «сприяння почуттю відповідальності в правопорушника та визнанню ним шкоди». Це закріплює філософію відновного правосуддя на рівні принципів призначення покарання. Додатково ст. 742 КК Канади про умовне звільнення під нагляд також дозволяє розглядати медіацію як альтернативу покаранню [142].

Ключовою віхою стала реформа системи роботи з неповнолітніми. У 2003 р. набрав чинності Акт про молодіжну кримінальну юстицію який зробив відновне правосуддя центральним елементом. Цей закон прямо закріпив принцип, що

відповідь на злочин неповнолітнього має включати відшкодування шкоди та залучення потерпілих. Закон передбачив механізми позасудових заходів і конференцій за участю потерпілих, громади й правопорушника для вироблення погоджених рішень. Відповідно до положень ст. 3 цього Закону проголошено відновлення та залучення потерпілих принципом ювенальної юстиції. Особливо слід відзначити ст. 19 Закону, яка дозволяє створювати конференції для напрацювання рекомендацій щодо вирішення справи. Такі конференції нерідко виконують роль медіації, коли сторони укладають угоду про примирення [194]. Загалом, для деяких справ у Канаді медіація взагалі віднесена до обов'язкових процедур [21, с. 17]

Таким чином ми можемо стверджувати, що на початку 2000-х рр. Канада сформувала цілісну дворівневу систему відновного правосуддя. На рівні громади працюють програми медіації та кола примирення, а на рівні закону закріплені положення, що сприяють використанню цих програм на всіх стадіях кримінального провадження.

У наступні роки влада продовжувала вдосконалювати відновні підходи. У 2015 р. був ухвалений Закон про права потерпілих, який вперше закріпив право потерпілих отримувати інформацію про доступні програми відновного правосуддя [189]. Одночасно зміни до Закону про виправлення та умовно-дострокове звільнення у 2015 р. зобов'язали пенітенціарні установи інформувати потерпілих про ті ж можливості [141]. Таким чином, Канада інтегрувала медіацію не лише на етапах досудового і судового врегулювання, а й у процес виконання покарань. Протягом 2018-2023 рр. реалізовано ряд державних ініціатив зі збільшення частки справ, що скеровуються на медіацію. Згідно з даними загальнонаціонального огляду, організованого Федерально-провінційно-територіальною робочою групою у 2018-2019 рр., усі канадські провінції розробили плани з розширення практики відновного правосуддя, що включають навчання поліції і прокурорів, виділення коштів на програми медіації та популяризацію цих підходів [156]. Отже, історія становлення медіації Канади – це еволюція від кількох локальних ініціатив до

нормативно закріпленої, підтримуваної державою системи, інтегрованої у звичайний хід кримінального правосуддя.

Таким чином, в Канаді угода про примирення може укладатися фактично на будь-якій стадії кримінального процесу. Хоча формально така угода найбільше схожа на українську угоду про примирення саме в досудовому порядку для нетяжких злочинів, канадське право дозволяє і неформальні домовленості, які впливають на обсяг обвинувачення чи міру покарання. Ключовими умовами є добровільність і згода прокурора/суду. Загалом, канадське законодавство створило гнучку правову основу, де медіація не лише дозволена, але й інтегрована у систему прийняття рішень.

Один із показових сучасних прикладів – програма «Можливості для відновлення» (англ. Restorative Opportunities), яку адмініструє Служба виправлень Канади для тяжких злочинів. Ця програма діє з 1991 р. і надає можливість потерпілим від тяжких злочинів добровільно зустрітися з засудженим злочинцем у безпечному форматі. За даними звіту за 2019-2020 рр. (останній доступний), понад 53% випадків медіації в рамках цієї програми стосувалися вбивств або спроб вбивства, 25% – сексуальних злочинів. Ці дані для нашого дослідження дуже цікаві, адже свідчить, що навіть у категорії дуже тяжких злочинів канадська система допускає медіацію. Процес ретельно готується: медіатор працює з кожною стороною. Результати програми надзвичайно позитивні: за багато років 97% потерпілих, що взяли участь, зазначили задоволення процесом, а понад 90% правопорушників відзначили, що медіація допомогла їм повніше усвідомити наслідки злочину. Більшість зустрічей завершуються конкретними домовленостями – від вибачень до плану виплати компенсації. Ці домовленості не впливають безпосередньо на тривалість покарання, але сприяють успішній реінтеграції [180].

Ще одним напрямом є широке застосування медіації для неповнолітніх. У деяких провінціях більшість незначних правопорушень, вчинених неповнолітніми, взагалі не доходять до суду. Їх вирішують із застосуванням так званих альтернативних заходів. Наприклад, у Новій Шотландії діє модель, за якої близько

50% всіх справ з участю неповнолітніх скеровуються до медіації [186]. Цей підхід настільки успішний, що федеральний уряд поставив завдання масштабувати його. Згідно із десятирічною статистикою за 2009-2019 рр. рівень направлення неповнолітніх на альтернативні заходи постійно зростав [156]. Система медіації у Канаді має низку суттєвих переваг, що підтверджуються дослідженнями останніх років. Зниження рецидивізму – один із головних позитивних ефектів.

Іншою суттєвою перевагою є культурна чутливість і гнучкість канадського підходу. Відновне правосуддя успішно використовується для врахування особливих потреб різних спільнот. Так, для корінних народів медіація вписується в традиційні практики примирення. Для меншин програми пропонують культурно прийнятні механізми вирішення конфліктів. Це призводить до підвищення довіри з боку меншин і залученості громадськості у процес відправлення правосуддя.

Ще одним досягненням є системна економія та розвантаження судів. Медіація, особливо на ранніх стадіях, дозволяє уникнути багатьох судових проваджень у справах про злочини невеликої та середньої тяжкості. В Канаді значна частка таких справ завершується угодами про відшкодування шкоди. Нарешті, перевагою канадського підходу є підтримка суспільства і довіра до відновного правосуддя. Загалом, досвід Канади демонструє, що медіація у кримінальному процесі підвищує ефективність правосуддя, роблячи його більш гуманним, справедливим і орієнтованим на вирішення проблем, а не лише покарання.

Загалом, аналіз досвіду іноземних країн може стати важливим для покращення функціонування інституту медіації в Україні. У Додатку 2 до дисертаційного дослідження ми об'єднали результати аналізу обраних країн для більшої наочності.

Порівняльний аналіз досвіду обраних країн у застосуванні медіації у кримінальному провадженні засвідчив суттєві відмінності у правових підходах, історичних передумовах та організаційних моделях. Водночас було виявлено спільні риси, що визначають ефективність відновного правосуддя. В усіх чотирьох країнах медіація еволюціонувала від локальних ініціатив до важливого елементу

системи кримінальної юстиції. Такий підхід дозволяє більш гнучко та гуманно реагувати на злочини. У всіх досліджених юрисдикціях медіація продемонструвала високу ефективність у зниженні рецидивізму та сприянні реінтеграції правопорушників.

Таким чином, зарубіжний досвід свідчить про універсальність медіації як дієвого механізму вирішення кримінально-правових конфліктів за умови належної законодавчої підтримки, професійної підготовки медіаторів і забезпечення добровільності та безпеки учасників. Ці підходи можуть бути враховані й адаптовані в інших країнах, що прагнуть гуманізувати кримінальне правосуддя та підвищити його ефективність.

Висновки до Розділу 2

Проведене дослідження дозволило встановити, що законодавче регулювання медіації у кримінальному провадженні України перебуває на етапі активного становлення. Тим не менш, воно характеризується як прогресивними зрушеннями, так і суттєвими недоліками. Аналіз чинних нормативно-правових актів виявив, що законодавець визнав значення відновного правосуддя та медіації як альтернативної форми вирішення кримінально-правових конфліктів, зокрема шляхом укладення угод про примирення. Водночас, існуючі норми залишаються фрагментарними й не забезпечують цілісного врегулювання процедурних аспектів медіації у кримінальному процесі. Закон України «Про медіацію», положення КПК України та суміжних нормативно-правових актів лише окреслюють загальні засади процедури, не встановлюючи детального порядку взаємодії сторін, ролі медіатора, механізмів контролю за дотриманням угод та гарантій добровільності й рівності сторін.

Роль учасників процедури медіації не завжди чітко визначена. Законодавство встановлює загальне коло суб'єктів процедури, але правові норми не регламентують конкретно їхні функції та обсяг повноважень в рамках процедури медіації. Відсутність чіткої регламентації прав та обов'язків медіатора, порядку ініціювання та проведення переговорів створює правову невизначеність та породжує практичні труднощі в реалізації медіації в кримінальному провадженні. Існують також проблеми із взаємодією учасників кримінального провадження під час медіації. Наразі у правовому регулюванні відсутні процесуальних стандартів співпраці, що призводить до затягування процесу та можливого порушення принципів правосуддя.

Порівняння із зарубіжним досвідом свідчить про важливість комплексного нормативного врегулювання інституту медіації у кримінальних справах. У досліджених країнах законодавчі моделі медіації ґрунтуються на професіоналізмі медіаторів, чіткому визначенні процесуальних стандартів, забезпеченні добровільної участі сторін, гарантіях захисту прав потерпілих та обвинувачених, контролі за виконанням домовленостей. Крім того, обсяг справ, які підпадають під

цю процедуру є значно ширшим за український, а подекуди взагалі не обмежується. Значну роль відіграє також підтримка судової влади та органів юстиції, які створюють сприятливе правове та інституційне середовище для застосування відновного підходу.

Модель медіації в кримінальному провадженні в Україні потребує подальшого розвитку. Удосконалення можливе шляхом усунення нормативної фрагментації, запровадження єдиної законодавчої бази регулювання медіації, визначення чітких повноважень та процесуальних ролей учасників процедури, удосконалення процесуальних стандартів та гарантій прав сторін, а також адаптації кращих зарубіжних практик до українських правових та соціальних реалій. Ці положення стали основою для розробки конкретних авторських пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання медіації, які викладені в наступному розділі.

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОСУДДІ УКРАЇНИ

3.1 Можливості імплементації позитивного зарубіжного досвіду в кримінальне процесуальне законодавство та практику України

У контексті проведеного у попередньому розділі аналізу функціонування та регулювання інституту медіації в Україні, ми відмітили, що відновне правосуддя, хоча й відоме вітчизняному праву, все ж стикається з багатьма викликами, зокрема: обмежена кількість справ, формальний підхід до потерпілих, брак кваліфікованих медіаторів, відсутність стабільного фінансування. У контексті виявлених проблем особливого значення набуває вивчення та імплементація позитивного зарубіжного досвіду. Зарубіжна практика демонструє, що медіація здатна суттєво посилити гуманістичний вимір кримінального процесу і водночас забезпечити відчутний превентивний ефект. Тому перенесення напрацьованих моделей становить не лише теоретичний, а й практичний інтерес для подальшого реформування КПК України.

Досвід зарубіжних держав демонструє, що відновне правосуддя стає ефективним тоді, коли його філософія закріплена на законодавчому рівні як рівнозначна каральному правосуддю. Підтверджують це німецька концепція та канадські розділи про «альтернативні заходи». Вони демонструють, як пряме посилення на право потерпілих та обов'язок органів правосуддя розглядати можливість примирення змінює культуру правозастосування. Для України, де інститут медіації формально існує, але використовується несистемно, такий законодавчий акцент дозволив би запустити механізм обов'язкового розгляду можливості примирення на кожній процесуальній стадії.

Досвід країн англо-американської правової системи підкреслює необхідність належної уваги до потреб потерпілих. Їхня практика підтверджує, що це не лише відновлює справедливість, але й підвищує легітимність усієї правової системи. Учасники програм у цих країнах повідомляють про набагато вищий рівень задоволеності процедурою та результатом, ніж у звичайних судових процесах. В українській моделі інкорпорація таких підходів допоможе змістити акцент із суто

доказової логіки на пошук соціально прийняттого вирішення конфлікту. Крім того, зарубіжні дослідження підтверджують стійкий зв'язок між участю в медіації та зниженням рецидивної злочинності. Сам факт добровільного діалогу з потерпілим та публічного визнання завданої шкоди суттєво знижує ймовірність повторного вчинення злочину.

Ми також відмітили, що приклади іноземних країн демонструють медіацію як обов'язковий елемент реагування на злочини, скоєні неповнолітніми особами. Українське законодавство про ювенальну юстицію вже містить потенціал для альтернатив, але практика поки що обмежена. Запозичення канадської моделі «позасудових заходів» могло б забезпечити виховний, а не репресивний вплив на молодь, зберігаючи при цьому інтереси громадської безпеки.

Усі проаналізовані країни використовують медіацію як інструмент для полегшення навантаження на суди. У Німеччині та Нідерландах тисячі справ щороку не доходять до винесення вироку, оскільки конфлікт успішно вирішується на стадії медіації. В умовах перевантаження української судової системи (особливо в контексті воєнних злочинів та злочинів проти національної безпеки) це може стати критично важливим механізмом економії процесуального часу та бюджетних ресурсів.

Важливим ми вважаємо досвід Нідерландів у питанні сталого фінансування медіації, а також централізованої акредитації медіаторів. В Україні вони переважно покладаються на донорські гранти та волонтерські ініціативи, що робить систему вразливою. Нідерландська модель доводить, що коли держава гарантує оплату послуг медіатора, а якість контролює професійна рада, медіація швидко стає доступною та ефективною на всій території. Загалом, міжнародна практика демонструє культурну адаптивність правового врегулювання. Медіація сприяє формуванню культури діалогу та довіри. Такі цінностей особливо затребувані в постконфліктному суспільстві. Україні переживає воєнне вторгнення та потребує механізмів соціальної згуртованості. Тому, масштабне впровадження відновного правосуддя може стати каталізатором примирення.

Відмітимо, що законодавство України вже містить спеціальний закон та КПК щодо необхідного інституційного забезпечення медіації. Впровадження окремого досвіду зарубіжних країн зробить реформування реалістичним у короткостроковій перспективі. Більше того, вивчення та адаптація досвіду обраних країн відповідає європейському вектору України. Таке запозичення пропонує практичні рішення для конкретних викликів національної системи кримінального правосуддя. Саме тому подальша концепція вдосконалення інституту медіації в Україні буде, серед іншого, включати позитивні здобутки розглянутих держав.

Аналіз Німеччини дозволив нам конкретно виокремити перевагу регулювання інститут примирення сторін – це законодавчо закріплений процесуальний обов'язок державних органів пропонувати медіацію і прогнозовані матеріально-правові наслідки для учасників. Відповідно до ст. 155а КПК Німеччини суддя та прокурор на будь-якій стадії провадження зобов'язані перевірити, чи є підстави для примирення. Коли це доцільно, на них також покладено обов'язок сприяти його проведенню [47]. Водночас положення ст. 46а КК Німеччини прямо пов'язує результат медіації з вироком. Так, суд може істотно пом'якшити покарання або навіть відмовитися від нього, якщо правопорушник компенсував завдану шкоду й примирився з потерпілим [46]. Ми вважаємо, що така конструкція створює потужний мотиваційний механізм для постраждалої особи. Потерпілий має шанс швидко отримати відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Відповідна норма створює й реальний стимул для правопорушника узяти відповідальність і відновити завдану шкоду. Адже примирення сторін значно вплине на вирок суду. Останній, зі свого боку, має дієвий інструмент індивідуалізації покарання у кожному конкретному випадку.

Імплементація в Україні могла б відбуватися через точкові зміни до КПК та КК. На процесуальному рівні варто запровадити норму, за якою слідчий суддя, слідчий і прокурор обов'язково з'ясовують позицію потерпілого щодо медіації та фіксують це у протоколі першого допиту. За наявності згоди сторін провадження має скеровуватись до акредитованого медіатора. На матеріально-правовому рівні слід доповнити ст. 66 КК України «Обставини, що пом'якшують покарання»

пунктом про успішне відшкодування шкоди та примирення [46]. Ми пропонуємо у ч. 1 після пункту 15 додати пункт 16 такого змісту: «16) добровільне та повне відшкодування завданої злочином шкоди і досягнення письмової угоди про примирення з потерпілим, належним чином затвердженої у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України». Крім того, доцільно передбачити окрему статтю, аналогічну ст. 46а КК Німеччини, яка дозволить суду відмовитися від призначення основного покарання або обмежитися штрафом/обмеженням волі, якщо медіація досягла цілей відновлення. Так, ст. 75 КК України пропонує підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням. Для імплементації німецького досвіду пропонуємо додати ст. 75¹ такого змісту:

«Стаття 75¹. Звільнення від покарання у зв'язку з успішною кримінальною медіацією

Суд може звільнити особу від призначення основного покарання або застосувати більш м'яке покарання, ніж передбачено санкцією статті, якщо встановить, що:

особа визнала фактичні обставини злочину;

особа добровільно, повністю або значною мірою відшкодувала завдану шкоду;

між потерпілим і винним укладена та виконана угода про примирення, затверджена судом;

таке рішення не суперечить інтересам правосуддя та не загрожує суспільній безпеці.

У разі невиконання особою зобов'язань, передбачених угодою про примирення, суд може скасувати звільнення та призначити покарання в межах санкції статті».

Метою імплементації є підвищення ефективності кримінальної юстиції шляхом інституціоналізації механізму, що водночас задовольняє інтереси потерпілих, знижує рецидивізм і розвантажує суди. Досвід Німеччини доводить, що за наявності законодавчої прив'язки рівень успішності примирень стабільно

тримається на позначці $\approx 60\%$, а понад 85% досягнутих угод виконуються добровільно. Очікуваний ефект для України – скорочення строків розгляду нетяжких та середньої тяжкості справ, економія бюджетних коштів на утримання ув'язнених, зменшення рецидивів та формування у суспільстві культури відповідального діалогу.

Наступною проаналізованою країною були Нідерланди. На нашу думку, її досвід найбільш релевантний для України, адже Нідерланди так само нещодавно почали формувати інститут сучасного відновного правосуддя, як і Україна. Однак, зробили це дуже стрімко та ефективно, що підтвердили нам результати дослідження попереднього розділу. Отже, їхня практика та регулювання може послужити відправною точкою для покращення української моделі медіації. Однією з найсильніших рис нідерландської моделі медіації є системна інтеграція на всіх стадіях кримінального процесу через єдину національну мережу. Цей підхід передбачає, що пропозиція примирення не є разовою опцією. Вона супроводжує справу від моменту першого допиту до завершення виконання вироку. Судді, прокурори й слідчі користуються спільним електронним реєстром, у якому фіксуються результати «перевірки на придатність до медіації». За наявності згоди сторін, автоматично призначається сертифікований медіатор. Для потерпілої особи це означає гарантоване право на відновний діалог незалежно від стадії провадження. Для правопорушника формує стабільну мотивацію співпрацювати, адже позитивний результат відображається у судовому рішенні. Врешті, для органів юстиції – зручний інструмент моніторингу й статистики, що забезпечує рівномірну практику по країні та зменшує навантаження на судову систему.

Ми вважаємо, що відповідні зміни можна імплементувати і в законодавство України. Впровадження має ґрунтуватись на трьох кроках: нормативний, інфраструктурний та кадрово-методичний. Так нормативні зміни стосуються внесення відповідних змін до законодавства зокрема щодо вимоги фіксувати в протоколі слідчих дій згоду на медіацію або вмотивовану відмову від цієї процедури. Так, внести зміни до ст. 104 КПК України, зокрема, у п. 2 ч. 3 після слів «... отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього

кримінального провадження,» доповнити словами: «у тому числі результат перевірки можливості проведення кримінальної медіації між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим), зазначення позиції кожної сторони щодо участі в такій процедурі та, у разі відмови, короткий виклад мотивів». У п. 3 ч. 3 після абзацу «вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації;» додати новий абзац такого змісту: «у разі досягнення між сторонами угоди про проведення кримінальної медіації – посилення на протокол (довідку) медіатора та зазначення строку, у який провадження передається до медіаційної служби або поновлюється у загальному порядку».

У ч. 5 (порядок внесення зауважень) після слів «...зауваження і доповнення зазначаються у протоколі...» додати речення: «У разі незгоди учасника з формулюванням результату перевірки можливості медіації його заперечення викладаються окремим абзацом перед підписами і засвідчуються підписом цієї особи або її захисника (законного представника).»

Також, доцільно внести зміни й в інші статті КПК України. Так, у ст. 376 додати новий абзац такого змісту: «результат перевірки судом можливості проведення кримінальної медіації, у тому числі: (а) факт роз'яснення сторонам права на медіацію; (б) позицію потерпілого та обвинуваченого щодо участі в процедурі; (в) у разі відмови – стислий виклад мотивів, заявлених сторонами або встановлених судом;». У кінці ч. 3 додати речення: «У разі досягнення сторонами угоди про медіацію суд зазначає у протоколі посилення на протокол (довідку) медіатора та визначає строк, у який провадження скеровується до медіаційної служби або поновлюється у загальному порядку».

Також у продовження цього питання ми пропонуємо внести зміну у положення ст. 412 «Істотні порушення вимог кримінального процесуального закону». Після п. 7 пропонуємо додати наступне положення: «⁷¹⁾ у протоколі судового засідання відсутні відомості, передбачені ч. 2 ст. 376 цього Кодексу, щодо результату перевірки можливості проведення кримінальної медіації, якщо сторона наполягала на розгляді питання медіації чи заявляла про порушення свого права на участь у ній».

Ми вважаємо, що відповідні зміни несуть практичний ефект, адже суддя зобов'язаний щоразу засвідчувати, що права на відновне правосуддя були роз'яснені, а позиції сторін зафіксовані. На нашу думку, відповідна правова норма дисциплінує практику і робить медіацію «видимою» для апеляційного суду.

Інфраструктурні зміни включають в себе розгорнути єдиного модулю в Єдиному реєстрі досудових розслідувань та Автоматизованій системі документообігу суду. Це дозволить в режимі реального часу передавати справи акредитованим медіаторам, відстежувати прогрес і, в разі успіху, створювати стандартизований пакет документів для суду. Це важливо для того, щоб система зменшила залежність медіації від особистого ентузіазму окремих суддів чи прокурорів, роблячи відновний підхід дійсно доступним для всіх. Крім того, раннє направлення справ на примирення підвищує ймовірність позитивного результату, оскільки сторони ще не зайняли конфронтаційних позицій. Також, прозорий електронний контроль унеможливорює практику «символічних» перенаправлень або формальних зволікань. Важливим також є стандартизований зворотний зв'язок, який дозволяє швидко коригувати методологію та статистично підтверджувати її ефективність.

Кадрово-методологічні зміни спрямовані на створення курсів із відновного правосуддя в Національній школі суддів та Національній академії прокуратури. Крім того, вони мають бути направлені на освіту щодо ролі захисника в кримінальній медіації в програмі підвищення кваліфікації адвокатів. Це забезпечить спільне бачення процедури всіма учасниками процесу. Досвід Нідерландів, який ми описували раніше, показав нам, що на початкових етапах впровадження медіації ні працівники кримінальної юстиції, ні населення не розуміло і не підтримувало процедури відновного правосуддя. Проте, належна освітня складова змінила цей підхід забезпечивши ефективне функціонування інституту медіації. Відповідний підхід варто застосовувати й для України [101, с. 582].

Неабияке значення також має питання фінансування медіації. Ми відзначали, що нідерландська модель фінансується із державного бюджету. Україна має до

цього відмінний підхід. Український дослідник В. С. Сірко наголошує на необхідності забезпечення фінансової доступності. Його позиція ґрунтується на потребі «запровадити програми фінансової підтримки, які зроблять медіацію доступною для всіх верств населення». Автор пропонує створення фондів для фінансування медіації у випадках, коли одна зі сторін не має фінансової можливості заплатити за послуги медіатора [101, с. 582]. Ми ж, в свою чергу, пропонуємо державне фінансування медіації.

Для гарантії доступності процедури необхідно внести до Закону «Про безоплатну правничу допомогу» положення, яке відносить витрати на кримінальну медіацію до первинної безоплатної правничої допомоги. Таким чином буде усунуто фінансовий бар'єр для соціально вразливих груп. Отже, ми пропонуємо ст. 13 ч. 2 після п. 3 доповнити новим п. 4 такого змісту: «4) організація та оплата за рахунок коштів державного бюджету послуг медіатора й інших необхідних витрат, безпосередньо пов'язаних із проведенням кримінальної медіації між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим)». Метою таких змін є покриття витрат на кримінальну медіацію окремим, чітко визначеним видом безоплатної вторинної правничої допомоги. Це допоможе зняти фінансовий бар'єр для учасників і забезпечити стабільне державне фінансування процедури.

Крім того, у ч. 1. ст. 14 після п. 29 ми вважаємо доцільним додати п. 30 такого змісту: «30) потерпілі, підозрювані та обвинувачені, які письмово погодилися на проведення кримінальної медіації, – на правничі послуги, передбачені п. 2 і п. 3 ч. 2 ст. 13 цього Закону, а також на послуги та витрати, зазначені у п. 4 ч. 2 ст. 13 цього Закону». Відповідні законодавчі зміни гарантують доступ до безоплатної оплати медіатора й процесуального супроводу обом сторонам угоди про примирення.

Запропоновані зміни до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» покликані усунути один із ключових бар'єрів, що стримує розвиток кримінальної медіації в Україні, – нестачу гарантованого фінансування. Ми вважаємо, що відповідні зміни покладуть на державу оплату послуг медіатора та пов'язаних витрат. Завдяки цьому процедура стане реально доступною для всіх учасників кримінального провадження незалежно від їхнього майнового

становища. Така фінансова доступність підвищить готовність сторін звертатися до відновного механізму, а отже збільшить кількість успішних угод про примирення та добровільних компенсацій шкоди.

Надання сторонам права на безплатне професійне представництво та консультативний супровід у межах медіації вирівняє їхні процесуальні можливості. Загалом такий підхід може суттєво посилить довіру суспільства до процедури. Запровадження окремого бюджетного рядка для фінансування кримінальної медіації сприятиме створенню сталої та передбачуваної системи, що не залежатиме від донорських грантів або волонтерських ресурсів.

Ми вважаємо, що довгострокові наслідки такого фінансування помітно скоротять навантаження на органи досудового розслідування та суди. Тобто, загалом у перспективі це фінансування буде братися із розподілення на видатків на судову систему. Тобто ми можемо стверджувати, що медіація лише на початковому етапі вимагає додаткового фінансування, а у перспективі може фінансуватись із бюджету на судові справи, адже якщо медіація функціонує успішно – навантаження на судову систему менше, а отже, нижчим є і державне фінансування. Це підтверджує нам досвід Нідерландів. У Нідерландах послуги медіатора для справи середньої складності оцінюються в 6-10 годин роботи. Середня ринкова ставка становить $\approx \text{€}150/\text{годину} \approx \text{€}900\text{-}1500$ за весь цикл між двома сесіями [191]. Та сама справа, якщо вона проходить повний шлях від позовної заяви до вироку, вимагає щонайменше одного підготовчого та одного основного судового засідання, участі прокурора, секретаря, перекладачів, позаштатних юристів тощо. Навіть без урахування гонорарів сторін, тільки «внутрішня» собівартість суду в Нідерландах оцінюються в кілька тисяч євро (річний бюджет судової влади становить 1,25 млрд. євро, що охоплює $\approx 1,7$ млн. справ на рік) [147]. Отже, середня «внутрішня» собівартість однієї з кримінальних справ для судової влади становить приблизно 735 євро ($1\,250\,000\,000 \text{ євро} \div 1\,700\,000 \text{ справ} \approx 735 \text{ євро за справу}$). Це усереднена цифра, що включає зарплати суддів та персоналу, адміністративні й технічні видатки, але не враховує витрати на сторінку органів досудового розслідування. Порівняно з типовим гонором медіатора 900-1500 євро за дві-три сесії, вже при

двох пропущених судових даних бюджетна економіка стає щонайменше паритетною, а за звичайного сценарію (більше засідань, виклики експертів, перекладачів тощо) – помітно підвищені витрати на медіацію. Саме на цій різниці обґрунтовується пропозиція фінансувати кримінальну медіацію за рахунок перерозподілу частини коштів. Тобто медіація загалом дешевша за повноцінний судовий розгляд.

Врешті-решт, зміни відповідатимуть європейському вектору України, гармонізуючи національне законодавство з практикою країн, де відновне правосуддя є невід’ємною складовою кримінальної юстиції.

Загалом, відзначимо, що імплементація нідерландського принципу «повної інтеграції» привносить в українську систему кримінального правосуддя не лише нову процедуру, а й інституційну культуру відновного мислення, коли питання примирення автоматично виникає в кожній справі і розглядається з такою ж ретельністю, як і перспектива обвинувального вироку. Як наслідок, це сприятиме кращому задоволенню потреб потерпілих, зменшенню рецидивної злочинності та підвищенню ефективності використання судових і процесуальних ресурсів.

Розглядаючи досвід США та Канади варто відмітити, що їхні правові системи є відмінними від українською. Враховуючи ці особливості, слід визнати, що повне перенесення американської чи канадської моделі медіації в український правопорядок є обмеженим через різницю правових традицій. Загальне право, на відміну від континентального, не ґрунтується на кодифікованих джерелах. Воно передбачає гнучкість судової практики та ширші повноваження суддів. Це підтверджується і тим, що у США, наприклад, немає федерального законодавства, яке регулює медіацію. Однак навіть за таких умов низка практичних підходів, напрацьованих у США та Канаді, заслуговує на увагу. Деякі практики можуть бути адаптовані до української системи, зокрема шляхом запровадження пілотних проектів або внесення змін до процесуальних норм.

При розгляді досвіду США одразу вбачаємо велику перевагу у наявності медіації як окремої професійної гілки судочинства. Відповідну думку підтримує й український дослідник і суддя І. Г. Ясиновський. Він наголошує, що у США існує

власна професійна медіація. У цій країні існує спеціальне співтовариство медіаторів, які уповноважені брати участь у відповідних врегулюваннях. У США діють державні та приватні служби медіації. І. Г. Ясиновський вважає таку модель окремого інституту медіації найбільш ефективною та наголошує на необхідності її впровадження в національне законодавство. Згідно з його обґрунтованою думкою, особа, яка пройшла спеціальну підготовку у напрямку медіації, має більше шансів позитивно вирішити конфлікт, з максимальною користю для сторін [132, с. 95]. Тобто, автор наголошує на необхідності створення окремого напрямку підготовки медіаторів. Ми цілком підтримуємо думку дослідника. У попередньому розділі під час аналізу ролі та статусу медіатора у кримінальному процесі ми відмічали низку наявних проблем. Зокрема, кримінальне процесуальне законодавство не визначає чітко статусу медіатора в кримінальному процесі. Хоча Закон України «Про медіацію» визначає загальні рамки інституту, у КПК відсутні норми, які б регулювали порядок залучення медіатора під час досудового розслідування чи судового розгляду. Як наслідок, медіація в кримінальних справах здійснюється переважно у форматі пілотних проєктів або на підставі домовленостей сторін. Такий підхід створює правову невизначеність і нерівномірність практики. Додаткову проблему породжує колізія між принципом конфіденційності переговорів та обов'язком органів правосуддя перевіряти добровільність примирення. Медіатор не може бути допитаний про зміст переговорів, а отже контроль суду і прокуратури обмежується формальними критеріями.

Ми пропонуємо виправити це на інституційному та правовому рівні. Передусім, доцільно внести зміни до існуючих нормативно-правових актів. Перш за все, слід додати ґрунтовні положення та низку змін до спеціального Закону «Про медіацію». Так, ми вважаємо доцільним доповнити положення ст. 1 після п. 10 у відповідній нумерації, а саме: «11) кримінальна медіація – добровільна, конфіденційна процедура врегулювання кримінально-правового конфлікту між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) за посередництва кримінального медіатора; 12) кримінальний медіатор – фізична особа, внесена до Національного реєстру медіаторів з позначкою «кримінальна спеціалізація» та такою, що пройшла

підготовку не менше 120 академічних годин, з яких щонайменше 40 % – практичний модуль; 13) сертифікат кримінальної медіації – уніфікований документ, що підтверджує добровільність участі сторін і результат медіації без розкриття змісту переговорів». Положення п. 1 ст. 10 щодо базової підготовки медіаторів пропонується розширити наступними уточненнями: «1¹. Базова підготовка медіатора, який набуває кримінальної спеціалізації, здійснюється за окремою програмою обсягом не менше 120 академічних годин, з яких щонайменше 40 % – практичний модуль». У ч. 6 після положення «Суб'єкти освітньої діяльності, що здійснюють підготовку медіаторів, ведуть реєстри своїх випускників, в яких зазначаються відомості, передбачені ч. 4 цієї статті.» слід додати наступне уточнення «У разі здобуття кримінальної спеціалізації в реєстрі обов'язково фіксуються: кількість годин кримінальної підготовки (не менше 120 академічних годин, з яких щонайменше 40 % становить практичний модуль) та дата останньої перекредитації». Крім того, ч. 2 п. 5 ст. 14 «Реєстри медіаторів» доцільно викласти у такій редакції: «спеціалізація медіатора, у тому числі кримінальна спеціалізація, із зазначенням кількості годин спеціалізованої або кримінальної підготовки (за наявності);»

Також пропонуємо додати дві нові статті, а саме:

«Стаття 17¹ Особливості кримінальної медіації

1. Кримінальна медіація проводиться за умови наявності добровільної письмової згоди потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого), оформленої: спільним клопотанням сторін, поданим слідчому, прокурору або суду; або ухвалою слідчого судді чи суду, постановою прокурора, ухваленими за наявності такої письмової згоди сторін.

2. Строк проведення кримінальної медіації не може перевищувати шістдесят календарних днів з дня винесення ухвали (постанови) про її проведення; якщо медіацію призначено під час судового розгляду, такий строк не може перевищувати сорока п'яти календарних днів. У виключних випадках зазначені строки можуть бути продовжені один раз на строк до п'ятнадцяти днів за вмотивованим спільним клопотанням сторін.

3. За результатами кримінальної медіації медіатор складає сертифікат кримінальної медіації, що підписується сторонами та медіатором і передається слідчому, прокурору або суду для долучення до матеріалів кримінального провадження. Форма та порядок ведення сертифіката затверджуються Міністерством юстиції України.

4. Відомості, отримані під час кримінальної медіації, є конфіденційними та не підлягають розголошенню. Медіатор, потерпілий, підозрюваний (обвинувачений) та інші учасники процедури не можуть бути допитані як свідки щодо змісту переговорів, висловлених пропозицій або поступок, крім випадків, прямо передбачених законом.

5. Витрати на проведення кримінальної медіації відшкодовуються за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, якщо інше не передбачено письмовою угодою між сторонами про повне або часткове самостійне покриття таких витрат».

Крім цього, доречно внести й низку змін у КПК України, щоб уникнути колізії. Так, положення ст. 3 необхідно доповнити п.п. 29-31 такого змісту: «29) кримінальна медіація – добровільна конфіденційна процедура врегулювання кримінально-правового конфлікту між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) за посередництва кримінального медіатора, що проводиться відповідно до Закону України «Про медіацію» та цього Кодексу; 30) кримінальний медіатор – медіатор, включений до Національного реєстру медіаторів із відміткою «кримінальна спеціалізація», який пройшов підготовку обсягом не менше 120 академічних годин, з яких щонайменше 40 % становить практичний модуль, та щороку підтверджує кваліфікацію у порядку, встановленому законом; 31) сертифікат кримінальної медіації – стандартизований документ, підписаний сторонами та кримінальним медіатором, що підтверджує добровільність участі сторін і результат кримінальної медіації без розкриття змісту переговорів».

Також після ст. 74 «Судовий розпорядник» необхідно додати ст. 74¹ «Медіатор» і викласти її у такій редакції: «1. Медіатор є самостійним учасником

кримінального провадження, який залучається для проведення кримінальної медіації відповідно до Закону України «Про медіацію» та цього Кодексу.

2. Медіатор має право:

1) одержувати від слідчого, прокурора, суду доступ до матеріалів кримінального провадження в обсязі, необхідному для належного проведення медіації;

2) діяти незалежно та неупереджено, приймаючи самостійні професійні рішення щодо процедури медіації;

3) відмовитися від надання пояснень або свідчень щодо змісту переговорів, висловлених пропозицій чи поступок сторін, за винятком випадків, прямо передбачених законом.

3. Медіатор зобов'язаний:

1) забезпечувати добровільність участі сторін, конфіденційність інформації, рівність їхніх прав та інтересів у ході медіації;

2) негайно, але не пізніше як у триденний строк, письмово повідомити слідчого, прокурора або суд про завершення чи припинення медіації та надати сертифікат кримінальної медіації;

3) утримуватися від будь-яких дій, що можуть створити конфлікт інтересів, та не допускати упередженості під час виконання своїх функцій».

Також необхідно внести зміни до ч. 3 ст. 104 такого змісту: у п. 2 після слів «...отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі і документи;» додати новий абзац:

«результат перевірки можливості проведення кримінальної медіації, зокрема:

1) факт роз'яснення сторонам їхнього права на таку процедуру;

2) позицію потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого) щодо участі;

3) у разі відмови – стислий виклад мотивів кожної сторони.».

Крім того, у п. 3 після слів «...вилучені речі і документи та способи їх ідентифікації;» доповнити абзацом «у разі досягнення сторонами угоди про проведення кримінальної медіації – реєстраційний номер та дата сертифіката

кримінальної медіації, виданого медіатором відповідно до Закону України «Про медіацію». Подальші абзаци п. 3 залишаються без змін.

Ст. 376 «Проголошення судового рішення» доповнити новою частиною другою такого змісту: «2. Під час підготовчого судового засідання, а також перед початком дослідження доказів у кожному судовому засіданні суд зобов'язаний перевірити, чи бажають сторони кримінального провадження скористатися процедурою кримінальної медіації. Головуючий роз'яснює сторонам їхнє право на кримінальну медіацію та наслідки примирення. Волевиявлення кожної сторони (згода, відмова або клопотання про відкладення для консультацій із медіатором) фіксується у протоколі судового засідання. У разі відмови сторін від медіації стислий зміст причин такої відмови зазначається у протоколі.

За наявності спільного клопотання сторін про проведення медіації суд ухвалює рішення про зупинення судового провадження на строк, необхідний для проведення медіації, але не більше сорока п'яти днів. Порухення вимоги про фіксацію результатів перевірки можливості кримінальної медіації у протоколі судового засідання є істотним порушенням вимог цього Кодексу». Крім того, положення ч. 2 ст. 412 доповнити п. 7² «порушено вимогу фіксації перевірки можливості кримінальної медіації, визначену ч. 2 ст. 376 цього Кодексу».

Отже, запропонований комплекс змін до законодавства України спрямований на системну інтеграцію кримінальної медіації в національну модель. Метою цих змін є трансформаційний характер змін. Він вирішує три ключові проблеми: правову невизначеність статусу медіатора, відсутність процесуального механізму залучення медіації та брак професійного кадрового потенціалу. Внесення дефініцій «кримінальна медіація» та «кримінальний медіатор» формує спільний термінологічний базис. Крім того, зміни покликані врегулювати правовий статус медіатора.

Таким чином ми пропонуємо імплементувати досвід США та вирішити низку проблем, наявних у національній практиці медіації. Не зважаючи на те, що у США інша правова система, саме таке запровадження, на нашу думку, й виступає прямим зразком імплементції практики, а не її прямого запозичення, адже найкращий

досвід США ми адаптуємо під українські реалії та спрямовуємо на вирішення національних проблем.

Останнім розглянутим прикладом була Канада. Досвід цієї країни демонструє два, на нашу думку, важливі елементи, які залишились поза увагою вітчизняного законодавця. Канадською перевагою є системний захист національних менших та адаптація медіації до їхніх потреб. На рівні власної Конституції Канада визнає мультикультурність і на рівні кримінальної юстиції закріпила обов'язок враховувати культурні особливості учасників. Так, положення ст. 718.2(е) КК Канади зобов'язують слідчих і суддів пропонувати медіацію корінним народам та іншим уразливим групам [142]. Ми вважаємо, що Україна, яка має європейських вектор розвитку, має також уже імплементувати відповідні норми про права меншин у процесі медіації. Таким чином, ми пропонуємо низку доповнень. Зокрема, додати до Закону України «Про медіацію» нову статтю і викласти її в такій редакції: «Стаття 17². Захист учасників медіації з числа корінних народів та національних меншин України

1. Учасник медіації, який належить до корінного народу або національної меншини України у значенні Закону України «Про національні меншини (спільноти) України», має право вимагати проведення медіації мовою, якою він володіє на рівні, достатньому для повного та усвідомленого захисту своїх прав та інтересів.

2. Суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, зобов'язаний на підставі письмового волевиявлення такого учасника:

1) залучити перекладача або співмедіатора, який володіє відповідною мовою та підтвердженою міжкультурною компетентністю;

2) у разі потреби забезпечити адаптацію правил проведення медіації з урахуванням культурних особливостей сторін.

3. Витрати, пов'язані із залученням перекладача та/або співмедіатора, передбачені частиною другою цієї статті, відшкодовуються за рахунок коштів Державного бюджету України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

4. Учасник, зазначений у частині першій цієї статті, може письмово відмовитися від запропонованих мовно-культурних гарантій; така відмова додається до матеріалів медіації і не позбавляє його права поновити відповідне клопотання на будь-якому етапі процедури».

Також до КПК України додати нову ч. 4 ст. 74¹ «Медіатор»: «Якщо учасник провадження належить до національної чи мовної меншини, медіатор зобов'язаний забезпечити участь перекладача або сертифікованого співмедіатора відповідної культури, якщо письмово не відмовлено від такої гарантії».

А крім того, у п. 2 ч. 3 ст. 104 КПК України (описова частина протоколу слідчої дії) після слів «важливі для цього провадження» дописати: «а також дані про залучених перекладачів/спів-медіаторів і мову, якою проводилася медіація». На нашу думку, очікуваний результат таких дій – це мінімізація процесуальної дискримінації та підвищення довіри меншин до національної кримінальної юстиції.

Отже, запропонований комплекс змін допомагає включити досвід Канади до правової системи України. Він закріплює недискримінаційні стандарти, які відповідають, зокрема, і європейським рекомендаціям щодо відновного правосуддя та захисту меншин. Така модель відповідає конституційному зобов'язанню України гарантувати культурну самобутність усіх громадян та логіці імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка надає пріоритет рівному доступу до судових процедур для вразливих груп населення.

Очікуваний нормативний ефект полягає у зменшенні кількості скарг до ЄСПЛ на підставі порушень ст. 6 та ст. 14 Конвенції. Крім того, очікується підвищення рівня виконання угод про медіацію, оскільки сторони зможуть повноцінно представляти свої інтереси без мовних бар'єрів. Таким чином, запровадження запропонованих норм є не просто технічним коригуванням законодавства. Такий підхід формує новий інклюзивний та відновний вектор розвитку української кримінальної юстиції.

Отже, зазначені нами зміни виокремлені та сформульовані на підставі застосування найкращих іноземних практик досліджених країн, а також із урахуванням проблем, які виокремили ми раніше у роботі, а також які виявляють

деякі вітчизняні науковці. Запропоновані авторські законодавчі зміни мають на меті покращити окремі аспекти медіації. Тим не менш, для створення цілісного реформування системи виключно імплементації іноземного досвіду недостатньо. Тому далі у роботі ми запропонуємо низку підходів до виправлення виявлених прогалин національного законодавства та створимо цілісний правовий акт, який покликаний внести зміни у вітчизняне законодавство. Крім того, ми прагнемо сформулювати нову концепцію відновного правосуддя в Україні. Аналіз та імплементація іноземного досвіду були необхідні для створення цілісного уявлення про необхідні напрямки законодавчих змін, які ми завершуємо далі у роботі.

3.2 Авторські пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання медіації у кримінальному провадженні

Сучасний інститут медіації формується в Україні більше 10 років. Ми відмітили низку законодавчих актів, які його регламентують. Тим не менш, враховуючи, що відповідний інститут все ще перебуває на етапі свого становлення, можна зустрітись із певними правовими недоліками та колізіями, які заважають ефективному функціонуванню медіації. У цій частині роботи ми ставимо собі за мету розглянути наукові підходи та власні спостереження щодо наявних недоліків у законодавстві про медіацію та запропонувати авторські шляхи до їхнього покращення.

Важливо, що розглядаючи кожен вітчизняний акт у цій сфері, можна помітити певні неточності та недоліки. Цю проблему відмічають і багато науковців. Частково ми вже розглянули певні законодавчі зміни у попередньому пункті, прагнучи імплементувати іноземний досвід у вітчизняне право. Проте, ще багато проблем, виокремлених нами у попередньому розділі дисертаційного дослідження залишаються актуальним навіть за умов імплементації іноземного досвіду. Тому ми пропонуємо авторські підходи до вирішення наявних проблем щодо функціонування інституту медіації в Україні. В межах цієї частини дисертаційного дослідження ми пропонуємо розглянути підходи іноземних авторів, а також наше бачення вирішення наявних проблем. Результатом дослідження стане проект

Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів у контексті функціонування медіації, представлений у повному обсязі у Додатку 3 до цієї роботи. Таким чином, ми пропонуємо практичний підхід до розв'язання виявлених проблем.

Першою проблемою, яку ми виділяли раніше, є системний розрив між нормами КПК та Законом України «Про медіацію». Відповідну прогалину виділяють також О. В. Кацьора та І. Г. Ясиновський [42, с. 23; 133, с. 126]. Не зважаючи на те, що Закон України «Про медіацію» закріпив відповідне явище як універсальну позасудову форму, законодавець залишив поза увагою саме кримінальну процесуальну сферу. Наприклад, медіатор формально не є учасником провадження. Крім того, порядок допуску до матеріалів розслідування та інструменти захисту конфіденційності переговорів не визначені. Варто також наголосити, що санкцій за розголошення відомостей нема. У сукупності це породжує ситуацію, коли відновний механізм «де-юре» дозволено, але «де-факто» реалізується лише на умовах доброї волі слідчого чи суду. Загалом, такий підхід суперечить вимогам правової визначеності і підриває довіру сторін до процедури. Частково питання правового розриву було усунуто нашими попередніми пропозиціями. Зокрема, додані положення закріпили кримінальну спеціалізацію медіатора, ого процесуальний статус, а також визначили процедуру залучення. Однак, залишаються питання щодо відсутності прямого доступу до матеріалів справи. Відповідне питання ґрунтовно ми розглянемо далі у аспекті конфіденційності.

Ми виокремили ще одну перешкоду, яка полягає у відсутності законодавчої бази, яка підтримує певну модель відновної програми. На відповідний недолік вказують й вітчизняні дослідники. Так, наприклад, К. Е. Косяченко наголошує, що «упущенням Закону є й те, що він не визначає модель медіації...» [45, с. 95]. Міжнародна практика досліджених країн показує, що ефективна кримінальна медіація спирається не лише на статус медіатора, а й на інституційно-прописану програму. Така програма включає набір єдиних стандартів відбору справ, оцінки ризиків, нагляду за виконанням угоди та фінансування. В Україні ж законодавство

обмежується декларацією принципів, лишаючи конкретні формати та контроль якості на розсуд локальних ініціатив. Як наслідок, виникає регіональна фрагментація та відсутність критеріїв відбору справ. Врешті решт, це веде до більш масштабних проблем, як недовіра до судів і прокуратури, бо немає гарантій репарації потерпілому.

Ми вважаємо, що відповідне питання варто врегульовувати на рівні внесення відповідних змін до законодавства. Передусім, слід створити базу програми. У цьому напрямку доцільно внести зміни до Закону України «Про пробацію» від 2015 р. [88]. Зокрема, ми пропонуємо доволі радикальний формат змін, а саме додавання нового розділу. Ми пропонуємо після Розділ IV «Організація пробації» додати Розділ V «Відновні програми» у такому змісті:

«Стаття 22. Відновна програма та її мета

1. Відновна програма – це комплекс заходів, спрямованих на добровільне врегулювання кримінально-правового конфлікту між потерпілим та правопорушником шляхом кримінальної медіації, забезпечення виконання досягнутої угоди, зниження ризику повторного правопорушення та соціальну інтеграцію правопорушника.

2. Відновна програма реалізується під координацією органу пробації та включає:

- 1) первинне оцінювання придатності кримінального провадження до відновної програми;
- 2) проведення однієї чи кількох сесій кримінальної медіації;
- 3) укладення угоди про примирення та визначення плану репарацій;
- 4) нагляд органу пробації за виконанням угоди і, за потреби, соціально-педагогічний супровід правопорушника;
- 5) підготовку підсумкового звіту про результати програми.

3. Відновна програма застосовується за умови добровільної письмової згоди потерпілого та правопорушника й відсутності обмежень, визначених цим Законом та Кримінальним процесуальним кодексом України.

Стаття 23. Акредитація та реєстрація провайдерів відновних програм

1. Провайдером відновної програми може бути орган пробації або юридична особа публічного чи приватного права, що пройшла акредитацію Міністерства юстиції України.

2. Для отримання акредитації заявник подає до Міністерства юстиції України:

- 1) відомості про наявність не менше двох кримінальних медіаторів, внесених до Національного реєстру медіаторів;
- 2) опис методики оцінювання ризику рецидиву та придатності справи до програми;
- 3) стандарти ведення документації та звітності;
- 4) підтвердження матеріально-технічної спроможності виконувати програму.

3. Міністерство юстиції України веде Державний реєстр провайдерів відновних програм і щороку перевіряє відповідність провайдерів встановленим критеріям.

Стаття 24. Фінансування відновних програм

1. Фінансування відновних програм здійснюється за рахунок:

- 1) коштів Державного бюджету України, що спрямовуються органам пробації у вигляді цільової субвенції;
- 2) коштів місцевих бюджетів;
- 3) добровільних внесків фізичних та юридичних осіб.

2. Розподіл бюджетних коштів між провайдерами здійснюється з урахуванням коефіцієнта результативності, який щороку затверджує Міністерство юстиції України та який враховує:

- 1) частку угод, виконаних у повному обсязі;
- 2) рівень задоволеності потерпілих;
- 3) показник повторної злочинності осіб-учасників програми протягом 12 місяців після її завершення.

3. Оплата послуг зовнішніх провайдерів здійснюється після підтвердження органом пробації фактичного виконання угоди про примирення.

Стаття 25. Моніторинг та звітність щодо відновних програм

1. Орган пробації веде облік усіх відновних програм у Єдиній інформаційно-аналітичній системі пробації. Провайдер відновної програми щороку до 1 лютого подає до органу пробації звіт, що містить:

- 1) кількість осіб, охоплених програмами, та категорії кримінальних правопорушень;
- 2) частку угод, виконаних у повному, частковому обсязі або невиконаних;
- 3) суму фактично сплачених репарацій потерпілим;
- 4) показник повторних кримінальних правопорушень упродовж 12 місяців після завершення програми;
- 5) результати опитування потерпілих щодо задоволеності процедурою.

2. Міністерство юстиції України формує на підставі поданих звітів річну Національну доповідь про стан та ефективність відновних програм і до 1 квітня року, що настає за звітним, подає її Кабінету Міністрів України та Верховній Раді України». Подальшу нумерацію розділів та статей змінити відповідно до внесених поправок.

Таким чином, внесення відповідних змін усуває регіональну фрагментацію практик. Закон запроваджує єдині правила акредитації та фінансування та створює прозору систему статистичної звітності. Це оптимізує бюджетні витрати на кримінальне правосуддя, наближаючи Україну до міжнародних стандартів відновного правосуддя.

Крім цього закону, слід внести низку змін і у КПК України, зокрема доповнити ч. 1 ст. 284 «11) після успішного проходження відновної програми, підтвердженого органом пробації, та повного виконання угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим)». А також додати нову статтю, положення якої встановлюють контроль за виконанням угоди про примирення. Зміст статті пропонуємо викласти у такому форматі:

«Стаття 539¹. Контроль органу пробації за виконанням угоди про примирення

1. Не пізніш як у триденний строк після набрання законної сили ухвалою суду, якою затверджено угоду про примирення, суд надсилає копію такої угоди

разом із планом її виконання до відповідного органу пробації за місцем проживання (перебування) підозрюваного (обвинуваченого).

2. Отримавши угоду, орган пробації реєструє її в Єдиній інформаційно-аналітичній системі пробації та здійснює контроль за виконанням зобов'язань правопорушника, а також, у разі потреби, сприяє потерпілому в одержанні репарацій.

3. У разі повного виконання умов угоди про примирення орган пробації складає довідку за затвердженою Міністерством юстиції України формою та протягом трьох робочих днів надсилає її прокурору, суду, який затвердив угоду, та потерпілому.

4. У разі невиконання або істотного порушення умов угоди орган пробації протягом трьох робочих днів складає мотивоване подання про невиконання угоди і надсилає його прокурору та потерпілому.

5. Отримавши довідку, прокурор протягом п'яти робочих днів приймає рішення про закриття кримінального провадження на підставі п. 11 ч.1 ст. 284 цього Кодексу. Отримавши подання про невиконання угоди, прокурор невідкладно, але не пізніше десяти днів, вирішує питання про поновлення кримінального переслідування у встановленому порядку.

6. Орган пробації щомісяця інформує потерпілого (його представника) про стан виконання угоди, якщо інше не передбачено самою угодою.

7. Порядок ведення обліку угод про примирення, форма довідки та мотивованого подання, а також правила їх електронного обігу визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері пробації.

8. Відомості, отримані органом пробації під час контролю за виконанням угоди про примирення, є конфіденційними та використовуються виключно для цілей, передбачених цією статтею».

Запропоновані зміни та доповнення покликані сформувати цілісний процесуальний шлях для кримінальної медіації. Нова підстава закриття провадження надає слідчому та прокурору законний механізм завершити досудове

розслідування після підтвердження виконання відновної програми. У результаті кримінальна медіація дістає чітко визначену процесуальну «точку виходу» на обох стадіях провадження. Це перетворює відновну програму на дієвий та контрольований механізм припинення кримінальних справ без шкоди для принципу юридичної певності.

Наступний недолік відмічає українська дослідниця М. Д. Федорчук. Він полягає у відсутності чіткої інтеграції медіації в строки та стадії процесу [149, с. 66]. Авторка наголошує на потребі в чітких рекомендаціях або нормах, які б визначали механізм направлення справи на медіацію та зупинення процесу на час переговорів. Загалом, ми погоджуємось із її позицією та вважаємо доцільним закріпити призупинення строків на період медіації, що діятиме на обох ключових стадіях кримінального процесу. На досудовому етапі слідчий або прокурор, одержавши письмову згоду сторін, постановою зупиняє кримінальне провадження на строк до шістдесяти календарних днів, необхідний для проведення переговорів із медіатором. На судовій стадії подібну функцію виконує ухвала суду.

Зокрема, пропонуємо доповнити КПК України ч. 9 до ст. 219 «Строки досудового розслідування» у такій редакції «Перебіг строків, установлених цією статтею, зупиняється на час дії постанови слідчого або прокурора про зупинення досудового розслідування у зв'язку з проведенням кримінальної медіації, але не більш як на шістдесят календарних днів. Такий строк може бути продовжено однократно на тридцять календарних днів за письмовою згодою потерпілого». На нашу думку, відповідні зміни зменшують ризик пропуску процесуальних строків.

Варто відмітити, що на сьогодні вітчизняне законодавство містить одночасно два різні режими примирення. Так, згідно зі ст. 46 КК України, передбачається звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі примирення з потерпілим [46]. З іншого боку, глава 35 КПК України регламентує кримінальне провадження на підставі угод [47]. Відповідні норми відрізняються сферою дії та наслідками. Відсутність пріоритету вибору породжує правову колізію. В цьому контексті пропонуємо ст. 44 КК України доповнити ч. 2 такого змісту: «Якщо обставини, передбачені цією статтею, є наявні, прокурор зобов'язаний ініціювати

звільнення від кримінальної відповідальності у порядку, встановленому КПК України. Укладення процесуальної угоди про примирення за главою 35 КПК України допускається лише у випадку, коли підстави для звільнення, передбачені цією статтею, відсутні».

Для повного усунення колізій, необхідно внести зміни і у КПК України. В рамках цього, ми пропонуємо доповнити ст. 469 «Ініціювання та укладення угоди» новими частинами: «3¹. Перед започаткуванням переговорів щодо угоди про примирення слідчий або прокурор зобов'язаний перевірити наявність підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності за статтею 46 Кримінального кодексу України та роз'яснити їх сторонам.

3². Угода про примирення може бути укладена лише за умови, що потерпілий і підозрюваний (обвинувачений) письмово відмовилися від застосування статті 46 Кримінального кодексу України. Така відмова долучається до матеріалів кримінального провадження».

Крім того, до ст. 287 «Клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності» необхідно додати ч. 2 такого змісту: «Прокурор не вправі порушувати перед судом питання про затвердження угоди про примирення, якщо матеріали провадження містять ознаки, за яких особа підлягала б звільненню від кримінальної відповідальності згідно зі статтею 46 Кримінального кодексу України, а потерпілий та підозрюваний (обвинувачений) не подали письмової відмови від такого звільнення».

Ми вважаємо, що для нетяжких злочинів пріоритет отримує повне звільнення без судимості. В свою чергу, за практикою іноземних держав, угода про примирення залишається інструментом для складніших конфліктів. Наведені зміни забезпечують прозорість вибору механізму примирення.

Сюди ж можна віднести проблему між строками проведення медіації та строками тримання під вартою. Теоретично, медіація може бути проведена у СІЗО, але це значно ускладнює забезпечення конфіденційності. Можливо, доцільно передбачити можливість тимчасового звільнення під особисте зобов'язання на час проведення медіації, якщо потерпілий не заперечує проти цього. Строки

досудового тримання під вартою жорстко лімітовані (ст. 197 КПК), а медіація не зупиняє їхнього перебігу. У цьому контексті доцільно додати нову ст. 176¹ «Тимчасове звільнення під особисте зобов'язання для проведення кримінальної медіації наступного змісту:

1. Суд за клопотанням сторін або прокурора може постановити ухвалу про тимчасове звільнення підозрюваного (обвинуваченого) із-під варти під особисте зобов'язання виключно для проведення кримінальної медіації.

2. Передумовами звільнення є:

- 1) письмова згода потерпілого;
- 2) відсутність ризиків, передбачених п. 1, 3, 5 ч. 1 ст. 177 цього Кодексу, які не можуть бути нейтралізовані альтернативними запобіжними заходами;
- 3) письмове підтвердження медіатора про готовність провести сесію в указаний строк.

3. Строк звільнення не може перевищувати 14 діб. Продовження звільнення можливе один раз ще на 7 діб за спільним клопотанням сторін і за умови підтвердження проміжних результатів медіації.

4. Перебіг загального строку тримання під вартою, встановленого ст. 197 цього Кодексу, зупиняється на період дії ухвали, але сумарно не більш як на 21 день.

5. Порухення умов ухвали тягне негайне поновлення запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без урахування часу тимчасового звільнення».

Таким чином, очікуваним наслідком запровадження тимчасового звільнення підозрюваного для проведення кримінальної медіації є поєднання процесуальних гарантій та фактичних відновних результатів. Зокрема, гарантується конфіденційність переговорів за межами СІЗО і без порушення строків, встановлених статтею 197 КПК. Крім того, потерпілий отримує більш вагомий стимул для досягнення згоди щодо відшкодування шкоди. Одночасно обмеженість у часі (до 21 дня) мінімізують ризик втечі або повторного вчинення злочину.

Відмітимо, що існуючі норми КПК дозволяють закривати справу за примиренням лише щодо кримінальних проступків і нетяжких злочинів. Для

тяжких і особливо тяжких злочинів медіація формально не заборонена, але й не врегульована. Результати переговорів фіксуються лише у довідці захисника і може враховуватись судом як пом'якшуюча обставина. Проте, як ми відмітили раніше, аналізуючи іноземних досвід, у законодавстві Німеччини, Нідерландів та Канади медіація дозволена у будь яких справах та на різних етапах слухання. Результати медіації обов'язково враховуються судом. Ми вважаємо такий підхід виграшним для обох сторін, а тому пропонуємо його інтегрувати у вітчизняне законодавство. Це питання настільки широке, що може займати цілу главу КПК. Проте, воно має бути врегульоване, задля формалізації медіації.

Для того, щоб не змінювати глобально нумерацію КПК України, пропонуємо орієнтовний формат відповідної глави такого змісту:

«Глава 35¹. Ресторативна конференція у тяжких злочинах

Стаття 471¹. Поняття та сфера застосування ресторативної конференції

1. Ресторативна конференція – це структурована процедура за участю потерпілого, обвинуваченого (підозрюваного), їхніх представників, а також сертифікованого медіатора (співмедіаторів) та пробаційного офіцера, спрямована на досягнення домовленостей щодо відшкодування шкоди та соціальної реабілітації обвинуваченого без мети припинення кримінального провадження.

2. Ресторативна конференція може застосовуватися у провадженнях щодо тяжких злочинів, за винятком: злочинів, передбачених статтями 115, 121 (частина друга), 152 – 155, 257, 258 Кримінального кодексу України; злочинів з ознаками сексуального насильства; злочинів проти основ національної безпеки.

3. Проведення конференції допускається лише за наявності добровільної письмової згоди потерпілого та обвинуваченого (підозрюваного) і за умови фактичного або погодженого відшкодування не менш як сімдесяти п'яти відсотків завданої майнової шкоди.

4. Ресторативна конференція не зупиняє досудового розслідування чи судового розгляду, але суд, враховуючи підстави конференції, може зупинити розгляд справи на строк, необхідний для її проведення та затвердження плану компенсації (не більше дев'яноста днів).

Стаття 471². Ініціювання та призначення ресторативної конференції

1. Ресторативна конференція ініціюється прокурором за власною ініціативою або на клопотання сторін. Суд також може ухвалою направити справу на конференцію під час підготовчого судового засідання.

2. Постанова прокурора (ухвала суду) про проведення конференції повинна містити:

- 1) реквізити провадження,
- 2) перелік учасників,
- 3) строк для завершення конференції (не більше дев'яноста календарних днів),
- 4) реквізити сертифікованого медіатора,
- 5) попередній перелік питань для обговорення.

3. Примірник постанови (ухвали) надсилається органу пробації для призначення відповідального офіцера та внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Стаття 471³. Протокол ресторативної конференції

1. За результатами конференції медіатор складає протокол, який підписується всіма її учасниками та містить:

- 1) опис обставин злочину зі слів сторін;
- 2) вибачення або форму моральної сатисфакції;
- 3) графік та механізм відшкодування шкоди;
- 4) заходи соціальної та психологічної реабілітації обвинуваченого;
- 5) відомості про згоду потерпілого.

2. Протокол у триденний строк передається прокурору та суду і долучається до матеріалів кримінального провадження.

Стаття 471⁴. Врахування результатів ресторативної конференції судом

1. Суд під час ухвалення вироку зобов'язаний оцінити виконання плану ресторативної конференції. У разі його повного виконання суд: може застосувати статтю 75 Кримінального кодексу України незалежно від виду призначеного покарання, крім злочинів, які спричинили смерть потерпілого; у разі призначення позбавлення волі зменшує строк покарання не менш як на одну третину.

2. Невиконання або істотне порушення плану слугує обставиною, яка обтяжує покарання.

3. Результати конференції, проведеної без дотримання вимог цієї глави, не підлягають урахуванню судом.

Стаття 471⁵. Контроль за виконанням плану ресторативної конференції

1. Орган пробації здійснює контроль за виконанням плану протягом строку, визначеного у протоколі, але не довше одного року з дня його затвердження.

2. У разі повного виконання плану орган пробації складає довідку, яку долучає до матеріалів провадження та надсилає суду.

3. У разі невиконання плану або його часткового виконання орган пробації вносить до суду подання про скасування іспитового строку чи перегляд призначеного покарання.

4. Порядок контролю та форму довідки встановлює центральний орган виконавчої влади у сфері пробації».

Усе це, разом із попередніми виправленнями щодо КК та КПК щодо примирення сторін та закриття провадження разом формує блок системних змін, які створюють чітке розмежування. Так, нетяжкі злочини закриваються через відновну програму. Тяжкі, в свою чергу, завершуються гуманізованим вироком із реальним контролем виконання репарацій. Таким чином, запровадження «ресторативної конференції» доповнює існуючу модель відновного правосуддя й дозволяє цивілізовано інтегрувати примирення у тяжких справах без підриву фундаментального принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Наступною великою проблемою, яку ми виокремили, є питання конфіденційності. Як уже зазначалось у попередніх розділах роботи, конфіденційність є одним із базових принципів медіації. Проте, чинна модель кримінальної медіації стикається з кількома колізіями конфіденційності. Згідно із законом, зміст переговорів є таємним і не може перетворюватися на доказ, а медіатор підлягає обов'язку нерозголошення. Однак прокурор і суд, затверджуючи угоду, мають бути впевнені у добровільності та відсутності тиску. Через неможливість допитати медіатора їхній контроль зводиться до непрямих

індикаторів, що залишає ризик прихованого примусу. Друга площина – побоювання обвинуваченого, що потерпілий, вийшовши з конфіденційної сесії, передасть слідству нові відомості, які-небудь використані проти нього, оскільки для потерпілого заборони на розголошення не існує. Додатково інститут допускає зловживання, зокрема ініціювання медіації задля затягування процесу або отримання необґрунтованих відстрочок. Нарешті, прокурор не бере участі в перемовинах і нерідко володіє уривчастою інформацією про мотивацію сторін, що ускладнює йому оцінку справедливості угоди [22, с. 177].

Отже, ця проблема потребує свого вирішення на законодавчому рівні. Раніше ми пропонували додати ст. 74¹ «Медіатор» до КПК України. У контексті вищевикладеної проблеми конфіденційності ми пропонуємо додати нову ч. 5 такого змісту: «5. З метою належної організації кримінальної медіації медіатор має право, за письмовою згодою потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого), ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження, що безпосередньо стосуються:

- 1) характеру та розміру завданої майнової й моральної шкоди;
- 2) особи потерпілого та обвинуваченого (довідкові дані, інформація про відшкодування шкоди, дані про кримінально-правовий статус);
- 3) результатів експертних досліджень, які визначають обсяг шкоди.

Копії зазначених документів надаються медіатору виключно для внутрішнього користування; їх подальше тиражування, розголошення чи передання третім особам забороняється. Будь-яка інформація, одержана медіатором у порядку цієї частини, захищається «привілеєм медіації» та не може бути використана як доказ у кримінальному провадженні».

Крім того, до КПК України також пропонуємо додати ст. 470¹. «Пояснювальний меморандум медіатора» і викласти її у такій редакції:

1. Після завершення кримінальної медіації, у разі досягнення згоди сторін щодо укладення угоди про примирення, медіатор складає пояснювальний меморандум.

2. Меморандум має виключно процесуальне значення та не містить відомостей про фактичні обставини кримінального правопорушення.

3. У меморандумі зазначаються: дата, місце та загальна тривалість сесій; анкетні дані сторін і медіатора; підтвердження добровільності участі сторін та відсутності будь-якого примусу; підтвердження роз'яснення сторонам права відмовитися від медіації на будь-якому етапі; відомості про досягнутий план відшкодування шкоди чи вже здійснену компенсацію; підтвердження дотримання принципу конфіденційності.

4. Меморандум підписується медіатором та сторонами і додається до угоди про примирення як її невід'ємний додаток.

5. Зміст меморандуму використовується судом і прокурором винятково для перевірки законності та добровільності угоди відповідно до ст. 473 і ст. 474 цього Кодексу; він не підлягає розголошенню та не може слугувати доказом вини чи підставою для повідомлення про нові обставини злочину.

6. У разі виявлення у тексті меморандуму самовикривальних відомостей або детального опису переговорів суд зобов'язаний виключити такі частини з матеріалів кримінального провадження, визнавши їх недопустимими доказами».

Відмітимо, що упорядкування процесуальних норм КПК вимагає, аби кожен положення займало місце, яке органічно відповідає його функціональному призначенню. Саме тому запропонована ст. 470¹ «Пояснювальний меморандум медіатора» пропонується до включення безпосередньо після чинної ст. 470, що регламентує обставини, які враховує прокурор під час укладення угоди про визнання винуватості. У структурі глави 35 («Процесуальні угоди») можна виокремити три логічні блоки:

1) ініціювання та загальні засади угод (ст.ст. 468-469);

2) специфічні запобіжні фільтри щодо кожного виду угод перед їх передачею до суду (сьогодні цю нішу покриває лише ст. 470 для угоди про визнання винуватості);

3) судовий контроль і затвердження (ст. ст. 472-476). Додання нової статті 470¹ саме у другий блок створює симетричний процесуальний фільтр для угоди про

примирення. Так, медіатор, на відміну від прокурора, не розкриває фактичних деталей, проте підтверджує добровільність, відсутність примусу та виконання компенсаційних зобов'язань. Його засвідчення дає суду та прокурору мінімально необхідні гарантії справедливості без порушення конфіденційності. З кодифікаційної точки зору використання індекс-статті «470¹» забезпечує збереження сталої нумерації та уникає масового коригування внутрішніх та міжгалузевих відсилань. Водночас він чітко позначає належність новели до групи «спеціальних процедурних запобіжників». Альтернативні розміщення (наприклад, у межах ст. 469 або шляхом створення ст. 471¹) є менш вдалимими. Перше змішувало б норми ініціювання з нормами контролю. В свою чергу, друге порушило б тематичну цілісність ст. 471, яка присвячена виключно змісту угоди про визнання винуватості. Отже, закріплення меморандуму медіатора під номером 470¹ досягає двоєдиної мети. По-перше, забезпечує функціональну паралельність двох видів процесуальних угод. По-друге, зберігає логічну послідовність.

Таким чином, у цьому розділі ми зібрали найвагоміші проблеми у сфері вітчизняної медіації та відновного правосуддя, яке виокремили ми шляхом аналізу в попередніх розділах, а також спираючись на погляди українських дослідників. Запропоновані зміни покликані уніфікувати окремі норми та усунути законодавчі прогалини шляхом прибирання законодавчої фрагментарності. Крім того, ми врахували найкращі іноземні практики досліджуваних країн для створення в Україні зручного та ефективного інституту медіації. Таким чином, ми отримали заготовки законодавчих змін до чинного законодавства України. Для того, щоб відповідні зміни виглядали цілісно, ми представили їх у зібраному вигляді у формі проекту змін до чинного законодавства у Додатку 3 до дисертаційного дослідження.

Узагальнюючи відмітимо, що запропоновані зміни формують цілісну базу, необхідну для того, щоб інститут медіації ефективно виконував свою превентивну та відновну функцію. Звичайно, виключно законодавчих змін недостатньо. Як показує практика Нідерландів, необхідна належна освітня підготовка чинних працівників органів кримінальної юстиції та робота із населенням для розуміння і

прийняття механізмів відновного правосуддя. Про це ми поговоримо далі. Проте, законодавство закладає важливий фундамент для розвитку правової системи України. Разом запропоновані нововведення ліквідують низку прогалин та неточностей, які створювали багато перешкод, зокрема формували недовіру потерпілих, побоювання обвинувачених і процесуальний скепсис прокурорів. Зміни покликані гармонізувати українську модель із перевіреними міжнародними підходами, роблять її передбачуваною для всіх суб'єктів. Крім того, правові зміни створюють умови, за яких медіація працює не формально, а як дієвий інструмент відновлення справедливості й запобігання рецидиву.

3.3 Перспективи розвитку медіації як елемента відновного правосуддя в Україні

Медіація у кримінальних справах розглядається як одна з ключових форм та інструментів відновного правосуддя. В Україні останніми роками зроблено важливі кроки для ширшого впровадження цієї концепції [119]. У 2021 р. було схвалено відповідний закон та внесено зміни до інших правових актів. Однак, як ми визначили раніше, український інститут медіації не позбавлений недоліків. Ми вже навели низку правових змін, які доречні для покращення функціонування відновного правосуддя, а також для ширшого використання медіації. Ми виокремили п'ять основних напрямків розвитку медіації в Україні: безпосередньо, законодавчі зміни, які ми вже зазначили раніше; освіта та просвітницька діяльність; інституційні та організаційні перспективи; євроінтеграційний вимір; нові виклики.

Визначення п'яти перспективних векторів розвитку медіації зумовлене системною логікою формування сталого правового інституту. Так, нормативно-правова база забезпечує легітимність та процесуальну визначеність. В свою чергу, підготовка фахівців та освіта долають когнітивні бар'єри та створюють попит на практику. Інституційна інфраструктура забезпечує операційну здатність впроваджувати та реалізовувати правові приписи. Зовнішній європейський вплив, закріплений у законодавстві Ради Європи та ЄС, виступає каталізатором модернізації та встановлює якісні орієнтири. Крім того, європейський вектор

частково формує законодавчу базу. Нарешті, повоєнні реалії та потреби перехідного правосуддя роблять відновні практики актуальними як інструмент реінтеграції. Він вимагає адаптивності всіх попередніх компонентів. Саме взаємодія цих п'яти вимірів формує «екосистему медіації», де кожен елемент підсилює інші та забезпечує синергетичний ефект.

Сьогодні ми спостерігаємо, що рівень обізнаності про медіацію серед української юридичної спільноти залишається низьким. Група дослідників із країн ЄС та України провели вивчення цієї проблеми і дійшли висновку, що наразі існує недостатнє знання суті процедури та невміння фахівців запропонувати сторонам звернутися до медіації. Як наслідок, багато правників не сприймають медіацію як дієвий інструмент вирішення спорів. Вони вважають її неефективною порівняно з традиційним судовим розглядом. Окремо дослідники виділили брак довіри до самої процедури та до медіаторів [54]. В свою чергу, українська дослідниця Т. Н. Фоміна, наголошує, що, не зважаючи на прийняття спеціального закону «Про медіацію» у 2021 р., досі не визначено процесуальний статус медіатора, межі застосування медіації у кримінальних провадженнях, особливості її проведення [151, с. 106]. Ми також раніше наголошували на цій проблемі та пропонували відповідні законодавчі зміни, у тому числі, із використанням іноземного досвіду. Проте, усі ці невизначеності стримують слідчих і прокурорів від звернення до медіації на практиці.

Як зазначає американська дослідниця К. Лаундра, серед українських суддів і адвокатів поширені хибні уявлення про медіацію. З історичних причин українська правова культура тяжіє до карального правосуддя, де суддя ухвалює вирок, а не сприяє діалогу. Деякі судді сприймають медіацію як загрозу своєму авторитету чи «м'який» підхід, що не забезпечує справедливості. Нерідко також плутають медіацію з процедурою врегулювання спору за участю [160, с. 268]. Крім того, частина адвокатів скептично налаштована, вважаючи медіацію непотрібним заходом [54]. Усі ці упередження дійсно стали одним із чинників, що обмежують широке запровадження медіації як альтернативного способу вирішення спорів. Загалом професіонали права часто не розуміють своєї потенційної ролі в процедурі

медіації та переваг, які вона може дати їхнім клієнтам або системі правосуддя в цілому.

Для широкої громадськості медіація залишається відносно новим і незнайомим явищем. Український дослідник О. Кацьора відмічає низький рівень обізнаності населення щодо можливостей позасудового вирішення конфліктів за допомогою медіатора [42, с. 21]. Дослідження іншого вітчизняного науковця О. Мазура вказувало на те, що недостатня обізнаність про медіацію призводить до низької готовності громадян користуватися такими послугами [55, с. 106]. Іншими словами, багато українців просто не знають, що конфлікт (або навіть незначний злочин) можна вирішити шляхом добровільних переговорів за участю нейтрального медіатора замість звернення до суду.

Серед населення спостерігається брак довіри до процедури медіації та медіаторів. Історично українське суспільство формувало уявлення про справедливість переважно через призму покарання винної сторони – спадщина радянської авторитарної системи правосуддя з її акцентом на репресивних заходах [94]. Відповідно, сторони та також громада часто вважають, що справедливість полягає виключно у призначенні покарання, а не в примиренні сторін чи відновленні справедливості шляхом компенсації завданої шкоди. З такими усталеними установками багато потерпілих не розуміють, чому вони взагалі повинні миритися з правопорушником – тому добровільна участь у медіації є для них психологічно неприйнятною. Так само широка громадськість може сприймати медіацію як «пом'якшення» щодо правопорушника. Дослідники зазначають, що ці стереотипи про виключно каральний характер правосуддя глибоко вкорінені та перешкоджають формуванню культури відновного правосуддя [160, с. 268-269]. Крім того, на низьке поширення медіації впливає загальна правова культура населення. О. Кацьора зазначає, що багато людей просто звикли вирішувати спори через державні інституції [42, с. 21]. Часто сторони конфлікту не готові йти на жодні компроміси. Все це знижує попит на процедуру медіації серед громадян.

Звичайно, частково подолати це можна внесенням змін до вітчизняного законодавства. Т. Н. Фоміна вважає, що чітке визначення ролі медіатора частково

подолає перешкоди у сприйнятті інституту медіації [151, с. 106]. Ми погоджуємось із нею і раніше вже пропонували відповідні зміни. Проте, зміна законодавства – не єдиний захід, який слід застосувати у цьому контексті. Так, ми вважаємо, що перспективою розвитку відновного правосуддя в Україні є освітні заходи.

Важливим аспектом для покращення цього є широке інформування та навчання усіх учасників кримінального процесу і суспільства є передумовою успішного впровадження медіації. Яскравим прикладом у цьому контексті є приклад Нідерландів, який ми розглядали раніше. Ця держава стикнулася з проблемою поінформованості учасників процесу, адже медіація є для них новим інститутом. Спершу не всі учасники нову процедуру. Проте, вирішення цього стали державні тренінги та інформаційні кампанії серед юристів. Це власне, зробило відновне правосуддя ланкою кримінальної юстиції країни [174, с. 13]. Як зазначає нідерландський дослідник Я. Ван Цвітен, Нідерланди вважаються однією з найбільш успішних європейських країн у впровадженні медіації, адже сьогодні її «гарно сприймає суспільство, підтримують юристи та суди». Автор зазначає, що такий успіх став можливим завдяки багаторічній роботі з популяризації медіації, державним інформаційним кампаніям та навчанню фахівців. Нідерландський уряд та професійні спільноти у 2000-х рр. інвестували зусилля у просвіту населення щодо переваг медіації. Така робота що сформувала запит на цю послугу та довіру до неї з боку правничої спільноти. У результаті медіація сприймається як серйозна альтернатива судовому розгляду [188]. Ми вже відзначали, що за багатьма критеріями вважаємо досвід Нідерландів найбільш корисним для України. Отже, і досвід просвітлення можна адаптувати для покращення розуміння відновного правосуддя.

Передусім, ми бачимо необхідність навчання українських правників. В Україні поки що спостерігаються стереотипи й брак обізнаності серед представників правоохоронної та судової системи щодо медіації. Зазвичай, якщо підозрюваний не визнає провини, то будь-які примирні процедури відкидаються. Серед працівників кримінальною юстиції існує упередження, ніби угода про примирення рівнозначна зізнанню. Насправді ж відновне правосуддя не вимагає

формального визнання вини. Для його здійснення достатньо готовності сторін шукати рішення конфлікту. Більше того, закон прямо зазначає, що участь у медіації не є визнанням вини чи відмовою від правової позиції [94].

Подолання цього стереотипу потребує систематичного навчання:

1) Суддів: підвищення кваліфікації щодо відновного правосуддя, аби вони розуміли цілі медіації та спрямовували відповідні справи на примирення;

2) Прокурорів: навчання враховувати інтереси потерпілих і суспільну користь від примирення, щоб підтримувати угоди про примирення та використовувати медіацію як підставу для закриття проваджень, коли це доцільно;

3) Адвокатів: роз'яснення переваг медіації для клієнтів, адже від позиції захисту залежить, чи погодиться підозрюваний на примирення.

4) Слідчих та поліції: навчання інформувати потерпілих і підозрюваних про можливість медіації на ранніх етапах. Практика пілотних проектів показала, що сторони часто не знали про таку опцію на стадії досудового розслідування, що знижувало шанси на успішне примирення [94]. Правоохоронці мають включати інформування про медіацію в стандартну процедуру.

5) Медіаторів: фахова підготовка з особливостей кримінальної медіації. Саме медіатори є рушіями процесу, тож їх кваліфікація безпосередньо впливає на результат.

6) Широкої громадськості: проведення інформаційних кампаній, щоб підвищити рівень правової обізнаності населення. Громадяни повинні знати, що медіація – це доступний спосіб врегулювати конфлікт, який держава підтримує. Особливо це стосується потерпілих від злочинів. Такі особи мають розуміти, що можуть вимагати примирної процедури для відшкодування шкоди та відновлення справедливості.

У 2023-2024 рр. за підтримки міжнародних партнерів проводяться тренінги та освітні заходи. Зокрема, Офіс Координатора проектів ОБСЄ разом з Національною асоціацією медіаторів України організували спеціалізований навчальний курс для медіаторів з управління конфліктами в умовах війни [12].

Крім того, У Національній школі суддів впроваджуються тренінги щодо правосуддя, дружнього до дітей, із включенням тематики відновного правосуддя. Такі зусилля треба продовжувати і масштабувати. Висновок: без зміни мислення правничої спільноти та інформування суспільства медіація не зможе реалізувати свій потенціал, яким би досконалим не було законодавство.

Подолати брак знань і упереджень можливо через масштабне інформування як професійної спільноти, так і громадян. Ми рекомендуємо проводити широку просвітницьку кампанію про сутність і переваги медіації як альтернативи суду. За нідерландським прикладом, можна залучити ЗМІ, соціальні мережі, освітні заходи тощо. Зокрема, акцент доцільно робити на тому, що медіація економить час і кошти, забезпечує конфіденційність і дозволяє сторонам самим контролювати рішення – на відміну від державного суду. Соціологічні опитування громадської думки про готовність скористатися медіацією до і після роз'яснювальної роботи також допоможуть відстежувати прогрес у подоланні недовіри.

На думку К. Лаундри, довгостроково необхідно змінювати суспільні установки щодо правосуддя. Для цього важливо показати успішні приклади медіації, особливо у кримінальних справах [160, с. 268]. Для закріплення культурного зсуву рекомендується впроваджувати відновні програми й у інших сферах суспільного життя аби навички мирного вирішення конфліктів поширювалися в суспільстві. Також варто продовжувати залучати до розвитку медіації міжнародні організації.

Крім освіти, наступним перспективним напрямком розвитку ми виокремили інституційні та організаційні зміни. Для сталого розвитку медіації недостатньо лише законодавчого регулювання. Необхідна розвинена інфраструктура та інституційна підтримка. Перспективи тут пов'язані з кількома напрямками: створення організаційної мережі служб медіації, кадрове забезпечення та система контролю якості послуг.

Впродовж 2022-2023 рр. Координаційний центр з надання правничої допомоги сформував Реєстр медіаторів, які залучаються центрами безоплатної правничої допомоги та встановив порядок підтвердження їх спеціалізації у сфері

відновного правосуддя. До реєстру увійшли фахівці з різним базовим досвідом – юристи, адвокати, психологи, педагоги, колишні судді, нотаріуси [9]. Ми вважаємо цей крок позитивним, адже він забезпечує міждисциплінарний підхід і широку базу кадрів.

Наступним кроком має стати створення постійно діючих центрів медіації. Наприклад, такі центри можуть функціонувати на базі існуючих місцевих центрів юстиції чи пробації. Крім того, необхідно визначити відповідальні установи. Можливі моделі: або розширення функцій служби пробації, або створення окремої служби примирення.

Перспективним вважаємо і розвиток професійних об'єднань. Наразі в Україні діє НАМУ, яка може взяти на себе функції самоврядування, сертифікації, розробки стандартів професії [64]. В Нідерландах, наприклад, ще з 1990-х функціонують окремі інституції, що опікуються різними аспектами: популяризацією та просуванням медіації; питаннями стандартів і сертифікації; адміністративною підтримкою процесів [188]. Такий розподіл ролей допомагає забезпечити і розвиток послуги, і довіру до неї. Українським медіаторам та урядовим структурам варто перейняти цей досвід, створивши чітку структуру управління сферою.

У рамках організаційної роботи варто звернути окрему увагу на кадрове забезпечення. Медіація як професія потребує високої кваліфікації. Спочатку в Україні роль медіаторів часто виконували ентузіасти з числа юристів чи психологів на громадських засадах. Однак для стійкого розвитку необхідні фахівці, які зроблять це своєю основною діяльністю [173]. Ми вбачаємо перспективи у впровадженні системної програми підготовки медіаторів. Важливо залучати до підготовки суддів у відставці, психологів, соціальних працівників, адже їхній досвід сприятиме якості. У 2024 р. Рада Європи підтримала спеціалізовану програму навчання медіаторів саме з тематики відновного правосуддя за участю дітей [91]. Подібні програми варто розширювати та інституціоналізувати в межах національної освітньої системи (включаючи університетські курси та курси підвищення кваліфікації для правників).

Важливим залишається питання моніторингу якості та стандартів медіації. Довіра суспільства до медіації залежить від якості послуг. Необхідно запровадити механізми оцінки роботи медіаторів та дотримання етичних стандартів. Наразі Закон «Про медіацію» містить основні вимоги щодо неупередженості та конфіденційності, а контроль етики переважно покладено на професійні асоціації медіаторів [85]. Підвищення якості можливе завдяки впровадженню національних стандартів та регулярній сертифікації. І у цьому контексті також цікавим прикладом є досвід Нідерландів. У 2012 р. там посилили вимоги до медіаторів, зокрема створили складніші іспити, ввели обов'язкове підвищення кваліфікації, та запровадили експертна оцінка серед колег. В результаті, кількість сертифікованих медіаторів зменшилася на 2000 осіб, але різко зросла кількість успішних медіацій [188]. Тобто, залишилися лише високопрофесійні медіатори, послуги яких стали якіснішими, що зробило медіацію привабливішим інструментом вирішення спорів.

Україна також може застосувати такий підхід. Зокрема, встановити мінімальні стандарти навчання, вимоги до підтримки кваліфікації, а також механізм виключення з реєстру медіаторів тих, хто порушує кодекс етики або не підтверджує свою компетентність. З огляду на становлення професії, доцільно в перші роки здійснювати державний моніторинг проектів медіації. Це дозволить скоригувати практику та зміцнити довіру.

Таким чином, інституційна перспектива полягає у зміцненні фундаменту побудови процесу медіації. Ми виокремили наступну систему: ефективна структура управління + професійний персонал + якісні механізми. Без цих елементів система не працюватиме ефективно. Натомість поступове впровадження цих елементів наблизить Україну до найкращих міжнародних практик.

Впровадження відновного підходу у правосудді в Україні є частиною ширшого процесу гармонізації з європейськими стандартами. Рада Європи та ЄС вже багато років визначають напрямок розвитку відновного правосуддя, і Україна, рухаючись до членства в ЄС, враховує ці орієнтири. Таким чином, ми виокремили третю перспективу розвитку медіації в Україні, а саме її розвиток у контексті євроінтеграції. Звичайно, цей напрямок не зовсім окремий, адже він уже включає в

себе гармонізацію законодавства та інституційні зміни. Крім того, ми вже враховували його при створенні рекомендацій, зокрема й враховуючи досвід держав-членів ЄС. Однак, ми не могли опустити його виділення як окремої перспективи розвитку, адже європейські стандарти є важливими для усіх вітчизняних інституцій. Зокрема й відновного правосуддя.

Ще у 1999 р. Комітет міністрів РЄ ухвалив Рекомендацію № R(99)19 [178]. Ми вже посилались на неї раніше у нашому дослідженні. Згодом відбувся суттєвий прогрес і у 2018 р. Комітет міністрів прийняв сучасну Рекомендацію CM/Rec(2018)8 «Щодо відновного правосуддя у кримінальних справах». У ній закріплено підхід, за яким відновне правосуддя охоплює будь-які процеси примирення за добровільною згодою сторін за допомогою підготовленого нейтрального посередника. Рекомендація 2018 року зобов'язує держави забезпечити доступність програм відновного правосуддя на всіх етапах – від досудового розслідування до виконання вироків – і інтеграцію цих програм у систему правосуддя. Особливо наголошується на необхідності захисту прав учасників [177]. Україна активно співпрацює з Радою Європи у цій сфері: у 2020-2021 рр. в межах проєкту Ради Європи було проведено комплексний аналіз стану правосуддя щодо дітей, де одним з висновків стала рекомендація ширше застосовувати відновні практики та медіацію, зокрема, надати слідчим і прокурорам право закривати провадження після успішної медіації за погодженням суду [1, с. 86].

Варто зазначити, що ще раніше міжнародні зобов'язання України у сфері захисту прав людини спрямовували країну на впровадження відновного підходу. Національна стратегія від 2018 р. реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р. прямо передбачила розвиток програм примирення за участю дітей, які вчинили правопорушення [89]. Це було узгоджено з позицією Ради Європи, що правосуддя має використовувати медіацію як засіб реабілітації неповнолітніх. Як результат, Україна стала однією з перших держав пострадянського простору, яка запустила загальнонаціональну програму відновного правосуддя для дітей у 2019-2020 рр. Рада Європи і надалі підтримує ці

зусилля, зокрема у 2023 р. Офіс Ради Європи в Україні провів серію спеціалізованих тренінгів для медіаторів за програмою «Медіація у відновному правосудді за участю неповнолітніх» [91]. Це підвищує професійний рівень кадрів та сприяє впровадженню найкращих практик, рекомендованих у європейських стандартах.

Отримавши статус кандидата на вступ до ЄС, Україна також повинна імплементувати європейське законодавство у сфері правосуддя. Одним із таких актів є Директива 2012/29/ЄС про права потерпілих у кримінальному судочинстві від 2019 р. Ця директива зобов'язує держави-члени забезпечити потерпілим, які бажають брати участь у процесах відновного правосуддя, доступ до безпечних та компетентних послуг [179]. Зокрема, згідно зі ст. 12 Директиви, вимагається впровадження процедур, що запобігають повторній травматизації потерпілих під час медіації: добровільна участь, можливість відмови на будь-якому етапі, врахування інтересів та згоди постраждалої сторони, належна підготовка медіатора тощо [145]. Вже прийнятий український Закон «Про медіацію» врахував ці принципи – він закріплює добровільність та конфіденційність, а також право сторони відмовитися від процедури у будь-який час [85].

У «Тіньовому звіті» українських експертів щодо прогресу виконання глави 23 законодавства ЄС (Правосуддя і права людини) наголошується на необхідності розширення практики медіації як частини реформи правосуддя [109]. Отже, розвиток медіації в кримінальних справах є не лише внутрішньою потребою України, а й частиною міжнародних зобов'язань. Він демонструє рух до європейських цінностей – людяності в поводженні з правопорушниками та чутливості до потреб потерпілих.

Врешті, четвертий напрямок перспективного розвитку пов'язаний із новими виклики такими як війна, постконфліктна стабілізація та реінтеграція постраждалих осіб. Розпочата у 2022 році широкомасштабна війна Російської Федерації проти України принесла суспільству не лише величезні втрати, але й нові складні виклики для системи правосуддя. Постало питання, як забезпечити відновлення справедливості у випадках масових та воєнних злочинів,

колабораційної діяльності, а також як сприяти примиренню всередині суспільства після пережитих травм. Відновне правосуддя звичайно не є панацеєю, але все ж пропонує низку підходів, здатних доповнити класичне кримінальне правосуддя у контексті постконфліктного відновлення. Як зазначають українські дослідники Т. О. Часова та Н. В. Кравець, в період військового конфлікту та підвищення соціальної напруги питання мирного вирішення конфліктів набуває надзвичайної актуальності [125, с. 154].

У теорії перехідного правосуддя (англ. *transitional justice*) відновні механізми займають важливе місце поряд із кримінальним переслідуванням. Мета відновного підходу – примирення та реінтеграція правопорушника в суспільство, а також загоєння ран потерпілих через діалог та визнання шкоди [37]. На практиці це може виражатися у різних формах, залежно від категорії випадків.

На звільнених від окупації територіях, виникають проблеми внутрішньої недовіри та ворожнечі між широкими групами населення. У цьому контексті просто необхідна платформа для діалогу. Такою платформою могли б стати відновні програми за участю медіаторів. Вони б дозволяли учасникам висловити свій біль та почути спільні кроки до мирного співіснування. Світовий досвід (наприклад, у Руанді після геноциду) показує, що локальні відновні процеси сприяють відновленню зруйнованих соціальних зв'язків [97]. В Україні вже є фахівці, готові це зробити: у 2024 р. ОБСЄ спеціально вивчала потреби та навчала медіаторів діалогу для роботи у воєнний час [12]. Залишилося запровадити таку практику організовано, за підтримки держави та громадського сектору.

Ще одним не менш важливим питанням є медіація щодо злочинів, пов'язаних з війною. Тяжкі воєнні злочини мають розглядати суди відповідно до міжнародного права. Але є багато випадків нетяжких правопорушень, дотичних до війни, де відновний підхід може бути доречним. У таких ситуаціях примирення потерпілих із правопорушниками здатне не тільки вирішити конкретну справу, але й зменшити градус напруги в громаді. Якщо потерпілий отримує відшкодування та вибачення, а правопорушник – шанс виправити провину перед громадою, то суспільна заявка може бути більшою, ніж від короткострокового ув'язнення останнього [6, с. 7]. В

українському законодавстві вже є механізми для цього, адже згідно зі ст. 46 КК України, багато нетяжких злочинів можуть бути закриті у зв'язку з примиренням сторін [46]. Важливо, щоб суди і прокурори не боялися застосувати ці положення навіть щодо злочинів, скоєних у контексті війни, якщо це не заборонено законом. Відновна модель покликана доповнити каральну: поки військові трибунали карають головних військових злочинців, місцеві суди можуть відновити справедливість у дрібних справах через медіацію – так більше людей відчують факт здійснення правосуддя.

Війна залишає після себе тисячі травмованих цивільних та військових осіб. Відновне правосуддя може стати частиною комплексних програм реабілітації. У майбутньому це може призводити до скоєння злочинів на підставі отриманої психологічної травми. Якщо особа, що скоїла злочин, пройшла лікування та прагне звернутись до засобів медіації, доцільно забезпечити структуровану платформу для цього.

Звичайно, застосування відновного правосуддя у контексті війни повинно бути виваженим. Є злочини, щодо яких суспільство може бути неготовим звертатись до інструментів медіації. Тут пріоритетом залишатиметься традиційне кримінальне покарання. Проте навіть у таких справах елементи відновного підходу можуть знайти місце. Ще один виклик – підготовка медіаторів для роботи з масштабними груповими конфліктами. Звичайна модель «потерпілий – правопорушник» може бути розширена до групового діалогу. Однак, для цього медіатори мають опанувати навички роботи з великими групами.

Підсумовуючи, війна зробила тему відновного правосуддя ще більш актуальною. Постконфліктна стабілізація в Україні неможлива лише засобами карного примусу – потрібні механізми примирення та соціального відновлення. Медіація і ширші відновні практики можуть допомогти повернути до конструктивного життя тих, хто оступився за умов війни. Це величезне поле роботи для державних органів, судів, правозахисників та медіаторів на наступні роки. Тому, ми виділили його як окрему перспективу розвитку медіації в Україні.

Таким чином, можемо констатувати, що загалом перспективи розвитку відновного правосуддя в Україні є обнадійливими. З одного боку, є розуміння необхідності цих змін на найвищому рівні, відповідність міжнародним стандартам та перші успішні практики. З іншого боку, залишається значний обсяг роботи з формування культури примирення, навчання та створення інфраструктури. Формування медіації як системного елемента кримінального судочинства сприятиме більш гуманному та справедливому правосуддю.

Висновки до Розділу 3

Сучасні трансформації кримінального правосуддя в Україні потребують переосмислення базових підходів до реагування держави на правопорушення. В умовах високого навантаження на систему кримінальної юстиції, концепція відновного правосуддя привертає все більше уваги. Крім того, добровільна участь у примиренні сприяє ресоціалізації правопорушників. Інститут медіації є ключовим інструментом відновного правосуддя. У цьому контексті він як доповнює явище до класичного кримінального процесу. Медіація здатна гармонізувати інтереси особи, суспільства та держави.

Здійснений у межах цього розділу компаративний аналіз практик застосування медіації в кримінальному провадженні в таких країнах, як Німеччина, Нідерланди, США та Канада, дозволяє виокремити низку важливих елементів, які можуть бути використані для реформування відповідного законодавства в Україні. Серед них: раннє залучення медіатора до провадження, чітке законодавче визначення його статусу та ролі, наявність державної підтримки програм відновного правосуддя, впровадження спеціальних тренінгових програм для підготовки медіаторів, тісна взаємодія громадських ініціатив і офіційних органів правопорядку, а також питання фінансування.

Правова модель кожної із розглянутих країн продемонструвала ефективну інтеграцію медіації в судовий процес. Ми виокремили ефективні елементи кожної із країн та запропонували власний шлях адаптації іноземної практики у законодавство України. Зокрема, з досвіду Німеччини ми виокремили законодавчо закріплений процесуальний обов'язок державних органів пропонувати медіацію для сторін. Метою імплементації є підвищення ефективності кримінальної юстиції шляхом інституціоналізації механізму, що водночас задовольняє інтереси потерпілих, знижує рецидивізм і розвантажує суди.

Нідерланди ми вважаємо взірцевим для України з точки зору організації просвітницької роботи із населенням та працівниками кримінальної юстиції щодо розуміння важливості та сприйняття медіації. Це призвело до створення системної інтеграції на всіх стадіях кримінального процесу через єдину національну мережу.

Крім того, медіація у Нідерландах фінансується із державного бюджету. Ми виокремили усі ці риси та запропонували авторські шляхи їхньої імплементації, зокрема шляхом внесення відповідних змін до законодавства, інституційних та кадрових реформ.

США та Канада мають іншу правову систему. Попри це, їхній довід цінний завдяки розгалуженій системі спеціалізованих програм. США розглядає медіацію як окремої професійної гілки судочинства. Ми пропонуємо на правовому та інституційному рівні вирішити питання із статусом медіатора та низку супутніх проблем, які виникають через наявну невизначеність. Запропонований авторський комплекс змін до законодавства України спрямований на системну інтеграцію кримінальної медіації в національну модель.

З досвіду Канади ми пропонуємо запозичити мультикультурність на рівні кримінальної юстиції. такий підхід цілком відповідає зобов'язанням України, взятих в рамках європейської інтеграції. Тому ми запропонували низку правових норм про права меншин у процесі медіації.

Водночас аналіз дозволяє констатувати, що механічне перенесення зарубіжних моделей в українську дійсність є недоцільним. Необхідною умовою є адаптація успішних підходів до національного законодавства, а також ментальних і соціальних особливостей нашої правової культури. Україні важливо врахувати не лише формальні елементи, а й ціннісні основи медіації.

Ми відмітили позитивні зрушення щодо нормативного забезпечення медіації. Проте, її загальний стан залишається непослідовним та фрагментарним. Закон України «Про медіацію» має декларативний характер щодо кримінального процесу, а положення КПК України не забезпечують достатньої деталізації процедур укладення угоди про примирення із застосуванням медіації. Відсутність єдиного регламенту, розбалансованість ролей учасників, неурегульованість контролю за виконанням умов угоди – усе це створює передумови для правової невизначеності та ускладнює застосування відновного підходу на практиці. В умовах руху до євроінтеграції Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання, пов'язані із гуманізацією кримінального процесу. Тому, запропоновані авторські

зміни до КПК та низки законів покликані створити цілісну структуру вітчизняного правового регулювання медіації та примирення сторін.

У цьому контексті подальший розвиток інституту медіації в Україні має включати: систематичне оновлення законодавства з урахуванням міжнародних стандартів; створення єдиної концепції розвитку кримінальної медіації; впровадження спеціалізованих освітніх програм для медіаторів; підтримка інституційної інфраструктури; інформаційна кампанія з підвищення обізнаності громадськості щодо відновного правосуддя.

Таким чином, продемонстровано необхідність поступового, але рішучого переходу до моделі кримінального правосуддя, орієнтованої на примирення, зцілення та соціальну реінтеграцію. В умовах війни, соціальної напруженості та травматичного досвіду суспільства саме такі гуманістичні підходи можуть сприяти формуванню культури миру.

ВИСНОВКИ

1. Система вирішення конфліктів зосереджувалась на людині і її інтересах. Однак, у другій половині XX ст. розпочалося переосмислення традиційної каральної моделі правосуддя. Фактично, держава привласнила собі право вирішувати конфлікти і усунувши з цього процесу безпосередніх учасників – потерпілого та правопорушника. Класична модель кримінального права наголошує на порушенні інтересів держави. Такий державоцентристський підхід сприяв формуванню концепції відновного правосуддя. Відповідна система зміщує акцент з покарання на відновлення доконфліктного стану, примирення та ресоціалізацію.

2. Відновне правосуддя – це модель кримінального правосуддя, заснована на активній участі сторін кримінального конфлікту, спрямована на усунення заподіяної шкоди, відновлення психоемоційного стану потерпілого, ресоціалізацію правопорушника та зміцнення громадянської злагоди, з урахуванням принципів добровільності, відповідальності та співучасті. У рамках цього дослідження ми створили авторську систематизацію принципів відновного правосуддя, поділивши їх на три групи: ціннісні, процесуальні та наслідкові. Відповідна систематизація дозволяє цілковито осмислити функцію відновного правосуддя.

3. У вітчизняній науці поширена думка, що відновне правосуддя є новим і запозиченим інститутом. Однак, дослідження показали, що ідеї примирення мають глибоке історичне коріння на українських землях. Отже, сучасне законодавство лише відроджує призабуті форми врегулювання конфліктів. Аналіз історичних джерел та наукових робіт дав нам змогу виокремити власну періодизацію становлення інституту відновного правосуддя в Україні, яка включає шість етапів: первіснообщинний лад; період князівства; доба розділення українських земель; етап розвитку відновного правосуддя в умовах імперського правопорядку; доба радянською влади та сучасний стан функціонування інститутів відновного правосуддя. Не зважаючи на зміни підходів до кримінальної юстиції, на більшості історичних етапів практика примирення зберігалась. Відповідний підхід

забезпечив можливість систематизації еволюції ідей примирення на території України та підтвердження національного походження цього інституту.

4. Наразі спостерігається поступове зміщення акцентів від каральної до відновної моделі правосуддя. Важливим кроком на шляху до гуманізації правосуддя стало запровадження у КПК України у 2012 р. інституту угод про примирення. Водночас законодавче врегулювання медіації у кримінальному провадженні залишається незавершеним. За таких обставин важливо закріпити кримінальну медіацію як самостійний елемент правосуддя, зокрема шляхом внесення змін до КПК України. Водночас розвиток інституту пробації відкриває нові можливості для впровадження відновного підходу у вітчизняне правосуддя. Тому ключовим завданням є узгодження нормативно-правової бази різних форм відновного правосуддя як цілісної моделі.

5. Інститут угод про визнання винуватості у кримінальному провадженні поступово трансформувався з приватноправової конструкції у складову кримінального процесу. Проте, він потребує нового теоретико-правового осмислення. У цьому контексті угода про визнання винуватості розглядається як інструмент вирішення кримінально-правового конфлікту, що дозволяє реалізувати принципи добровільності, компромісу та мінімізації втручання держави. Водночас такий інститут демонструє міждисциплінарну природу. Так, він поєднує риси диспозитивності з традиційним імперативом кримінального провадження.

Ключовими умовами ефективності інституту угод є розвиток кримінальної процесуальної форми та її нормативна. Єдність процесуальної форми залишається необхідною умовою верховенства права. У цьому контексті сучасне кримінальне провадження має забезпечувати належний баланс між правами особи та інтересами держави.

6. Інститут угод у кримінальному процесі України є правовою моделлю компромісного врегулювання кримінального конфлікту. Його нормативне закріплення в КПК України свідчить про перехід від каральної до гуманістичної моделі правосуддя. Угода є процесуальним інструментом реалізації відновного підходу. Проте, чинне не містить достатньої деталізації процедури її укладення.

Відсутність чіткого механізму створює ризики формального використання цього інституту. Таким чином, подальше вдосконалення інституту угод потребує законодавчої конкретизації.

7. Медіація у кримінальному провадженні розглядається як ключовий елемент відновного правосуддя. Проте, вона не має чітких процесуальних рамок у КПК України, хоча по суті відповідає процедурі укладення угоди про примирення. Аналіз національного та міжнародного досвіду, а також наукових підходів дозволяє охарактеризувати медіацію як добровільний, конфіденційний та структурований процес, в якому нейтральний та неупереджений медіатор сприяє комунікації між сторонами з метою досягнення угоди. Таким чином, запропоновано науково обґрунтоване визначення поняття «медіація», яке враховує її основні принципи та процесуальні особливості. При цьому, закріплення статусу медіації у кримінальному провадженні залишається важливим. Авторське визначення створює концептуальне підґрунтя для подальшого нормативного врегулювання медіації в контексті гуманізації судочинства.

8. Укладення угоди про примирення де-факто виконує функцію кримінально-процесуальної медіації. Незважаючи на відсутність прямої згадки про медіацію в КПК України, законодавчі положення дозволяють участь у переговорах третьої нейтральної сторони – медіатора, що розкриває відновний потенціал процедури.

9. Інститут угод у кримінальному провадженні виконує важливу функцію як інструмент оптимізації досудового розслідування та ефективний засіб реалізації відновного правосуддя. Його реалізація зменшує навантаження на судову систему та забезпечує баланс інтересів між потерпілим та правопорушником. Законодавча та судова практика демонструє гнучке, але контрольоване застосування примирення. Медіація як форма реалізації таких угод використовується у кримінальному провадженні. Вона має структуру, етапи та підтверджується судовою практикою. Загалом, інститут примирення слугує містком між публічним інтересом кримінального переслідування та приватними інтересами сторін конфлікту.

10. Фундаментальними принципами медіації є: добровільність, конфіденційність, нейтральність, неупередженість, рівність сторін. Закон України «Про медіацію» визначає медіацію як структурований процес позасудового врегулювання конфліктів. Цей процес заснований на спілкуванні між сторонами за допомогою професійного медіатора. Медіація відрізняється від класичного кримінального процесу, адже інтегрує гуманістичний підхід, на відміну від примусу. Такий підхід сприяє не лише правовому врегулюванню, а й моральній реабілітації сторін. Усе це підтверджує важливість медіації як незалежного інституту відновного правосуддя.

11. Законодавче регулювання медіації в кримінальному процесі України демонструє поступове становлення інституційного поля для впровадження відновного підходу. Окрім норм КПК України, КК України та Закону «Про медіацію», відповідний інститут регулюється у суміжних нормативно-правових актах, зокрема в законах «Про пробацію», «Про безоплатну правничу допомогу». Правозастосовна практика базується також на листах і постановах судів, які деталізують умови укладання угод про примирення. Важливу роль відіграють і міжнародні зобов'язання України: рекомендації Ради Європи та ЄС, які визначають європейські стандарти, зокрема принципи добровільності, інформованої згоди, конфіденційності та правового супроводу. Таким чином, розвиток кримінальної медіації в Україні спирається на синтез національного права, судової практики та міжнародно-правових стандартів.

12. Незважаючи на те, що інститут медіації закріплений в українському законодавстві, його нормативна база в контексті кримінального провадження залишається фрагментарною та непослідовною. Серед недоліків можна виокремити: відсутність чіткого правового статусу медіатора; неінтегрованість медіації у процесуальні стадії; правові колізії; недостатнє інституційне та фінансове забезпечення; прогалини у визначенні меж медіації; відсутність уніфікованої моделі медіації та спеціальних державних механізмів. Усі наведені недоліки ускладнюють ефективне впровадження відновних практик. Таким чином,

актуальним є завдання гармонізації законодавства та створення єдиних процесуальних засад кримінальної медіації.

13. Ключовою у процесі медіації є роль медіатора. Саме він створює безпечний та неупереджений простір для сторін медіації. Загалом, медіатор виконує унікальну посередницьку місію, спрямовану на досягнення консенсусу та відновлення соціальної справедливості. Однак правове регулювання діяльності медіатора у кримінальному провадженні залишається фрагментарним. Колізії, зокрема між принципом конфіденційності та необхідністю процесуального контролю, вказують на потребу подальшої нормативної конкретизації.

14. У контексті медіації прокурор забезпечує баланс між захистом державних інтересів та підтримкою відновного правосуддя. Він не є безпосереднім учасником переговорного процесу, але відіграє вирішальну роль у забезпеченні легітимності та законності процедури примирення. До його функцій входить роз'яснення права на примирення, участь у розгляді угоди про примирення в суді, а також контроль за виконанням домовленостей. Водночас реалізація цієї ролі ускладнюється низкою нормативних та практичних недоліків. По-перше, прокурори формально не залучені до процесу медіації, а тому можуть не володіти повною інформацією про його перебіг. По-друге, законодавство не містить достатніх нормативних положень для їхньої участі. Крім того, поширенню практики медіації перешкоджає відсутність стимулів у системі оцінювання діяльності прокурора.

15. Ключовими сторонами виступають потерпілий та правопорушник. Потерпілий має значні процесуальні права відповідно до КПК України, зокрема – ініціювати медіацію. Участь потерпілого у медіації дозволяє йому реалізувати юридичні та емоційні потреби. Це робить процес більш особистісним і гуманним. Саме це забезпечує перехід від репресивної моделі правосуддя до відновної. Разом з тим, участь потерпілого в медіації супроводжується низкою нормативних і практичних проблем. Найбільш суттєві з них: відсутність безкоштовного правового супроводу, що ставить потерпілого у вразливе становище у порівнянні з обвинуваченим; ризики прихованого тиску; неврегульованість конфлікту інтересів між кількома потерпілими; відсутність системи гарантій виконання угоди. Участь

потерпілого у медіації має бути забезпечена належними процесуальними гарантіями.

Участь обвинуваченої особи у медіації можна вважати свідомим кроком до визнання відповідальності. Законодавство України закладає для цього відповідні правові основи. Однак участь обвинуваченого в медіації пов'язана з низкою викликів: обмеження кола випадків, у яких можливе примирення; відсутність чітких процесуальних гарантій для підозрюваного; проблеми з реалізацією медіації для осіб, які перебувають під вартою; ризик недобросовісного використання медіації як засобу затягування процесу; конфлікти з конфіденційністю. Незважаючи на ці обмеження, роль обвинуваченого в процесі медіації залишається ключовою. Однак, ці проблеми потребують належного правового регулювання.

16. Дискусійним залигається питання впливу адвокатів на процедуру медіації. З одного боку, правники можуть надати важливу правову підтримку сторонам. З іншого – надмірно ускладнити конструктивний діалог. Успішність участі адвокатів у медіації залежить від їх готовності діяти відповідно до етичних принципів відновного правосуддя.

17. Проаналізований зарубіжний досвід свідчить, що медіація в кримінальному процесі є ефективним інструментом для гуманізації правосуддя. У проаналізованих країнах (Німеччині, Нідерландах, США та Канаді), медіація пройшла шлях від пілотних проектів до сталого елемента кримінального судочинства. Медіація у цих державах відрізняється, що пов'язано із відмінностями у їхніх правових системах. Проте, усі ці країни демонструють успішні приклади нормативного закріплення процедури примирення. Важливими факторами для розвитку цього інституту були: державна підтримка; наявність кваліфікованих медіаторів; освітні заходи; належне правове регулювання. З урахуванням внутрішнього контексту, найбільше Україні підходить досвід Нідерландів. Зокрема, ми пропонуємо забезпечити державне фінансування медіації, шляхом внесення відповідних змін до низки правових актів, зокрема Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Як підтверджують розрахунки на прикладі нідерландського досвіду, у перспективі такі зміни забезпечують суттєву економію

внаслідок зростання випадків медіації та зменшення кримінальних судових слухань. Ми пропонуємо частково адаптувати досвід кожної із країн у різних аспектах. Запропоновані законодавчі зміни, зокрема внесення нових положень до КК, КПК, Закону України «Про медіацію» та інших правових актів, створюють підґрунтя для широкого доступу до медіації. Окрему цінність має канадський підхід до врахування культурної специфіки учасників процесу. Їхній досвід що може бути імплементований через запровадження додаткових гарантій для представників національних меншин.

18. Загальний аналіз вітчизняного законодавства засвідчив низку проблем. Не зважаючи на прийняття окремого закону, все ще наявні глибокі концептуальні та правові прогалини. Запропонований комплекс авторських змін охоплює ключові аспекти: визначення статусу медіатора; впровадження відновних механізмів у кримінальному провадженні; створення системи контролю за виконанням угод про примирення; регулювання питань конфіденційності; забезпечення процедур фінансування; інтеграція механізмів у тяжких злочинах та низку інших. Особливо увага приділена усуненню колізій між інститутом звільнення від відповідальності та процесуальними угодами, формалізації тимчасового звільнення для участі в медіації, а також визначено чіткі строки та підстави для її призупинення.

19. Перспективи розвитку інституту медіації в Україні полягають у п'яти взаємопов'язаних напрямках: удосконалення законодавства; розвиток освіти та просвітництва; інституційна підтримка; євроінтеграційний вектор; врахування нових викликів, зумовлених війною. Запровадження системних змін у цих сферах дозволяє створити екосистему медіації. Отже, перспективи розвитку відновного правосуддя та медіації в Україні є стратегічно важливими. Їхня реалізація сприятиме гуманізації кримінального судочинства, підвищення довіри до правової системи та зміцнення соціальної згуртованості в умовах сучасних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, в Україні: звіт за результатами дослідження. Т. Бугаєць, Д. Кобзін, Б. Неткова, Н. Пашко, А. Черноусов, С. Щербань за заг. ред. О. Калашник. Київ: 2023. 108 с.
2. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2024 році: Аналітичний звіт Верховного суду України від 2024. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Analyz_zdijsnenna_pravosydda_2024.pdf (дата звернення: 04.02.2025).
3. Андрусенко С. В., Гловюк І. В. Проблемні аспекти участі прокурора у судовому провадженні на підставі угод. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 16–22.
4. Аракелян Р. Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України: дис. ... к.ю.н.: 12.00.09. Київ. 2019. 323 с.
5. Басиста І. В. Практичні проблеми укладення угод про примирення у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 11–19.
6. Басова І. Медіація в умовах воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2024. Випуск 2 (70). С. 5–9.
7. Божина Я. Досвід застосування медіації в деяких зарубіжних країнах. *Публічне право*. 2023. № 3 (51). С. 170–176.
8. Браніцька Т. Р. Вивчення поняття «конфлікт» у працях вітчизняних і зарубіжних авторів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2012. Вип. 33. С. 247–251.

9. В Україні затверджено програму відновного правосуддя за участю неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених. Безоплатна правнича допомога. 2024. URL: <https://surli.cc/ylegvt> (дата звернення: 13.07.2024).

10. Васильчак С. В., Руснак Л. В. Шляхи цивілізованого вирішення корпоративних конфліктів. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2009. Вип. 19. С. 122–126.

11. Власова Г. П. Співвідношення кримінальних процесуальних проваджень та диференціації кримінальних процесуальних форм. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 2015. № 11. С. 153–158.

12. Волчок Ю. Навчальний курс для медіаторів і фасилітаторів діалогу з управління конфліктами в часи війни. Гурт. 2023. URL: <https://gurt.org.ua/news/trainings/103241/#:~:text=> (дата звернення: 03.05.2025)

13. Гвоздецький В. Д., Ляш А. О. Угода про примирення у кримінальному провадженні: деякі питання правового регулювання та практичного вирішення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 1. С. 1–24.

14. Герасимчук С. С. Медіація як один із видів альтернативного вирішення спорів: визначення, переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 82. Ч.1. С. 270–274.

15. Герасіна Л.М. Консенсус як стратегія примирення в політико-правових конфліктах. *Український соціум*. 2006. № 6. С. 17–24.

16. Глоба М. Види угод про примирення у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 269–273.

17. Глоба М. М. Щодо визнання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим видом угоди про примирення у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 148–154.

18. Горова А. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід. Соціологічний аспект. Київ: Наш час, 2006. 112 с.
19. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України № 1798-XII від 1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#top> (дата звернення: 14.06.2024).
20. Гочачко І. М. Умови та підстави застосування процедури медіації в кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 75–79.
21. Гринь Д. В. Медіація як один із альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 72. Ч. 2. С. 15–19.
22. Гринюк В. Особливості реалізації функції обвинувачення у кримінальному провадженні на підставі угод. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2016. № 1. С. 176–180.
23. Денисюк П. Д. Медіація в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 64. С. 308–312.
24. Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації): Наказ Міністерства соціальної політики України № 892 від 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text> (дата звернення: 12.02.2021).
25. Дмитренко А. А. Особливості медіації у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 67. С. 273–277.
26. Дмитренко А. А., Мазур М. Р. Особливості медіації у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 67. С. 273–277.
27. Доценко А. Ю. Кримінальне провадження на підставі угод: теоретико-практичні аспекти участі прокурора. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 179–184.

28. Дубовик О. І. Перспективи впровадження відновного правосуддя в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 1(11). С. 51–55.
29. Дубовик О. І. Теоретико-правові аспекти відновного правосуддя. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 2 (11). С. 21–24.
30. Дьомін Ю. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 11–19.
31. Жерж Н. А., Жерж Л. А. Особливості кримінального процесуального врегулювання провадження на підставі угод. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. URL: http://lsej.org.ua/1_2016/28.pdf (дата звернення: 11.02.2025).
32. Загурський О. Б. Кримінально-процесуальна політика Київської Русі. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. № 23, С. 10–21.
33. Замніус В., Ковриженко Д., Землянська В. Передумови впровадження процедури медіації в Україні. *Парламент*. 2004. № 3. С. 65–70.
34. Запара С. І. Поняття медіації та особливості її становлення в Україні та світі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 86–88.
35. Землянська В. В. Пропозиції щодо закріплення процедури примирення між потерпілим та обвинуваченим у проекті Кримінально-процесуального кодексу України. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 2024. URL: <https://surl.li/rantfu> (дата звернення: 13.07.2024).
36. Зер Г. Зміна об'єктива: Новий погляд на злочин та правосуддя: Пер. з англ. Київ: Пульсари. 2004. 224 с.
37. Ирпманн-Вітцак Р. Відновне (реабілітаційне) правосуддя в Україні: (відсутність) дослідження радянської несправедливості з 1991 року до сьогодні: пілотний проєкт. 2024. URL: https://nachkriegsukraine.de/wp-content/uploads/2025/03/Working-Paper-Nr-2A-Robert-Uerpmann-Wittzack_ukrainisch-Uebersetzung.pdf#:~:text=,%D0%A3%20%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0

%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83 (дата звернення: 01.02.2025).

38. Іванов А. М. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у цивільно-правових відносинах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 143–145.

39. Іваньков І. В., Шевцова О. В. Деякі проблемні питання щодо впровадження відновного правосуддя в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 268–270.

40. Кармаза О. О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Підприємство, господарство та право*. 2020. № 5. С. 13–18.

41. Кармаза О. О., Федоренко Т. В., Позов Д. А. Медіація як альтернативний механізм урегулювання спорів і конфліктів: проблеми в розкритті змісту термінів, використаних у законі. *Часопис Київського університету права*, 2022. Вип. 2-4. С. 73–77.

42. Кацьора О. Проблеми та стан розвитку медіації в Україні. *Grani*. 2021. № 24 (7-8). С. 21–25.

43. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 576 с.

44. Коваль О. М. Форми відновного правосуддя: практика застосування та європейський досвід. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 1 (55). С. 115–118.

45. Косяченко К. Е. Проблемні аспекти впровадження та проведення медіації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 94–96.

46. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 24.06.2024)

47. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top> (дата звернення: 15.01.2024).

48. Лапкін А. В. Участь прокурора у кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення. *Теорія і практика правознавства*. 2011. № 1. С. 1–12.
49. Левченко Д. С., Окунєв І. С., Поліщук В. В. Медіація як новітня процедура вирішення конфліктів у менеджменті. *Economic Synergy*. 2025. № 1. С. 177–188.
50. Лизак Л. В. Роль прокурора під час укладення угод про примирення та визнання винуватості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1. Т. 3. С. 98–105.
51. Литвинчук О. І. Особливості кримінальних проваджень на підставі угод. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. № 2. С. 249–257.
52. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право. Курс лекцій: навч. посібник. Київ: Істина. 2007. 456 с.
53. Люшин М. С. Досвід застосування медіації в зарубіжних країнах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 113–115.
54. Маан Б., Ван Рі Р., Сергєєва А., Сергєєва С., Романадзе Л., Родченко В. Гар-Аналіз впровадження інституту медіації в Україні. *Pravo Justice*. 2020. URL: <https://surli.cc/ooolsma> (дата звернення: 15.05.2025).
55. Мазур О. Використання медіації в органах місцевого самоврядування України. *Аспекти публічного управління*. 2023. № 4. С. 104–111.
56. Мельничук Ю. І., Калінін В. В. Порівняльна характеристика впровадження інституту медіації в зарубіжних країнах та Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 12.1 С. 42–45.
57. Микитин Ю. І. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні: дис. ... к.ю.н.: 12.00.09. Івано-Франківськ. 2010. 200 с.
58. Микитин Ю. І. Історія кримінально-процесуальної політики у сфері примирення та посередництва в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 35. С. 231–244.

59. Миколенко О. М. Медіатор і його правовий статус у кримінальному процесі України. *Держава та регіони*. 2020. №1. С. 81–84.
60. Миколенко О. М. Тенденції розвитку національного законодавства про медіацію та медіатора у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 193–197.
61. Міщенко С. М., Єленіна Ж. М., Слущка Т. І. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод. Подільський районний суд м. Києва. *Судова влада*. 2014. URL: <https://pd.ki.court.gov.ua/sud2607/inshe/zakon/uzagal> (дата звернення: 13.07.2024).
62. Назарук О., Онищук А. Медіаційна процедура у кримінальному процесі. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 74–80.
63. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні. Станом на 21 лютого 2020 року. За заг. редакцією Лошицького М. В. Київ: Професіонал, 2020. 1288 с.
64. Національна асоціація медіаторів України. URL: <https://namu.com.ua/ua/> (дата звернення: 15.05.2025).
65. Неледва Н. В. Правові та деякі психологічні аспекти укладання угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим зі злочинів, вчинених групами осіб. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 189–195.
66. Неледва Н. В., Паламарчук Г. В. Деякі психологічні особливості участі потерпілого в кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 582–585.
67. Нестор Н. В. Правове регулювання примирення: історичний огляд. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2010. № 2 С. 165–168.
68. Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні: дис. ... канд. юр. наук. 12.00.09. Харків, 2015. 214 с.

69. Новак Р. В. Поняття та значення особливих порядків кримінального провадження. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 75–84.

70. Новак Р. В. Спільні та відмінні ознаки інституту угод у пібличних та приватних галузях права в Україні. *Науковий вісник академії муніципального управління. Серія: Право*. 2015. Вип.1. Ч. 2. С. 273–279.

71. Новікова М. М. Юридичний компроміс як фактор оптимізації механізму правового регулювання: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Харків. 2007. 22 с.

72. Нор В. Т. Сучасний науково-практичний посібник «Процесуальні документи у кримінальному провадженні. Зразки. Роз'яснення». *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 290–291.

73. Панов М. І., Герасіна Л. М. Проблеми гносеології кримінально-правового конфлікту. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. № 20. С. 143–155.

74. Переговори і медіація у кримінальному провадженні: навч. посібник / [І. В. Гловюк, А. В. Лапкін, М. Р. Мазур, В. Т. Нор, О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, Т. А. Цувіна] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Василя Нора, канд. юрид. наук, доц. Марти Мазур. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 328 с.

75. Поліщук М. Я. Поняття медіації як альтернативного методу вирішення спорів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 65. С. 134–139.

76. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 439/397/17 від 2019. URL: <https://surl.li/axybsd> (дата звернення: 28.07.2024).

77. Постанова Верховного Суду колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 756/11661/17 від 2018. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_06_12_2018_roku_u_spravi_756_11661_17/?utm_source=Reshenie_v_Zakon&utm_medium=Reshenie_v_Zakon&utm_campaign=Reshenie_v_Zakon (дата звернення: 13.07.2024).

78. Постанова Касаційного Кримінального Суду Верховного Суду по справі 335/10127/20 від 2023. URL: <https://opendatabot.ua/court/113722456->

db90d2f90455b5a0e68b19b2226fd447?_gl=1*1ljee6u*_ga*MTE2ODgyNTI5Mi4xNzQ2MTAyNjM0*_ga_0SS0PS3NLJ*MTc0NjEwMjYzMjY4xLjEuMTc0NjEwMjcyMy41OS4wLjA (дата звернення: 13.07.2024).

79. Постанова Касаційного Кримінального Суду Верховного Суду по справі 640/20302/18 від 2023. URL: https://opendatabot.ua/court/108628304-492117f124a3d39cf1689a1badf81efa?_gl=1*1u3h2ak*_ga*MTE2ODgyNTI5Mi4xNzQ2MTAyNjM0*_ga_0SS0PS3NLJ*MTc0NjEwMjYzMjY4xLjEuMTc0NjEwMjk2MS41OC4wLjA (дата звернення: 13.07.2024).

80. Правова доктрина України: у 5 томах. Том 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / За заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право. 2013. 1240 с.

81. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді : автореф. дис. ... д. ю. н. 12.00.03. Київ. 2006. 21 с.

82. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України № 3460-VI від 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

83. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: Лист Вищого Спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-1679/0/4-12 від 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12/print#:~:text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BD%D0%B5%20%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%2C%20%D0%B7%D0%B0> (дата звернення: 05.09.2024).

84. Про інформацію: Закон України № 2657-XII від 1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 05.09.2024).

85. Про медіацію: Закон України № 1875-IX від 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

86. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> (дата звернення: 15.01.2024).

87. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: Постанова Пленуму Вищого Спеціалізований суд України № 13 від 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text> (дата звернення: 24. 06.2024)

88. Про пробацію: Закон України № 160-VIII від 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

89. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1027-р від 18 грудня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.05.2025).

90. Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження. дис. ... к.ю.н.: 12.00.09. Київ. 2005. 182 с.

91. Рада Європи продовжує навчання в рамках спеціалізованої підготовки медіатора «Медіація у відновному правосудді за участю неповнолітніх». Офіс Ради Європи в Україні. 2024. URL: <https://v.gd/7nСхup> (дата звернення: 15.06.2024).

92. Рєзнікова В. В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 90. С. 10–15.

93. Рогатинська Н. З., Мацьків Л. М. Правова характеристика інституту угод у кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2015. № 5. Ч. 3. С. 185–190.

94. Романадзе Л., Маразакі Н., Сергєєва С., Крестовська Н. Дорожня мапа впровадження присудової медіації в Україні. *Council of Europe*, 2022. URL: <https://surl.li/cfmnzy> (дата звернення: 16.05.2025).

95. Роскошна Н. Медіація у рамках угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. *Публічне право*. 2020. № 2 (38). С. 106–112.

96. Саєнко Г. Договірні відносини в кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 3. С. 92–95.
97. Семиженко А., Раєвський Д. Після геноциду та громадянської війни в Руанді вчорашні кати та їхні жертви живуть поруч і шукають спільну мову. Ось як у них це виходить – уривки з книжки Войцеха Тохмана «Сьогодні ми намалюємо смерть». 2023. URL: <https://babel.ua/texts/98299-pislya-genocidu-ta-gromadyanskoji-viyni-v-ruandi-vchorashni-kati-ta-jihni-zhertvi-zhivut-poruch-i-shukayut-spilnu-movu-os-yak-u-nih-ce-vihodit-urivki-z-knizhki-voyceha-tohmana-sogodni-mi-namalyuyemo-s> (дата звернення: 02.12.2024).
98. Сербін М. М., Калиниченко А. О. Історичний аналіз розвитку законодавчих норм про укладення судового компромісу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 288–298.
99. Сергєєва С. Медіація. А як у них? Досвід Німеччини. *Юридична газета online*. 2017. №43-44. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/mediaciya-a-yak-u-nih.html> (дата звернення: 13.02.2025).
100. Симоненко З. В. Угода при примирення сторін в кримінальному провадженні як елемент відновного правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 7. С. 220–223.
101. Сірко В. С. Правові виклики у медіації: огляд найпоширеніших проблем та юридичних спірних питань, що виникають у процесі медіації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 580–583.
102. Сіроткіна М. Ініціювання укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 291–296.
103. Смітєнко З. Д. Медіація як кримінально-процесуальна категорія та її застосування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4. С. 130–139.

104. Соловійова О. Є. Медіація у кримінальному процесі України: напрями вирішення кримінально-правових конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С.435–438.

105. Стеценко О. А. Медіація: її поняття, принципи та придатність для публічних спорів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 2. С. 159–162.

106. Сторожук Р. І., Фротвейт М. М., Дискурс наукових досліджень поняття медіації. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2021. № 13. Том 2. С. 71–74.

107. Стратій О. В. Психолого-правові особливості кримінального провадження на підставі угод. дис. ... к.ю.н.: 19.00.06. Київ. 2015. 226 с.

108. Темніков О. В. Про деякі практичні переваги та законодавчі вади застосування інституту угод в кримінальному судочинстві. *Юридичний бюлетень*. 2016. Вип. 3. С. 139–152.

109. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/66d/f12/80b/66df1280b0660070191538.pdf#:~:text=%5BPDF%5D%20%D0%A2%D1%96%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%20,%D0%9D%D0%B0%D0%B4%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BC> (дата звернення: 06.05.2025).

110. Тітко І. А. Єдність правової природи інституту угод у приватній та публічній підсистемах права України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3 (78). С. 144–154.

111. Трофименко В. М. Диференціація процесуальної форми як пріоритетний напрямок реформування кримінального судочинства України. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3 (70). С. 242–250.

112. Турман Н. Медіація в кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №3. С. 276–280.

113. Турман Н. О., Бутирська І. А. Угода про примирення та інститут медіації: законодавчі положення та реалії практичного застосування у кримінальному процесі України. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 91. С. 76–81.
114. Турман Н. Основні елементи змісту угоди про примирення *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 256–260.
115. Турман Н. Поняття та значення угоди про примирення у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 273–277.
116. Турман Н. Процесуально-правовий аспект укладення угоди про примирення у кримінальному процесі України. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2018. № 31. С. 132–136.
117. Тюрін Г. Прокурор як суб'єкт кримінального провадження на підставі угод. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 397–401.
118. Усатий Г. О. Теоретико-правові засади визначення сутності кримінально-правового конфлікту. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 129–140.
119. Федорчук М. Медіація у кримінальних справах і відновне правосуддя. *Chernivtsi Law School*. 2020. URL: <https://surl.lu/xyzcpx> (дата звернення: 15.05.2025).
120. Фоміна Т. Г. Медіація у кримінальному провадженні: новели законодавства та перспективи його вдосконалення. *Law and Safety*. 2022. № 1 (84). С. 104–114.
121. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія. Київ: Атіка, 2005. 124 с.
122. Ханик-Посполітак Р., Посполітак В. «Досудове», «альтернативне» та «позасудове» врегулювання / вирішення приватноправових спорів: співвідношення понять. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 1. С. 38–44.
123. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України № 1618-IV від 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 14.06.2024).

124. Чайковський А. С., Копиленко О. Л., Кривоніс В. М., Свистунов В. В., Трофанчук Г. І. Хрестоматія з історії держави і права України. URL: <https://www.twirpx.com/file/160694/> (дата звернення: 05.09.2024).
125. Часова Т. О., Кравець Н. В. Медіація як виклик сучасної правової системи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 153–155.
126. Череватюк В. Б., Сірук К. Л. Медіативна процедура вирішення спорів: теоретичні і практичні аспекти. *Юридичний вісник. Повітряне та космічне право*. 2015. № 2(35). С. 41–46.
127. Чумак К. Укладення угоди про примирення: підстави, зміст, сторони. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 186–195.
128. Шишка Н. В. Поняття «медіація» як альтернативна форма вирішення спорів: до проблеми праворозуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 297–301.
129. Щодо форми правочинів: Роз'яснення Міністерства юстиції України № n0028323-11 від 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0028323-11#Text> (дата звернення: 15.01.2024).
130. Юркова Г. В. Провадження з примиренням сторін у кримінально-процесуальному праві України: порівняльний аналіз. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 367–370.
131. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1990. 596 с.
132. Ясиновський І. Г. Характеристика моделей медіації в розвинутих країнах. *Юридичний вісник*. 2014. № 4 (33). С. 94–98.
133. Ясиновський І. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз: дис... к. ю. н. 12.00.01. Київ. 2016. 295 с.
134. A Review of Restorative Justice in Florida and Other States. 2020. URL: <https://oppaga.fl.gov/Documents/Reports/20-02.pdf#:~:text=Colorado%20has%20the%20most%20comprehensive,representatives%20that%20provide%20guidance%20and> (дата звернення: 13.04.2025).

135. Alternative Dispute Resolution Act, 1998. URL: <https://www.congress.gov/bill/105th-congress/house-bill/3528> (дата звернення: 07.02.2025).

136. American Bar Association. Dispute Resolution Overview. URL: https://www.americanbar.org/groups/dispute_resolution/resources/overview/ (дата звернення: 14.06.2024).

137. Bazemore G., Umbreit M. Rethinking the sanctioning function in juvenile court: Retributive or restorative responses to youth crime. *Crime and Delinquency*. 1995. 41(3). P. 296–316.

138. Bazemore G., Walgrave L. Restorative juvenile justice: in search of fundamentals and an outline for systemic reform. *Restorative juvenile justice: Repairing the Harm of Youth Crime*. 1999. No.1. P. 45–74.

139. Braithwaite J. Restorative justice and responsive regulation (studies in crime and public police). Oxford: Oxford University Press Inc. 2002. 123 p.

140. Christie N. Conflicts as Property. *The British Journal of Criminology*. 1977. No. 17 (1), P. 1–15.

141. Corrections and Conditional Release Act. 1992. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-44.6/> (дата звернення: 26.10.2024).

142. Criminal Code. 1985. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/> (дата звернення: 22.10.2024).

143. De Vries J. J. Mediation in de politiefase van het strafproces. *Tijdschrift voor Herstelrecht*. 2023. No. (23)1. P. 24–44.

144. Didenko Y., Karpinska N., Anishchuk V., Visyn V., Pundor Y., Riabykh N. Mediation in Criminal Processes in Ukraine. *Journal of Interdisciplinary Research*. 2024. No. 1. P. 231–234.

145. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj/eng> (дата звернення: 15.06.2024).

146. Elbers N., Becx, I., Lauwaert K. Herstelrecht. Effectieve ondersteuning voor slachtoffers, 2025. P. 179–197.

147. Evaluation of the judicial systems 2024 (data 2022). The Netherlands. Council of Europe. 2024. URL: <https://rm.coe.int/netherlands-2024-2022-/1680b1f6e2> (дата звернення: 04.10.2024).

148. Farrell E., Seipp K. Teaching Guide on Local and Global Transitional Justice. The Advocates for Human Rights Minneapolis. 2008. URL: https://theadvocatesforhumanrights.org/Res/road_to_peace_web_version_2%202.pdf (дата звернення: 01.02.2025).

149. Fedorchuk M. Mediation in Criminal Cases: Comparative Legal Analysis. *Mediats*. 2021. No 1. P. 63–68.

150. Folberg J., Golann D., Stipanowich T. J., Reynolds J., Schmitz A. J. Resolving Disputes: Theory, Practice, and Law, Fourth Edition. Waltham: Aspen Publishing, 2021. 810 p.

151. Fomina T. H. Mediation in criminal proceedings: novelties of legislation and prospects for its improvement. *Law and Safety*. 2022. 84(1).P. 104–114.

152. Geenen M-J., Kalter M., Van Mazijk T., Uitslag M., Lamkaddem M. Mediation in Strafzaken: Geborgd in Kwaliteit. Hogeschool Utrecht, 2019. 128 p.

153. Hartmann A., Schmidt M., Settels S., Kerner H. J. Täter-Opfer-Ausgleich in Deutschland: Auswertung der bundesweiten Täter-Opfer-Ausgleich-Statistik für die Jahrgänge 2019 und 2020. *Bericht für das Bundesministerium der Justiz*, 2022. URL: <https://krimpub.krimz.de/frontdoor/index/index/year/2022/docId/230#:~:text=Auswertung%20der%20bundesweiten%20T%C3%A4ter> (дата звернення: 03.09.2024)

154. Heath-Thornton D. Restorative Justice. URL: <https://www.britannica.com/topic/restorative-justice> (дата звернення: 15.06.2024).

155. Hoekstra M., Van Riesen-den Bak R., Teeuwen, G. Victim-offender mediation during the criminal justice process in the Netherlands (2024). https://www.researchgate.net/publication/381112412_Victim-offender_mediation_during_the_criminal_justice_process_in_the_Netherlands_report_in_Dutch_English_summary_available (дата звернення: 07.02.2025).

156. Increasing the Use of Restorative Justice in Criminal Matters in Canada: Findings from a 2018-2019 Jurisdictional Scan. Canadian Intergovernmental Conference Secretariat. 2021. URL: <https://scics.ca/en/publication/increasing-the-use-of-restorative-justice-in-criminal-matters-in-canada-findings-from-a-2018-2019-jurisdictional-scan/#:~:text=Federal,Justice> (дата звернення: 22.10.2024).

157. Jugendgerichtsgesetz. 1953. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html> (дата звернення: 07.02.2025).

158. Justice Thesaurus, 2019. Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum. URL: <https://english.wodc.nl/documents/regulations/2020/11/08/justice-thesaurus-version-2019> (дата звернення: 18.10.2024).

159. Kyselova T. Integration of Mediation into Ukrainian Court System: Policy Paper, 2017. <https://rm.coe.int/kyselova-t-mediation-integration-ukr-new-31-07-2017/168075c3c5#:~:text=The%20mediator%20assists%20them%20in,negotiations%2C%20and%20helps%20to%20frame> (дата звернення: 13.07.2024).

160. Laundra K. Restorative justice in Ukraine: understanding practices and challenges. *The International Journal of Restorative Justice*. 2022. No. 5(2) P. 263–280.

161. LG München I, 5 KLS 401 Js 160054/14. 2018. URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=LG%20M%FCnchen%20I&Datum=22.08.2018&Aktenzeichen=5%20KLS%20401%20Js%20160054/14> (дата звернення: 03.09.2024)

162. Maiese M. Burgess H., Cast S. Restorative Justice. URL: https://www.beyondintractability.org/essay/restorative_justice#masthead (дата звернення: 02.12.2023).

163. Marshall T. F. Restorative Justice: An Overview. URL: <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110218143308/http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/occ-resjus.pdf> (дата звернення: 15.01.2024).

164. McCold P. Toward a Holistic Vision of Restorative Juvenile Justice: A Reply to the Maximalist Model. *Contemporary Justice Review*. 2000. 3(4). P. 357–414.

165. Mediationsgesetz. 2012. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsg/BJNR157710012.html> (дата звернення: 11.03.2025)

166. Mendel R. Protect and Redirect: America's Growing Movement to Divert Youth Out of the Justice System. *The Sentencing Project*. 2024. URL: <https://www.sentencingproject.org/reports/protect-and-redirect-americas-growing-movement-to-divert-youth-out-of-the-justice-system/> (дата звернення: 18.10.2024).

167. Ministry of Justice evaluation: implementing restorative justice schemes (Crime Reduction Programme) summary. URL: <https://restorativejustice.org.uk/resources/ministry-justice-evaluation-implementing-restorative-justice-schemes-crime-reduction-3> (дата звернення: 15.01.2024).

168. Moore Ch. W. The mediation process. Practical strategies for resolving conflicts, Third edition. San Francisco: Jossey-Bass, 2003. 599 p.

169. Morek R. Ukraine enacts its Law on Mediation. *Kluwer Mediation Blog*. 2021. URL: <https://surl.lu/ylyuvx> (дата звернення: 16.11.2024)

170. Mutz J. Chapter 13. Germany. CEP – Probation, 2008 URL: <https://surl.li/wufrla> (дата звернення: 11.03.2025).

171. Ogwora T. E. Reengineering the Prevention and Management of Conflict through Alternative Dispute Resolution Mechanism: A Critical Analysis of Mediation, Its Nature, Fundamental Principles and Approaches. *Journal of African Interdisciplinary Studies*, 2023. No. 7(6). P. 40–65.

172. On the basic principles of applying restorative justice programs in criminal proceedings: Resolution 2002/12. 2002. URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Basic_Principles_on_the_use_of_Restorative_Justice_Programs_in_Criminal_Matters.pdf (дата звернення: 11.02.2025).

173. Pascal da Rocha J. The International Mediator: A Handbook: – Lap Lambert Academic Publishing, 2017. 212 p.

174. Plas B. Mediation bij ZSM Midden-Nederland. *Tijdschrift voor Herstelrecht*. 2019. No. 1. P. 9–21.

175. Rakipova, N., Torbas O., Voloshyna V., Shylin D., Pidgorodynska A. Ensuring Rights of Victims Under the Criminal Procedure Code of Ukraine. *Current Issues and Prospects. Precedente*. 2023. No. 22. P. 115–141.

176. Rau A., Peppet S. Processes of dispute resolution. The role of Lawyers. Third edition New York: Foundation Press, 2002. 1024 с.

177. Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters, 2018. URL: <https://surl.li/xcjwnk> (дата звернення: 14.06.2024)

178. Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to member States concerning mediation in penal matters: Council of Europe. Committee of Ministers. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%22090000168062e02b%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%22090000168062e02b%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (дата звернення: 24. 06.2024)

179. Restorative Justice and Child Victims' Rights. European project Implementing Restorative Justice with Child Victim (JUST/2015/RDAP/AG/VICT/9344). 2015. URL: <https://www.oijj.org/sites/default/files/archivospaginas/implementingrj-leaflet.pdf#:~:text=,to%20safe%20and%20competent> (дата звернення: 16.05.2025).

180. Restorative Opportunities Victim-Offender Mediation Services 2019-2020, 2020. URL: <https://www.canada.ca/content/dam/csc-scc/images/corporate/library/reports/restorative-justice/restorative-opportunities-2019-2020/003005-1004-en.pdf> (дата звернення: 04.10.2024).

181. Riskin L. L., Westbrook J., Guthrie Ch., Heinsh T. J., Reuben R. C., Robbennolt J. K. Dispute Resolution and Lawyers, 5 edition. St. Paul: West Academic Publishing, 2014. 1115 p.

182. Schiemann A., Kunde K. Krzysanowski A. Der Täter-Opfer-Ausgleich in Deutschland – Auf der Suche nach den Gründen für eine defizitäre Nutzung des rechtlichen Instrumentariums zur Wiedergutmachung. *KriPoZ*. 2021. No. 5. P. 303–310.

183. Strafgesetzbuch. 1998. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html> (дата звернення: 07.02.2025).

184. Strafprozeßordnung. 1987. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/> (дата звернення: 07.02.2025).

185. Stuart B. Circle sentencing: mediation and consensus «Turning swords into Ploughshares». *Accord*. 1995. No. 1. P. 1–10.

186. The Use of Restorative Justice to Address Criminal Offending in Canada. Government of Canada. 2020. URL: https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/jr/urjacoc-rjrplccc/docs/2022-restorative-justice-in-canada_en.pdf (дата звернення: 22.10.2024).

187. Topic two. Overview of restorative justice processes. UNODC official website. URL: <https://www.unodc.org/e4j/zh/crime-prevention-criminal-justice/module-8/key-issues/2--overview-of-restorative-justice-processes.html#:~:text=A%20large%20empirical%20study%20in,Bals%2C%202010> (дата звернення: 13.07.2024).

188. Van Zwieten J. Netherlands. Як зробити так, щоб медіація працювала? *Higher School of Advocacy*. 2021. URL: <https://surl.li/kxuujz> (дата звернення: 15.05.2025).

189. Victims Bill of Right. 2015. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-23.7/page-1.html> (дата звернення: 20.10.2024).

190. Walker L., Eglash A., the history of restorative justice. URL: <http://www.lorennwalker.com/blog/?p=117> (дата звернення: 15.06.2024).

191. Wat kost mediation? Rijksoverheid URL: https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/rechtspraak-en-geschiedenis/vraag-en-antwoord/wat-kost-mediation?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.10.2024).

192. Wauters B., De Benito M. The History of Law in Europe. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2018. 200 p.

193. Wetboek van Strafvordering. 1926. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001903/2025-02-04> (дата звернення: 07.02.2025).

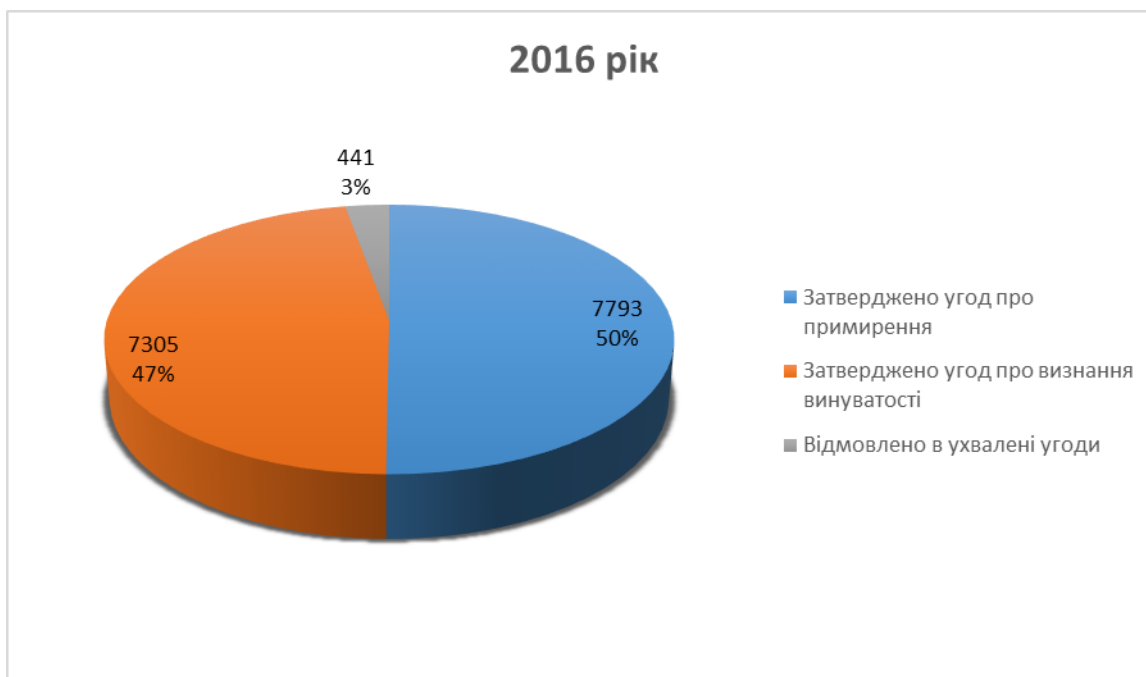
194. Youth Criminal Justice Act. 2002. URL: <https://www.laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/Y-1.5/FullText.html> (дата звернення: 22.10.2024).

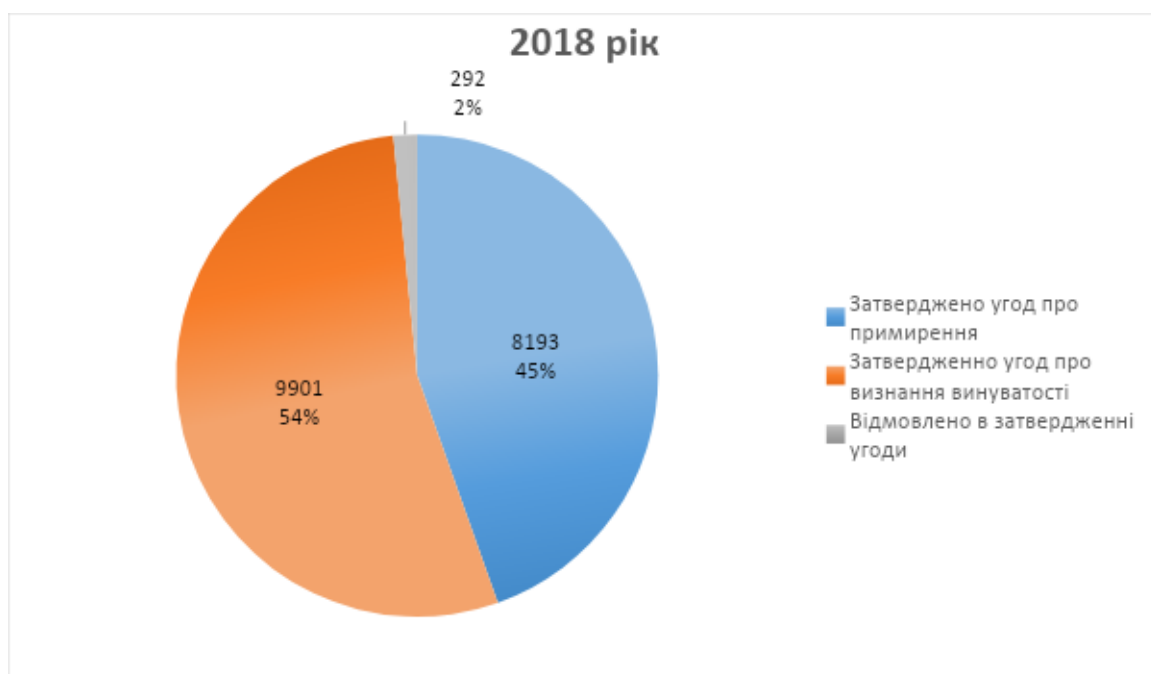
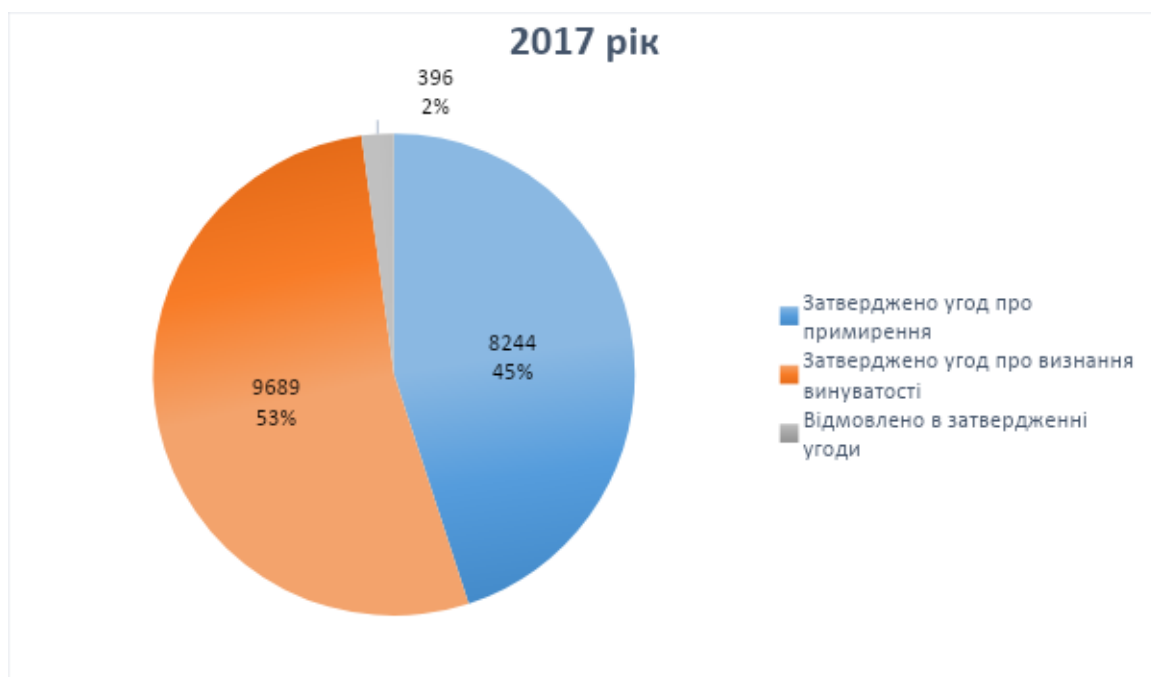
195. Zehr H., Mika H. Fundamental Concepts of Restorative Justice. *Contemporary Justice Review: Issues in Criminal, Social, and Restorative Justice*. 1997. Vol. 1, Issue 1. P. 47–56.

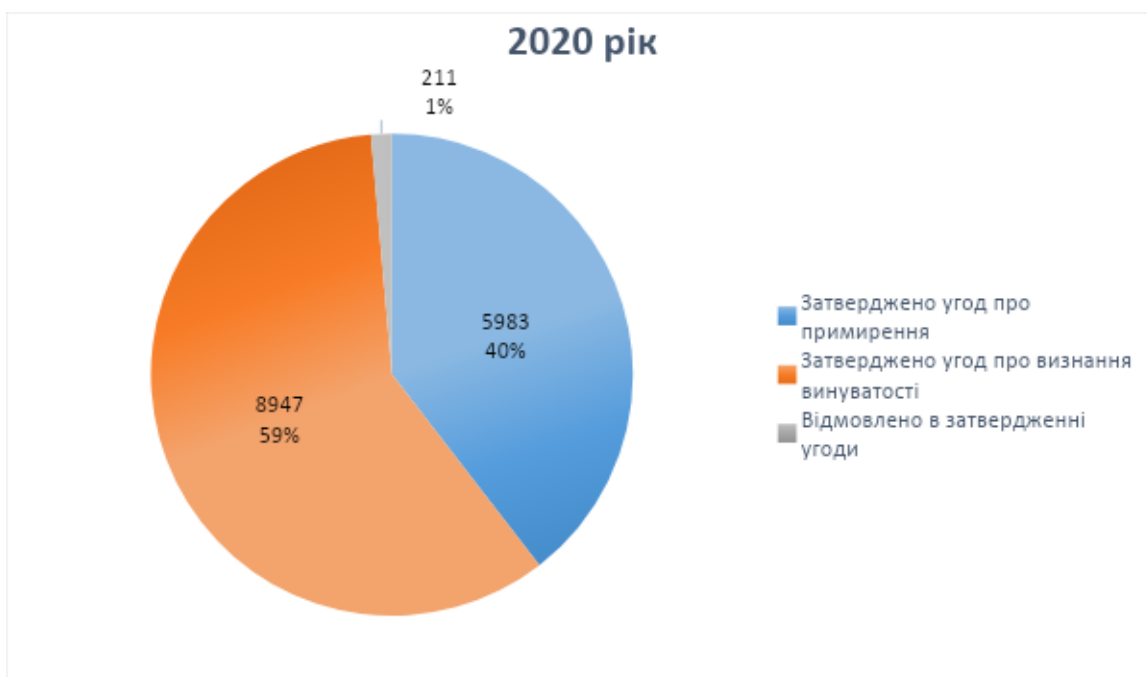
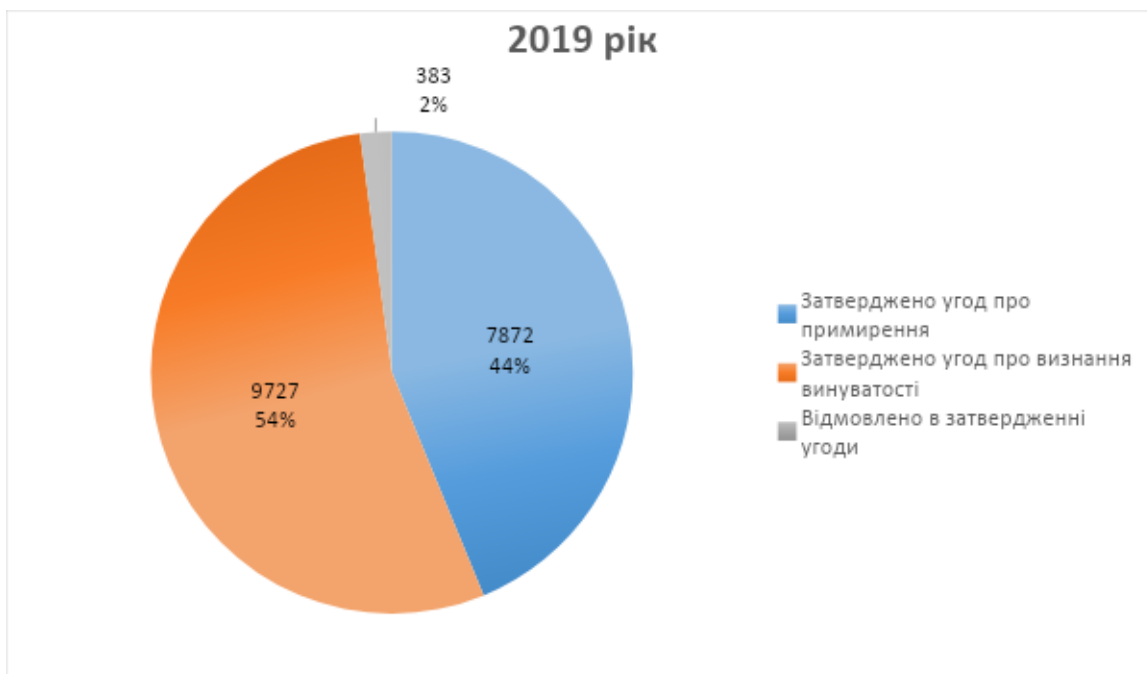
ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

Статистика справ відновного правосуддя в Україні







Інформація щодо кількості розглянутих місцевими загальними судами кримінальних проваджень на підставі угод (за правилами КПК 2012) у 2016-2020 роках

№	Найменування показника	Роки		
		2016	2017	2018
1.	Перебувало на розгляді кримінальних проваджень	148.478	176.405	194.514
2.	Розглянуто кримінальних проваджень усього	103.502	110.686	111.742

3.	Із ухваленням вироку, усього з них:		79.405	84.080	82.592
4.	Із затвердженням угод про:	- примирення	7.793	8.244	8.193
		- визнання винуватості			
	Відмовлено в затвердженні угоди і повернуто прокурору для продовження досудового розслідування		441	396	292

№	Найменування показника		Роки	
			2019	2020
1.	Перебувало на розгляді кримінальних проваджень		205.168	213.882
2.	Розглянуто кримінальних проваджень усього		108.635	112.770
3.	Із ухваленням вироку, усього з них:		79.477	74.936
4.	Із затвердженням угод про:	- примирення	7.872	5.983
		- визнання винуватості	9.727	8.947
	Відмовлено в затвердженні угоди і повернуто прокурору для продовження досудового розслідування		383	211

Інформація щодо кількості розглянутих апеляційними загальними судами кримінальних проваджень на підставі угод (за правилами КПК 2012) у 2016-2020 роках

№	Найменування показника	Роки		
		2016	2017	2018
1.	Розглянуто кримінальних проваджень, усього	16.346	15.714	13.748
2.	Вироки скасовано, усього	5.546	4.745	4.321

3.	Із них ухвалених на підставі угоди	87	71	58
----	------------------------------------	----	----	----

№	Найменування показника	Роки	
		2019	2020
1.	Розглянуто кримінальних проваджень, усього	13.775	11.607
2.	Вироки скасовано, усього	4.216	3.334
3.	Із них ухвалених на підставі угоди	55	46

ДОДАТОК Б.

Порівняльна таблиця становлення та функціонування медіації у іноземних країнах (США, Канада, Німеччина, Нідерланди)

Критерій	США	Канада	Німеччина	Нідерланди
	Англо-американська система права		Континентальна система права	
Роль у розвитку інституту медіації	Одні з перших практик медіації. Багато локальних практик та моделей	Одні з перших практик медіації, починаючи з 1970-х р. Вплив на становлення медіації у світі	Європейський лідер. Раннє впровадження практик медіації, що стали прикладом для становлення цього інституту у багатьох державах-членах ЄС.	Пізнє запровадження, проте стрімкий розвиток та успішна модернізація кримінального правосуддя.
Історія впровадження	1980-ті рр. – експерименти, зокрема медіація для молоді; 1990-ті рр. – медіація впроваджується в законах штатів; 2010-ті: більшість штатів мають правову регламентацію відновного правосуддя.	Старт програм на локальному рівні розпочався у 1970-х рр. Однак, уже у 1990-х рр. цей принцип включено до відповідного законодавства	Початок у 1980-х рр. У 1990-х рр. додано правове регулювання відновного правосуддя у законодавство, що поширило його на федеральний рівень.	Впровадження пілотних проєктів у 2013 р. Правове закріплення на державному у 2017 р.
Законодавство	Відсутнє на федеральному рівні. Регулюється на рівні права штатів	Комплекс правових норм, включений у національні кодекси.	Регламентовано на федеративному рівні.	Включене до національного кримінального законодавства.
Основні переваги	Зниження рецидивів; високий відсоток задоволення серед постраждалих; гнучкість; альтернатива ув'язненню.	Ефективність; культурна чутливість; висока державна підтримка; врахування інтересів постраждалої сторони.	Формалізованість; реальні юридичні наслідки; висока результативність; зниження навантаження на систему правосуддя.	Універсальність; інтегрованість; швидкість та добровільність; інституційна підтримка.

Проект Закону України
«Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України,
Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів щодо розвитку
кримінальної медіації та відновних програм»

Розділ І. ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ

1. У Кримінальному процесуальному кодексі України:

1) доповнити ст. 3 п.п. 29-31 такого змісту:

«29) кримінальна медіація – добровільна конфіденційна процедура врегулювання кримінально-правового конфлікту між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) за посередництва кримінального медіатора, що проводиться відповідно до Закону України «Про медіацію» та цього Кодексу;

30) кримінальний медіатор – медіатор, включений до Національного реєстру медіаторів із відміткою «кримінальна спеціалізація», який пройшов підготовку обсягом не менше 120 академічних годин, з яких щонайменше 40 % становить практичний модуль, та щороку підтверджує кваліфікацію у порядку, встановленому законом;

31) сертифікат кримінальної медіації – стандартизований документ, підписаний сторонами та кримінальним медіатором, що підтверджує добровільність участі сторін і результат кримінальної медіації без розкриття змісту переговорів».

2) Додати ст. 74¹ «Медіатор» і викласти її у такій редакції:

«1. Медіатор є самостійним учасником кримінального провадження, який залучається для проведення кримінальної медіації відповідно до Закону України «Про медіацію» та цього Кодексу.

2. Медіатор має право:

1) одержувати від слідчого, прокурора, суду доступ до матеріалів кримінального провадження в обсязі, необхідному для належного проведення медіації;

2) діяти незалежно та неупереджено, приймаючи самостійні професійні рішення щодо процедури медіації;

3) відмовитися від надання пояснень або свідчень щодо змісту переговорів, висловлених пропозицій чи поступок сторін, за винятком випадків, прямо передбачених законом.

3. Медіатор зобов'язаний:

1) забезпечувати добровільність участі сторін, конфіденційність інформації, рівність їхніх прав та інтересів у ході медіації;

2) негайно, але не пізніше як у триденний строк, письмово повідомити слідчого, прокурора або суд про завершення чи припинення медіації та надати сертифікат кримінальної медіації;

3) утримуватися від будь-яких дій, що можуть створити конфлікт інтересів, та не допускати упередженості під час виконання своїх функцій».

4. Якщо учасник провадження належить до національної чи мовної меншини, медіатор зобов'язаний забезпечити участь перекладача або сертифікованого співмедіатора відповідної культури, якщо письмово не відмовлено від такої гарантії.

5. З метою належної організації кримінальної медіації медіатор має право, за письмовою згодою потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого), ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження, що безпосередньо стосуються:

1) характеру та розміру завданої майнової й моральної шкоди;

2) особи потерпілого та обвинуваченого (довідкові дані, інформація про відшкодування шкоди, дані про кримінально-правовий статус);

3) результатів експертних досліджень, які визначають обсяг шкоди.

Копії зазначених документів надаються медіатору виключно для внутрішнього користування; їх подальше тиражування, розголошення чи передання третім особам забороняється. Будь-яка інформація, одержана медіатором у порядку цієї частини, захищається «привілеєм медіації» та не може бути використана як доказ у кримінальному провадженні».

3) внести зміни до ст. 104, зокрема, у п. 2 ч. 3 після слів «... отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження,» доповнити словами: «у тому числі результат перевірки можливості проведення кримінальної медіації між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим), зазначення позиції кожної сторони щодо участі в такій процедурі та, у разі відмови, короткий виклад мотивів».

Додати новий абзац у такій редакції:

«результат перевірки можливості проведення кримінальної медіації, зокрема:

- 1) факт роз'яснення сторонам їхнього права на таку процедуру;
- 2) позицію потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого) щодо участі;
- 3) у разі відмови – стислий виклад мотивів кожної сторони.»

У п. 3 ч. 3 після абзацу «вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації;» додати новий абзац такого змісту: «у разі досягнення між сторонами угоди про проведення кримінальної медіації – посилення на протокол (довідку) медіатора та зазначення строку, у який провадження передається до медіаційної служби або поновлюється у загальному порядку».

У п. 3 після слів «...вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації;» доповнити абзацом «у разі досягнення сторонами угоди про проведення кримінальної медіації – реєстраційний номер та дата сертифіката кримінальної медіації, виданого медіатором відповідно до Закону України «Про медіацію».

У ч. 5 після слів «...зауваження і доповнення зазначаються у протоколі...» додати речення: «У разі незгоди учасника з формулюванням результату перевірки можливості медіації його заперечення викладаються окремим абзацом перед підписами і засвідчуються підписом цієї особи або її захисника (законного представника).»

4) додати ст. 176¹ «Тимчасове звільнення під особисте зобов'язання для проведення кримінальної медіації» такого змісту:

«1. Суд за клопотанням сторін або прокурора може постановити ухвалу про тимчасове звільнення підозрюваного (обвинуваченого) із-під варти під особисте зобов'язання виключно для проведення кримінальної медіації».

2. Передумовами звільнення є:

- 1) письмова згода потерпілого;
- 2) відсутність ризиків, передбачених п. 1, 3, 5 ч. 1 ст. 177 цього Кодексу, які не можуть бути нейтралізовані альтернативними запобіжними заходами;
- 3) письмове підтвердження медіатора про готовність провести сесію в указаний строк.

3. Строк звільнення не може перевищувати 14 діб. Продовження звільнення можливе один раз ще на 7 діб за спільним клопотанням сторін і за умови підтвердження проміжних результатів медіації.

4. Перебіг загального строку тримання під вартою, встановленого ст. 197 цього Кодексу, зупиняється на період дії ухвали, але сумарно не більш як на 21 день.

5. Порушення умов ухвали тягне негайне поновлення запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без урахування часу тимчасового звільнення».

5) доповнити ст. 219 «Строки досудового розслідування» ч. 9 у такій редакції «Перебіг строків, установлених цією статтею, зупиняється на час дії постанови слідчого або прокурора про зупинення досудового розслідування у зв'язку з проведенням кримінальної медіації, але не більш як на шістдесят календарних днів. Такий строк може бути продовжено однократно на тридцять календарних днів за письмовою згодою потерпілого».

6) До ст. 284 додати п. 11 до ч. 1 у такій редакції: «11) після успішного проходження відновної програми, підтвердженого органом пробації, та повного виконання угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим)».

7) До ст. 287 «Клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності» додати ч. 2 такого змісту:

«Прокурор не вправі порушувати перед судом питання про затвердження угоди про примирення, якщо матеріали провадження містять ознаки, за яких особа підлягала б звільненню від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 46 Кримінального кодексу України, а потерпілий та підозрюваний (обвинувачений) не подали письмової відмови від такого звільнення».

8) Ст. 376 «Проголошення судового рішення» доповнити ч. 2 такого змісту:

«2. Під час підготовчого судового засідання, а також перед початком дослідження доказів у кожному судовому засіданні суд зобов'язаний перевірити, чи бажають сторони кримінального провадження скористатися процедурою кримінальної медіації. Головуючий роз'яснює сторонам їхнє право на кримінальну медіацію та наслідки примирення. Волевиявлення кожної сторони (згода, відмова або клопотання про відкладення для консультацій із медіатором) фіксується у протоколі судового засідання. У разі відмови сторін від медіації стислий зміст причин такої відмови зазначається у протоколі.

За наявності спільного клопотання сторін про проведення медіації суд ухвалює рішення про зупинення судового провадження на строк, необхідний для проведення медіації, але не більше сорока п'яти днів. Порушення вимоги про фіксацію результатів перевірки можливості кримінальної медіації у протоколі судового засідання є істотним порушенням вимог цього Кодексу».

У кінці ч. 3 додати речення: «У разі досягнення сторонами угоди про медіацію суд зазначає у протоколі посилання на протокол (довідку) медіатора та визначає строк, у який провадження скеровується до медіаційної служби або поновлюється у загальному порядку».

9) До ст. 412 «Істотні порушення вимог кримінального процесуального закону» після п. 7 додати нові пункти:

«7¹) у протоколі судового засідання відсутні відомості, передбачені ч. 2 ст. 376 цього Кодексу, щодо результату перевірки можливості проведення кримінальної медіації, якщо сторона наполягала на розгляді питання медіації чи заявляла про порушення свого права на участь у ній.

7² «порушено вимогу фіксації перевірки можливості кримінальної медіації, визначену ч. 2 ст. 376 цього Кодексу».

10) доповнити ст. 469 «Ініціювання та укладення угоди» новими частинами:

«3¹. Перед започаткуванням переговорів щодо угоди про примирення слідчий або прокурор зобов'язаний перевірити наявність підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності за статтею 46 Кримінального кодексу України та роз'яснити їх сторонам.

3². Угода про примирення може бути укладена лише за умови, що потерпілий і підозрюваний (обвинувачений) письмово відмовилися від застосування статті 46 Кримінального кодексу України. Така відмова долучається до матеріалів кримінального провадження».

11) Додати ст. 470¹. «Пояснювальний меморандум медіатора» і викласти її у такій редакції:

1. Після завершення кримінальної медіації, у разі досягнення згоди сторін щодо укладення угоди про примирення, медіатор складає пояснювальний меморандум.

2. Меморандум має виключно процесуальне значення та не містить відомостей про фактичні обставини кримінального правопорушення.

3. У меморандумі зазначаються: дата, місце та загальна тривалість сесій; анкетні дані сторін і медіатора; підтвердження добровільності участі сторін та відсутності будь-якого примусу; підтвердження роз'яснення сторонам права відмовитися від медіації на будь-якому етапі; відомості про досягнутий план відшкодування шкоди чи вже здійснену компенсацію; підтвердження дотримання принципу конфіденційності.

4. Меморандум підписується медіатором та сторонами і додається до угоди про примирення як її невід'ємний додаток.

5. Зміст меморандуму використовується судом і прокурором винятково для перевірки законності та добровільності угоди відповідно до ст. 473 і ст. 474 цього Кодексу; він не підлягає розголошенню та не може слугувати доказом вини чи підставою для повідомлення про нові обставини злочину.

6. У разі виявлення у тексті меморандуму самовикривальних відомостей або детального опису переговорів суд зобов'язаний виключити такі частини з матеріалів кримінального провадження, визнавши їх недопустимими доказами».

12) Додати «Главу 35¹. Ресторативна конференція у тяжких злочинах» і викласти її у такій редакції:

«Стаття 471¹. Поняття та сфера застосування ресторативної конференції

1. Ресторативна конференція – це структурована процедура за участю потерпілого, обвинуваченого (підозрюваного), їхніх представників, а також сертифікованого медіатора (співмедіаторів) та пробаційного офіцера, спрямована на досягнення домовленостей щодо відшкодування шкоди та соціальної реабілітації обвинуваченого без мети припинення кримінального провадження.

2. Ресторативна конференція може застосовуватися у провадженнях щодо тяжких злочинів, за винятком: злочинів, передбачених ст.ст. 115, 121 (частина друга), 152-155, 257, 258 Кримінального кодексу України; злочинів з ознаками сексуального насильства; злочинів проти основ національної безпеки.

3. Проведення конференції допускається лише за наявності добровільної письмової згоди потерпілого та обвинуваченого (підозрюваного) і за умови фактичного або погодженого відшкодування не менш як сімдесяти п'яти відсотків завданої майнової шкоди.

4. Ресторативна конференція не зупиняє досудового розслідування чи судового розгляду, але суд, враховуючи підстави конференції, може зупинити розгляд справи на строк, необхідний для її проведення та затвердження плану компенсації (не більше дев'яноста днів).

Стаття 471². Ініціювання та призначення ресторативної конференції

1. Ресторативна конференція ініціюється прокурором за власною ініціативою або на клопотання сторін. Суд також може ухвалою направити справу на конференцію під час підготовчого судового засідання.

2. Постанова прокурора (ухвала суду) про проведення конференції повинна містити:

- 1) реквізити провадження,
- 2) перелік учасників,
- 3) строк для завершення конференції (не більше дев'яноста календарних днів),
- 4) реквізити сертифікованого медіатора,
- 5) попередній перелік питань для обговорення.

3. Примірник постанови (ухвали) надсилається органу пробації для призначення відповідального офіцера та внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Стаття 471³. Протокол ресторативної конференції

1. За результатами конференції медіатор складає протокол, який підписується всіма її учасниками та містить:

- 1) опис обставин злочину зі слів сторін;
- 2) вибачення або форму моральної сатисфакції;
- 3) графік та механізм відшкодування шкоди;
- 4) заходи соціальної та психологічної реабілітації обвинуваченого;
- 5) відомості про згоду потерпілого.

2. Протокол у триденний строк передається прокурору та суду і долучається до матеріалів кримінального провадження.

Стаття 471⁴. Врахування результатів ресторативної конференції судом

1. Суд під час ухвалення вироку зобов'язаний оцінити виконання плану ресторативної конференції. У разі його повного виконання суд: може застосувати статтю 75 Кримінального кодексу України незалежно від виду призначеного

покарання, крім злочинів, які спричинили смерть потерпілого; у разі призначення позбавлення волі зменшує строк покарання не менш як на одну третину.

2. Невиконання або істотне порушення плану слугує обставиною, яка обтяжує покарання.

3. Результати конференції, проведеної без дотримання вимог цієї глави, не підлягають урахуванню судом.

Стаття 471⁵. Контроль за виконанням плану ресторативної конференції

1. Орган пробації здійснює контроль за виконанням плану протягом строку, визначеного у протоколі, але не довше одного року з дня його затвердження.

2. У разі повного виконання плану орган пробації складає довідку, яку долучає до матеріалів провадження та надсилає суду.

3. У разі невиконання плану або його часткового виконання орган пробації вносить до суду подання про скасування іспитового строку чи перегляд призначеного покарання.

4. Порядок контролю та форму довідки встановлює центральний орган виконавчої влади у сфері пробації».

13) Додати статтю 539¹. «Контроль органу пробації за виконанням угоди про примирення» такого змісту:

«1. Не пізніш як у триденний строк після набрання законної сили ухвалою суду, якою затверджено угоду про примирення, суд надсилає копію такої угоди разом із планом її виконання до відповідного органу пробації за місцем проживання (перебування) підозрюваного (обвинуваченого).

2. Отримавши угоду, орган пробації реєструє її в Єдиній інформаційно-аналітичній системі пробації та здійснює контроль за виконанням зобов'язань правопорушника, а також, у разі потреби, сприяє потерпілому в одержанні репарацій.

3. У разі повного виконання умов угоди про примирення орган пробації складає довідку за затвердженою Міністерством юстиції України формою та протягом трьох робочих днів надсилає її прокурору, суду, який затвердив угоду, та потерпілому.

4. У разі невиконання або істотного порушення умов угоди орган пробації протягом трьох робочих днів складає мотивоване подання про невиконання угоди і надсилає його прокурору та потерпілому.

5. Отримавши довідку, прокурор протягом п'яти робочих днів приймає рішення про закриття кримінального провадження на підставі п. 11 ч.1 ст. 284 цього Кодексу. Отримавши подання про невиконання угоди, прокурор невідкладно, але не пізніше десяти днів, вирішує питання про поновлення кримінального переслідування у встановленому порядку.

6. Орган пробації щомісяця інформує потерпілого (його представника) про стан виконання угоди, якщо інше не передбачено самою угодою.

7. Порядок ведення обліку угод про примирення, форма довідки та мотивованого подання, а також правила їх електронного обігу визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері пробації.

8. Відомості, отримані органом пробації під час контролю за виконанням угоди про примирення, є конфіденційними та використовуються виключно для цілей, передбачених цією статтею».

2. У Кримінальному кодексі України:

1) доповнити ст. 44 ч. 2 такого змісту:

«Якщо обставини, передбачені цією статтею, є наявні, прокурор зобов'язаний ініціювати звільнення від кримінальної відповідальності у порядку, встановленому КПК України. Укладення процесуальної угоди про примирення за главою 35 КПК України допускається лише у випадку, коли підстави для звільнення, передбачені цією статтею, відсутні».

2) доповнити ч. 1 ст. 66 п. 16 у такій редакції:

«16) добровільне та повне відшкодування завданої злочином шкоди і досягнення письмової угоди про примирення з потерпілим, належним чином затвердженої у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України».

3) додати ст. 75¹. «Звільнення від покарання у зв'язку з успішною кримінальною медіацією» та викласти її у такій редакції:

«Суд може звільнити особу від призначення основного покарання або застосувати більш м'яке покарання, ніж передбачено санкцією статті, якщо встановить, що:

особа визнала фактичні обставини злочину;

особа добровільно, повністю або значною мірою відшкодувала завдану шкоду;

між потерпілим і винним укладена та виконана угода про примирення, затверджена судом;

таке рішення не суперечить інтересам правосуддя та не загрожує суспільній безпеці.

У разі невиконання особою зобов'язань, передбачених угодою про примирення, суд може скасувати звільнення та призначити покарання в межах санкції статті».

3. У Законі України «Про медіацію»

1) доповнити ст. 1 п. 11, п. 12 та п. 13 такого змісту:

«11) кримінальна медіація – добровільна, конфіденційна процедура врегулювання кримінально-правового конфлікту між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) за посередництва кримінального медіатора;

12) кримінальний медіатор – фізична особа, внесена до Національного реєстру медіаторів з позначкою «кримінальна спеціалізація» та такою, що пройшла підготовку не менше 120 академічних годин, з яких щонайменше 40 % – практичний модуль;

13) сертифікат кримінальної медіації – уніфікований документ, що підтверджує добровільність участі сторін і результат медіації без розкриття змісту переговорів».

2) додати п 1¹ до ст. 10 і викласти його в такій редакції:

«Базова підготовка медіатора, який набуває кримінальної спеціалізації, здійснюється за окремою програмою обсягом не менше 120 академічних годин, з яких щонайменше 40 % – практичний модуль».

У ч. 6 після положення «Суб'єкти освітньої діяльності, що здійснюють підготовку медіаторів, ведуть реєстри своїх випускників, в яких зазначаються відомості, передбачені ч. 4 цієї статті» додати наступне уточнення «У разі здобуття кримінальної спеціалізації в реєстрі обов'язково фіксуються: кількість годин кримінальної підготовки (не менше 120 академічних годин, з яких щонайменше 40 % становить практичний модуль) та дата останньої перекредитації».

3) викласти ч. 2 п. 5 ст. 14 «Реєстри медіаторів» у такій редакції: «спеціалізація медіатора, у тому числі кримінальна спеціалізація, із зазначенням кількості годин спеціалізованої або кримінальної підготовки (за наявності);»

4) додати ст. 17¹ «Особливості кримінальної медіації» такого змісту:

«1. Кримінальна медіація проводиться за умови наявності добровільної письмової згоди потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого), оформленої: спільним клопотанням сторін, поданим слідчому, прокурору або суду; або ухвалою слідчого судді чи суду, постановою прокурора, ухваленими за наявності такої письмової згоди сторін.

2. Строк проведення кримінальної медіації не може перевищувати шістдесяти календарних днів з дня винесення ухвали (постанови) про її проведення; якщо медіацію призначено під час судового розгляду, такий строк не може перевищувати сорока п'яти календарних днів. У виключних випадках зазначені строки можуть бути продовжені один раз на строк до п'ятнадцяти днів за вмотивованим спільним клопотанням сторін.

3. За результатами кримінальної медіації медіатор складає сертифікат кримінальної медіації, що підписується сторонами та медіатором і передається слідчому, прокурору або суду для долучення до матеріалів кримінального

провадження. Форма та порядок ведення сертифіката затверджуються Міністерством юстиції України.

4. Відомості, отримані під час кримінальної медіації, є конфіденційними та не підлягають розголошенню. Медіатор, потерпілий, підозрюваний (обвинувачений) та інші учасники процедури не можуть бути допитані як свідки щодо змісту переговорів, висловлених пропозицій або поступок, крім випадків, прямо передбачених законом.

5. Витрати на проведення кримінальної медіації відшкодовуються за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, якщо інше не передбачено письмовою угодою між сторонами про повне або часткове самостійне покриття таких витрат».

5) додати ст. 17² «Захист учасників медіації з числа корінних народів та національних меншин України» і викласти її у такій редакції:

«1. Учасник медіації, який належить до корінного народу або національної меншини України у значенні Закону України «Про національні меншини (спільноти) України», має право вимагати проведення медіації мовою, якою він володіє на рівні, достатньому для повного та усвідомленого захисту своїх прав та інтересів.

2. Суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, зобов'язаний на підставі письмового волевиявлення такого учасника:

1) залучити перекладача або співмедіатора, який володіє відповідною мовою та підтвердженою міжкультурною компетентністю;

2) у разі потреби забезпечити адаптацію правил проведення медіації з урахуванням культурних особливостей сторін.

3. Витрати, пов'язані із залученням перекладача та/або співмедіатора, передбачені частиною другою цієї статті, відшкодовуються за рахунок коштів Державного бюджету України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

4. Учасник, зазначений у частині першій цієї статті, може письмово відмовитися від запропонованих мовно-культурних гарантій; така відмова додається до матеріалів медіації і не позбавляє його права поновити відповідне клопотання на будь-якому етапі процедури».

4. У Законі України «Про пробацію»

1) Додати Розділ V «Відновні програми» такого змісту:

«Стаття 22. Відновна програма та її мета

1. Відновна програма – це комплекс заходів, спрямованих на добровільне врегулювання кримінально-правового конфлікту між потерпілим та правопорушником шляхом кримінальної медіації, забезпечення виконання досягнутої угоди, зниження ризику повторного правопорушення та соціальну інтеграцію правопорушника.

2. Відновна програма реалізується під координацією органу пробації та включає:

- 1) первинне оцінювання придатності кримінального провадження до відновної програми;
- 2) проведення однієї чи кількох сесій кримінальної медіації;
- 3) укладення угоди про примирення та визначення плану репарацій;
- 4) нагляд органу пробації за виконанням угоди і, за потреби, соціально-педагогічний супровід правопорушника;
- 5) підготовку підсумкового звіту про результати програми.

3. Відновна програма застосовується за умови добровільної письмової згоди потерпілого та правопорушника й відсутності обмежень, визначених цим Законом та Кримінальним процесуальним кодексом України.

Стаття 23. Акредитація та реєстрація провайдерів відновних програм

1. Провайдером відновної програми може бути орган пробації або юридична особа публічного чи приватного права, що пройшла акредитацію Міністерства юстиції України.

2. Для отримання акредитації заявник подає до Міністерства юстиції України:

- 1) відомості про наявність не менше двох кримінальних медіаторів, внесених до Національного реєстру медіаторів;
- 2) опис методики оцінювання ризику рецидиву та придатності справи до програми;
- 3) стандарти ведення документації та звітності;
- 4) підтвердження матеріально-технічної спроможності виконувати програму.

3. Міністерство юстиції України веде Державний реєстр провайдерів відновних програм і щороку перевіряє відповідність провайдерів встановленим критеріям.

Стаття 24. Фінансування відновних програм

1. Фінансування відновних програм здійснюється за рахунок:

- 1) коштів Державного бюджету України, що спрямовуються органам пробації у вигляді цільової субвенції;
- 2) коштів місцевих бюджетів;
- 3) добровільних внесків фізичних та юридичних осіб.

2. Розподіл бюджетних коштів між провайдерами здійснюється з урахуванням коефіцієнта результативності, який щороку затверджує Міністерство юстиції України та який враховує:

- 1) частку угод, виконаних у повному обсязі;
- 2) рівень задоволеності потерпілих;
- 3) показник повторної злочинності осіб-учасників програми протягом 12 місяців після її завершення.

3. Оплата послуг зовнішніх провайдерів здійснюється після підтвердження органом пробації фактичного виконання угоди про примирення.

Стаття 25. Моніторинг та звітність щодо відновних програм

1. Орган пробації веде облік усіх відновних програм у Єдиній інформаційно-аналітичній системі пробації. Провайдер відновної програми щороку до 1 лютого подає до органу пробації звіт, що містить:

- 1) кількість осіб, охоплених програмами, та категорії кримінальних правопорушень;
- 2) частку угод, виконаних у повному, частковому обсязі або невиконаних;
- 3) суму фактично сплачених репарацій потерпілим;
- 4) показник повторних кримінальних правопорушень упродовж 12 місяців після завершення програми;
- 5) результати опитування потерпілих щодо задоволеності процедурою.

2. Міністерство юстиції України формує на підставі поданих звітів річну Національну доповідь про стан та ефективність відновних програм і до 1 квітня року, що настає за звітним, подає її Кабінету Міністрів України та Верховній Раді України». Подальшу нумерацію розділів та статей змінити відповідно до внесених поправок».

5. У Законі України «Про безоплатну правничу допомогу»:

- 1) доповнити ч. 2 ст. 13 новим п. 4 такого змісту:

«4) організація та оплата за рахунок коштів державного бюджету послуг медіатора й інших необхідних витрат, безпосередньо пов'язаних із проведенням кримінальної медіації між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим)».

- 2) додати у ч. 1 ст. 14 п. 30 у такій редакції:

«30) потерпілі, підозрювані та обвинувачені, які письмово погодилися на проведення кримінальної медіації, – на правничі послуги, передбачені п. 2 і п. 3 ч. 2 ст. 13 цього Закону, а також на послуги та витрати, зазначені у п. 4 ч. 2 ст. 13 цього Закону».

Розділ II. ПРИКІНЦЕВІ ТА ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набуває чинності з дня, наступного за днем його опублікування.
2. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

1) привести власні нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом та забезпечити таке саме коригування актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;

2) затвердити Порядок фінансування послуг кримінальної медіації за рахунок коштів Державного бюджету України та механізм компенсації витрат медіаторам;

3) затвердити Типове положення про Національний реєстр кримінальних медіаторів та порядок його ведення;

4) затвердити Державний стандарт послуги «кримінальна медіація», у тому числі мінімальний обсяг базової, спеціалізованої та кримінальної підготовки медіатора;

5) забезпечити розроблення та впровадження навчальних програм підвищення кваліфікації слідчих, прокурорів, суддів і працівників пробації з питань відновного правосуддя;

6) підготувати та подати до Верховної Ради України пропозиції щодо внесення змін до Податкового кодексу України з метою запровадження податкових пільг суб'єктам, які фінансують програми відновного правосуддя.

3. Міністерству юстиції України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

1) затвердити типову форму Сертифіката кримінальної медіації та Методичні рекомендації щодо його заповнення;

2) розробити та подати на затвердження Кабінету Міністрів України Порядок контролю органами пробації за виконанням угоди про примирення;

3) забезпечити створення та ведення Національного реєстру кримінальних медіаторів, а також його інтеграцію з Єдиним державним реєстром судових рішень та інформаційно-довідковою системою безоплатної правничої допомоги;

4) затвердити типовий зміст програм базової, спеціалізованої та кримінальної підготовки медіаторів;

5) у взаємодії з Міністерством цифрової трансформації України та Державною судовою адміністрацією забезпечити технічну реалізацію модуля «Сертифікат кримінальної медіації»;

6) у шестимісячний строк внести зміни до Національного класифікатора професій, запровадивши окрему позицію «кримінальний медіатор».

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Петренко А. С. Принципи медіації у кримінальному процесі України: теоретико-правове та нормативне обґрунтування. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 6(16). С. 185-194.

2. Муляр Г. В., Петренко А. С. Міжнародні підходи до медіації в кримінальному провадженні: порівняльно-правовий аналіз та перспективи імплементації в Україні. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2025. № 17(2025) С. 54 – 62 (Особистий внесок здобувачки: здійснено порівняльно-правовий аналіз моделей кримінальної медіації держав-членів ЄС, сформульовано пропозиції щодо імплементації міжнародних стандартів у кримінальний процес України, обґрунтовано актуальність адаптації моделей у контексті воєнного стану).

3. Петренко А. С. Теоретико-правові засади впровадження медіації в кримінальному процесі України: доктринальний аналіз і сучасні виклики. *Право.UA*. 2025. № 2. С. 120 – 126.

4. Петренко А. С. Аналіз потенціалу медіації в українській моделі відновного правосуддя. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 3. С. 172–177.

5. Petrenko A. Prosecutor participation in criminal mediation: Legal regulation, challenges, and ways to overcome them. *Legal Horizons*. 2025. Vol. 25, no. 2. P. 106–113.

6. Khovpun, O., Kichuk, Ya., Petrenko, A., Dombrovska, O., Metil, A. Mediation as a conflict resolution tool in criminal proceedings in the context of martial law. *Social and Legal Studios (SCOPUS)*. (2024). Vol. 7, no. 1. P. 264-272 (Особистий внесок здобувачки: проведено ґрунтовний аналіз правового статусу учасників кримінальної медіації під час воєнного стану, сформульовано правові передумови

застосування медіації як альтернативного механізму реагування на конфлікт і обґрунтовано необхідність нормативної деталізації).

7. Petrenko A. The Dutch experience of implementing restorative justice in criminal proceedings: Prospects for Ukrainian justice. *Legal Horizons*. 2025. Vol. 26, no. 3. P. 10–18.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Петренко А. Роль прокурора у кримінальній медіації: правові виклики та напрями законодавчих змін. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рієка, 12-13 травня 2025 року). Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка. 2025. С. 340 – 342.